

Sherman Oaks
California (USA)
2023

CREATIVE APPROACHES IN MODERN SCIENTIFIC AND PRACTICAL ACTIVITIES

COLLECTIVE MONOGRAPH

CREATIVE
APPROACHES IN
MODERN SCIENTIFIC
AND PRACTICAL
ACTIVITIES

Compiled by
VIKTOR SHPAK

Chairman of the Editorial Board
STANISLAV TABACHNIKOV

GS PUBLISHING SERVICES
SHERMAN OAKS
2023

The collective monograph is a scientific and practical publication that contains scientific articles by doctors and candidates of sciences, doctors of philosophy and art, graduate students, students, researchers and practitioners from European and other countries. The articles contain research that reflects current processes and trends in world science.

Text Copyright © 2023 by the Publisher «GS Publishing Services» and authors.

Illustrations © 2023 by the Publisher «GS Publishing Services» and authors.

Cover design: Publisher «GS Publishing Services» ©

Authors: Taras Chaban, Hryhorii Chaika, Veronika Cherkashyna, Nataliia Danilova, Pylip Hovorov, Kyrylo Fedotov, Valeriia Kolosovska, Yurii Kondrashkov, Tetiana Kostyukievych, Oksana Kucherenko, Olha Kyvliuk, Larisa Masimova, Vitalina Nikitenko, Iryna Nizhenkovska, Maryna Oliinyk, Viktor Shpak, Valentyna Voronkova, Olena Welchinska, Petro Zakharchenko.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, or stored in a database or search engine without the prior written permission of the publisher. The authors are responsible for the content and reliability of their articles. Citation or other use of the monograph is possible only with reference to the publication.

Publisher «GS Publishing Services»
15137 Magnolia Blvd, # D,
Sherman Oaks, CA 91403, USA.

ISBN 979-8-9866959-9-0

DOI : DOI 10.51587/9798-9866-95990-2023-013

Scientific editors-reviewers: S. Bobrovnyk, Yu. Bondar, A. Cherep,
P. Glukhovskiy, P. Hovorov, Yu. Kuznetsov, V. Lazurenko,
V. Moiseienko, L. Omelianchuk, R. Protsiuk, Zh. Virna.

The monograph is recommended for publication by the Presidium of
the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine

Creative approaches in modern scientific and practical activities : collective monograph /
Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks,
California : GS Publishing Services, 2023. 102 p.

Available at: DOI : DOI 10.51587/9798-9866-95990-2023-013

CONTENT

COMPUTER SCIENCE

ФЕДОТОВ Кирило Володимирович МОВИ ПРОГРАМУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО: ТЕНДЕНЦІЇ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ПАРАДИГМИ	5
--	---

EARTH SCIENCES

КОСТЮКЄВИЧ Тетяна Костянтинівна, ДАНИЛОВА Наталія Василівна, КОЛОСОВСЬКА Валерія Валеріївна, КОРЕНЬ Валерія Володимирівна СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОБНИЦТВА ОСНОВНИХ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ	9
--	---

ECONOMIC SCIENCES

Viktor SHPAK CONTENT AND MAIN FEATURES OF SMALL BUSINESS	16
---	----

ENERGY

ГОВОРОВ Пилип Парамонович, ЧЕРКАШИНА Вероніка Вікторівна НОВІТНІ ПІДХОДИ ЩОДО СТРУМОПРОВІДНОЇ ЧАСТИНИ ПОВІТРЯНИХ ЛІНІЙ ЕЛЕКТРОПЕРЕДАЧІ	27
---	----

MEDICINE

КУЧЕРЕНКО Оксана Миколаївна, ЧАЙКА Григорій Васильович РАННЯ СЕКСУАЛЬНА АКТИВНІСТЬ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ	32
ОЛІЙНИК Марина Валеріївна, ЧАБАН Тарас Іванович ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО НАВЧАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ПІД ЧАС СИНХРОННИХ ОНЛАЙН-СЕСІЙ ПРИ ВИКЛАДАННІ КЛІНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН	38

PHARMACY

Olena WELCHINSKA,
Iryna NIZHENKOVSKA

TRANSFER OF ACCENTS IN PHARMACEUTICAL EDUCATION DURING THE WAR: CHEMICAL DISCIPLINES	43
---	----

PSYCHOLOGY

КИВЛЮК Ольга Петрівна,
ВОРОНKOBA Валентина Григорівна,
НІКІТЕНКО Віталіна Олександрівна

ІНТЕГРАЦІЯ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ТА ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ КРЕАТИВНОСТІ ТА СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ЦИФРОВОГО РОЗВИТКУ	47
---	----

Yurii KONDRASHKOV

RATIONALIZATION OF WAR. THE IDEOLOGY OF WAR	64
---	----

POLITICAL AND LEGAL SCIENCES

ЗАХАРЧЕНКО Петро Павлович

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ В ОСНОВНИХ ЗАКОНАХ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	70
--	----

SOCIAL COMMUNICATIONS

Viktor SHPAK,
Larisa MASIMOVA

PUBLISHING: CURRENT TRENDS OF TRAINING SPECIALISTS.....	82
--	----

ФЕДОТОВ Кирило Володимирович,

випускник магістратури,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,

Україна

МОВИ ПРОГРАМУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО: ТЕНДЕНЦІЇ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ПАРАДИГМИ

Сфера мов програмування постійно розвивається, зумовлена технологічним прогресом і потребою в більш ефективних і виразних способах написання програмного забезпечення. Дивлячись у майбутнє, важливо вивчати тенденції, особливості та парадигми, які формуватимуть мови програмування майбутнього. У цій роботі досліджуються деякі ключові аспекти майбутніх мов програмування, спираючись на різні джерела, щоб забезпечити повне розуміння теми.

Підвищена увага до продуктивності та досвіду розробників

Однією з важливих тенденцій у майбутніх мовах програмування є збільшення уваги до продуктивності та досвіду розробника. Мови програмування розвиваються, щоб зробити розробку програмного забезпечення швидшою, інтуїтивно зрозумілішою та менш схильною до помилок. Згідно з дослідженням, проведеним JetBrains, провідною компанією з розробки програмного забезпечення, такі мови, як Kotlin і Rust, набули популярності завдяки своїй зосередженості на продуктивності розробника та функціях безпеки¹. Ці мови забезпечують надійну систему типів, сучасний синтаксис і широку підтримку інструментів, покращуючи загальний досвід програмування.

Інтеграція штучного інтелекту

Оскільки штучний інтелект (ШІ) продовжує розвиватися, мови програмування розробляються для полегшення інтеграції технологій ШІ. Фреймворки машинного та глибокого навчання, такі як TensorFlow і PyTorch, уже широко використовуються, а також з'являються нові мови для спрощення розробки ШІ. Наприклад, Swift для TensorFlow², варіант мови програму-

1 JetBrains. (2021). The State of Developer Ecosystem 2020. URL : <https://www.jetbrains.com/lp/devecosystem-2020/> (18.05.23).

2 TensorFlow. (n.d.). Swift for TensorFlow. URL: <https://www.tensorflow.org/swift/guide/overview> (10.05.23).

вання Swift, поєднує в собі простоту використання Swift із потужністю TensorFlow для створення програм III.

Доменне-специфічні мови (DSL)

Доменно-орієнтовані мови (DSL) — це мови програмування, створені для вирішення конкретних проблемних областей. Вони забезпечують абстракції високого рівня та виразність для конкретних завдань, дозволяючи розробникам писати код більш стисло та точно. Очікується, що в майбутньому DSL стануть більш поширеними, що дозволить розробникам ефективно працювати в спеціалізованих областях. Прикладом популярного DSL є SQL (Structured Query Language), який використовується для запитів і керування реляційними базами даних³.

Одночасність і паралелізм

Із зростаючою потребою в масштабованому та ефективному програмному забезпеченні майбутні мови програмування приділятимуть більшу увагу паралельності та паралелізму. Уміння писати код, який ефективно використовує декілька процесорів і розподілених систем, буде мати вирішальне значення. Такі мови, як Go з його легкими goroutines і Rust з його моделлю власності для безпечного паралелізму, вже привертають увагу своїми можливостями паралельного програмування⁴.

Покращена безпека

З огляду на зростаючі кіберзагрози та потенційний вплив уразливостей програмного забезпечення, майбутні мови програмування надаватимуть пріоритет функціям безпеки та захисту. Rust, наприклад, забезпечує безпеку пам'яті та запобігає поширеним помилкам програмування, таким як розіменування нульового вказівника та змагання даних⁵. Інші мови також досліджують подібні підходи для мінімізації вразливостей безпеки та забезпечення більш надійного коду.

Парадигма функціонального програмування

Парадигма функціонального програмування, яка акцентує увагу на незмінності, чистих функціях і декларативному програмуванні, набирає по-

3 Oracle. (n.d.). SQL Language Reference. URL: <https://docs.oracle.com/en/database/oracle/oracle-database/19/sqlrf/Preface.html#GUID-0897B474-6033-4398-AA8A-922F1C5CAF53> (19.04.23).

4 The Go Programming Language. (n.d.). Goroutines. URL: <https://go.dev/tour/concurrency/1> (09.04.23); The Rust Programming Language. (n.d.). Fearless Concurrency. URL: <https://doc.rust-lang.org/book/ch16-00-concurrency.html> (18.04.23).

5 The Rust Programming Language. (n.d.). Rust Language Safety. URL: <https://doc.rust-lang.org/book/ch04-00-understanding-ownership.html> (21.05.23).

пулярності. Функціональні мови програмування, такі як Haskell, Scala та Clojure, пропонують численні переваги, включаючи покращену читабельність коду, можливість тестування та модульність. Багато майбутніх мов програмування, ймовірно, включатимуть концепції функціонального програмування, щоб дозволити розробникам писати більш стислий код, який зручно підтримувати⁶.

Інтероперабельність і міжмовна підтримка

Очікується, що в майбутньому мови програмування більше зосередяться на сумісності та міжмовній підтримці. Оскільки системи програмного забезпечення стають дедалі складнішими, розробникам часто доводиться комбінувати кілька мов, щоб використовувати сильні сторони кожної з них. Такі проекти, як WebAssembly, спрямовані на створення універсального бінарного формату, який дозволяє бездоганно взаємодіяти між різними мовами та ефективно працювати на різних платформах. Ця гнучкість дозволяє розробникам вибирати правильну мову для конкретного завдання, одночасно забезпечуючи плавну інтеграцію в більшу систему, та має потенціал для трансформації різних галузей, створюючи нові можливості для інновацій та зростання⁷.

Розширені інструменти та підтримка

IDE Інструменти та підтримка IDE відіграють вирішальну роль у продуктивності та ефективності розробників. Майбутні мови програмування, швидше за все, надаватимуть пріоритет надійним екосистемам інструментів та інтегрованим середовищам розробки (IDE). Ці інструменти допомагають розробникам у завершенні коду, рефакторингу, налагодженні та оптимізації продуктивності. Такі мови, як TypeScript, з його потужним виведенням типів і підтримкою інструментів, набули популярності серед веб-розробників завдяки розширеному досвіду розробки, який вони надають⁸.

Мови квантових обчислень

Оскільки квантові обчислення продовжують розвиватися, очікується поява спеціальних мов програмування для квантових систем. Мови квантового програмування, такі як Q#, розроблені для роботи з квантовими ал-

6 Peyton Jones, S., & Wadler, P. (Eds.). (1993). The Haskell 98 Language Report. URL: <https://www.haskell.org/onlinereport/haskell2010/haskellch1.html> (07.04.23).

7 WebAssembly. (n.d.). Faq. URL: <https://webassembly.org/docs/faq/> (05.04.23).

8 TypeScript. (n.d.). Handbook. URL: <https://www.typescriptlang.org/docs/handbook/intro.html> (10.05.23).

горитмами та унікальними властивостями квантових комп'ютерів. Ці мови забезпечують абстракції та конструкції, які дозволяють розробникам ефективно писати квантовий код і використовувати потужність квантових обчислень⁹. Ймовірно, вони відіграватимуть життєво важливу роль у різних сферах, включаючи криптографію, оптимізацію та наукове моделювання.

Доступність та інклюзивність

У майбутньому мови програмування, ймовірно, зосередяться на доступності та інклюзивності, маючи на меті знизити бар'єри для входу та задовольнити ширше коло розробників.

Докладаються зусиль, щоб розробити мови та інструменти, зручні для початківців, забезпечити кращу документацію та пропонувати навчальні ресурси для різних спільнот. Такі проекти, як Scratch і Blockly, дозволяють молодим учням ознайомитися з концепціями кодування через візуальні інтерфейси програмування, сприяючи ранньому інтересу до програмування¹⁰.

Зі зміною середовища розробки програмного забезпечення змінюватимуться й мови програмування майбутнього. Такі тенденції, як підвищена увага до продуктивності, інтеграція штучного інтелекту, доменно-орієнтовані мови, паралельність і паралелізм, покращена безпека, а також розвиток парадигм функціонального програмування, готові сформувані мови програмування майбутнього. Слідкуючи за цими тенденціями та впроваджуючи нові функції та парадигми, розробники можуть підвищити свою продуктивність, створювати надійніші програми та відкривати нові можливості у світі програмування, що постійно змінюється.

Мови програмування майбутнього будуть формуватися різними тенденціями, включаючи підвищену увагу до продуктивності та досвіду розробників, інтеграцію штучного інтелекту, предметно-орієнтовані мови, функціональні парадигми програмування, сумісність, розширені інструменти та підтримка IDE, мови квантового обчислення та доступність. Ці тенденції відображають постійні потреби розробників і вимоги нових технологій. Розуміючи та сприймаючи ці тенденції, програмісти можуть залишатися в авангарді інновацій і використовувати весь потенціал майбутніх мов програмування.

DOI: 10.51587/9798-9866-95990-2023-013-5-8

⁹ Microsoft Quantum. (n.d.). Q# Language. URL: <https://learn.microsoft.com/en-us/azure/quantum/overview-what-is-qsharp-and-qdk> (11.05.23).

¹⁰ Scratch. (n.d.). About Scratch. URL: <https://scratch.mit.edu/about/> (02.05.23).

КОСТЮКЕВИЧ Тетяна Костянтинівна,

канд. геогр. наук,

Одеський державний екологічний університет

ORCID ID: 0000-0002-1952-8839

ДАНІЛОВА Наталія Василівна,

канд. геогр. наук,

Одеський державний екологічний університет

ORCID ID: 0000-0003-4595-1208

КОЛОСОВСЬКА Валерія Валеріївна,

канд. геогр. наук,

Одеський державний екологічний університет

ORCID ID: 0000-0002-7490-6812

КОРЕНЬ Валерія Володимирівна,

магістр,

Одеський державний екологічний університет

Україна

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОБНИЦТВА ОСНОВНИХ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ

Зростаючі потреби населення планети у продуктах харчування стимулюють розвиток продовольчого сектору у світі та Україні зокрема. Виробництво олійних культур є стратегічно важливим напрямом розвитку сільського господарства, оскільки насіння соняшнику, ріпаку та сої, атакож вироблена з них продукція є високоліквідними товарами і сприяють вирішенню проблем, пов'язаних із продовольчою безпекою як держави, так і світу. Потенціал олійних культур суттєво впливає на прибутковість і конкурентоспроможність аграрного сектора країни¹.

Використання олійних культур у тваринництві забезпечує зв'язок ринку олійних з ринком зернових, а розвиток виробництва біодизеля пов'язує його з ринком енергоносіїв, крім того, на дані ринки впливають сезонність посіву, дозрівання, збирання та урожайність олійних. Олійно-жирова промисло-

¹ Медведєва І.О. Оцінка сучасного стану та агрометеорологічні умови вирощування соняшнику на Сумщині. Генетика і селекція в сучасному агрокомплексі : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 жовтня. Умань, 2020. С. 120-123.

вість України показує високі темпи зростання виробництва, споживання і посідає одну з лідируючих позицій в експорті².

У країнах ЄС найрозповсюдженішою олійною культурою є ріпак, який значно випереджує інші культури за розмірами посівних площ. На країни ЄС припадає 27,8 % світового виробництва насіння ріпаку, частки Канади, Китаю та Індії становлять відповідно 28,3 %, 17,9 % та 11,1 %. Основними світовими експортерами цієї культури є Канада та Україна, питома вага яких в обсягах світового експорту сягає відповідно 62,6 % та 17,1 %. У Канаді ріпак займає 95 % площ усіх олійних культур. Найбільшими світовими імпортерами насіння ріпаку є ЄС (29,7 %), Китай (24,4 %) та Японія (17,2 %).

Що стосується соняшнику, то найбільшими його виробниками є Україна, країни ЄС, Аргентина та Туреччина, питома вага яких у світовому виробництві цієї культури становить відповідно 29,2 %, 24,7 %, 18,5 %, 7,4 % та 3,5 %. Основними світовими експортерами насіння соняшнику є країни ЄС та Україна (20 %, 12,6 % та 4 %), імпортерами – Туреччина та країни ЄС (27,1 % та 24,9 %).

Світовий ринок насіння олійних культур і продукції їх переробки бурхливо розвивається з кожним роком і набуває все більше прозорості, стає більш прогнозованим. Активізація та збільшення обсягів міжнародної торгівлі в олійному секторі обумовлюється передусім зростанням населення планети та підвищенням попиту на продукцію харчової, хімічної й косметичної галузей, де використовують рослинні олії³.

Рослинні жири в структурі спожитих людиною становлять близько 20 %. Україна повністю задовольняє свої потреби в олії та маргарині, технічних оліях, майонезі, господарському милі, оліфі, стеарині, гліцерині тощо.

Розвиток олійного виробництва суттєво впливає на збільшення посівів олійних культур у сільському господарстві, підвищення їх урожайності, підвищення жирності насіння.

Основними олійними культурами які вирощують в Україні є соняшник, соя та ріпак озимий. Головна олійна культура в Україні – соняшник, який дає найбільший вихід олії з 1 га (в середньому 7,5 ц) протеїну⁴. Вона від-

2 Чехов А. В. Олійні культури України. Київ : Основа, 2007. 416 с.

3 Фаїзов А. В. Олієжировий комплекс: проблеми і фактори розвитку. АгроІнКом, 2011. №. 10/12. С. 21-30.

4 Костюкевич Т. К. Оцінка раціонального використання природного потенціалу території Південного Степу України щодо умов вирощування соняшнику. Аграрна освіта та наука: досягнення, роль, фактори росту. Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування: матеріали міжнародної

значається високими смаковими якостями, використовується в їжу, в натуральному вигляді йде на приготування маргарину. За смаковими якостями соняшникова олія поступається лише арахісовій.

У всьому світі Україна відома як потужний виробник та постачальник олійних культур на міжнародний ринок. Сприятливі природно-кліматичні умови нашої країни дозволяють вирощувати олійні в різних регіонах України.

Посівна площа під основними олійними культурами в Україні в 2021 році займала 9 млн га врожайності. Як свідчать дані табл. 1, Україна протягом останніх 30 років нарощує обсяги виробництва олійних культур. Так, посівні площі під олійними збільшились до 8997,7 тис. га у 2021 році, що на 386 % більше показника 1990 року (1851,0 тис. га), та на 33 % більше за показник 2010 року (6744,9 тис. га). При цьому врожайність зросла до 25,3 ц/га у 2021 році, що на 65 % більше за аналогічний показник 2010 року (15,2 ц/га). Як результат, обсяг валового збору з 2814,2 тис. т у 1990 році зріс до 22896,0 тис. т у 2021 році (на 714 %). Порівнюючи валові збори 2010 та 2021 років, зростання склало 128 %⁵.

Щорічний валовий збір таких культур постійно збільшується та встановлює нові рекорди. Україна традиційно займає провідні місця у світовому рейтингу виробництва насіння соняшнику, крім того наша держава є одним зі світових лідерів виробництва соняшникової олії та займає перше місце у світі за її експортом.

Таблиця 1

Показники динаміки вітчизняного виробництва олійних культур, 1990–2021 рр.

Роки					2021 до 1990, %	2021 до 2010, %
1990	2000	2010	2020	2021		
Посівна площа, тис. га						
1851,0	3256,3	6744,9	8983,7	8997,7	+386	+33
Урожайність, ц/га						
15,3	11,9	15,2	20,5	25,3	+65	+66
Валовий збір, тис. т						
2814,2	3664,0	10033,0	18501,1	22896,0	+714	+128

науково-практичної конференції 31 жовтня. Біла Церква, 2019. С. 9-12. URL : http://eprints.library.odeku.edu.ua/id/eprint/6451/1/mnpk_Belaya%20Tserkva_2019_9.pdf. (дата звернення 3.06.2023).

5 Державна служба статистики України. Сайт Державного департаменту статистики України. Сільське господарство. Рослинництво. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 12.05.2023 р.).

Олійні культури вирощуються на всій території України. Але найбільші посівні площі під ними знаходяться в Кіровоградській, Запорізькій та Дніпропетровській областях.

Найвища врожайність олійних спостерігається у Хмельницькій області (28 ц/га), понад 26 ц/га збирають у Волинській, Львівській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях, проте дані регіони не є сприятливими для вирощування олійних і посівні площі під ними там незначні. Найнижчу врожайність мають олійні, вирощені в Миколаївській та Херсонській областях. Це пов'язано із виснаженням ґрунтів у даних регіонах, яке зумовлене тривалим вирощуванням там культур, які згубно впливають на їх якість.

Україна стрімкими темпами розширює посівні площі під соєю, адже ця культура є дешевим постачальником білка, здатним замінити м'ясо і молочні продукти. Тому її активно купують за кордоном, а всередині країни зростає поголів'я птиці та свиней, яким необхідні соєві корми.

В Україні посівні площі під цією культурою кожного року збільшуються. В умовах глобальних і локальних змін клімату в Україні відбулися істотні зміни в розміщенні посівів сої по ґрунтово-кліматичних зонах: зменшилася частка посівів сої в зоні Степу, збільшилася в Лісостепу та Поліссі, особливо в зонах, де вона раніше не вирощувалася. Разом з тим не всі північні регіони підходять для вирощування сої⁶. Соя потребує великої кількості вологи, тому її вирощують у центральних областях – Вінницькій, Київській, Кіровоградській, Полтавській, Хмельницькій, Черкаській, а також Херсонській.

Середня врожайність сої сьогодні в Україні становить 20–25 ц/га. Починаючи з середини 2000-х рр. відбувається стрімке збільшення площі під посівами культури та ріст її врожайності (рис. 1). Але в останні шість років спостерігається зменшення площі під посівами, що позначається на виробництві. Негативний вплив на обсяги вирощування культури мали як економічні, так й агрокліматичні особливості⁷.

Лідерами серед виробників сої у регіональному розрізі за результатами 2021 року стали Хмельницька (427,7 тис. т) та Житомирська

6 Костюкевич Т. К., Толмачова А. В., Колосовська В. В., Барсукова О. А. Агроекологічна оцінка продуктивності сої в Західному Лісостепу України в умовах зміни клімату. Екологічні науки. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2021. № 2(35). С. 99-103. URL : [http://eprints.library.odku.edu.ua/id/eprint/9163/1/EN_2 %20\(35\) %20_2021_99.pdf](http://eprints.library.odku.edu.ua/id/eprint/9163/1/EN_2_%20(35)%20_2021_99.pdf). (дата звернення: 2.05.2023р.).

7 Іванюк С. В., Темченко І. В., Семцов А. В. Тривалість вегетаційного періоду сої – основа формування сортових ресурсів регіону. Корми і кормовиробництво. Вінниця, 2012. Вип. 73. С. 67–71.

(310,3 тис. т) області. Значні обсяги валового збору зафіксовано в Херсонській (280,4 тис. т), Львівській (263,8 тис. т) та Тернопільській (255,5 тис. т) областях.

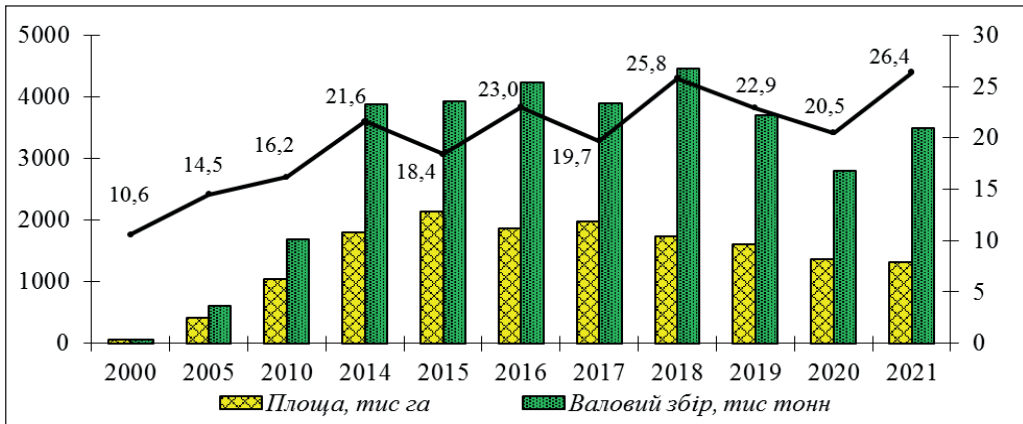

Рис. 1. Динаміка виробництва сої в Україні станом на 2000-2021 рр.

Урожайність соняшнику залежить від багатьох факторів, серед яких найважливішими є тепло, світло, волога і мінеральне живлення. В останнє десятиліття зміни клімату особливо відчутні. Вони викликають зміну агрокліматичних умов вирощування соняшнику, які, в свою чергу, впливають на зміну темпу розвитку культури, показників формування її продуктивності, а це в значній мірі відбивається на рівні врожайності⁸.

Станом на 2021 рік лідерами за обсягом виробництва соняшнику в Україні є Кіровоградська, Харківська та Дніпропетровська області. Значимість соняшнику в світовому агробізнесі зумовлює неминучість подальшого зростання валового збору. Точно так же, як і в разі пшениці, роль України на ринку насіння соняшнику буде зростати, оскільки можливість підвищення врожайності соняшнику у нас висока.

Врожайність соняшнику, хоч й незначно, але росте рік від року (рис.2). В першу чергу це пов'язано з застосуванням нових сортів та підвищенням рівня агротехніки, а по-друге – це зростання попиту до цієї культури на світовому ринку. З рисунку видно, що площа під посівами соняшнику з 2000 року (2841,6 тис. га) до 2021 (6665,1 тис. га) року виросла майже в двічі.

⁸ Жигайло О. Л., Вольвач О. В., Толмачова А. В., Костюкевич Т. К. Вплив змін клімату на урожайність соняшнику в Північному Степу України: аналіз і прогноз. Вісник Полтавської аграрної академії. 2021. №1(100). С. 180-186.

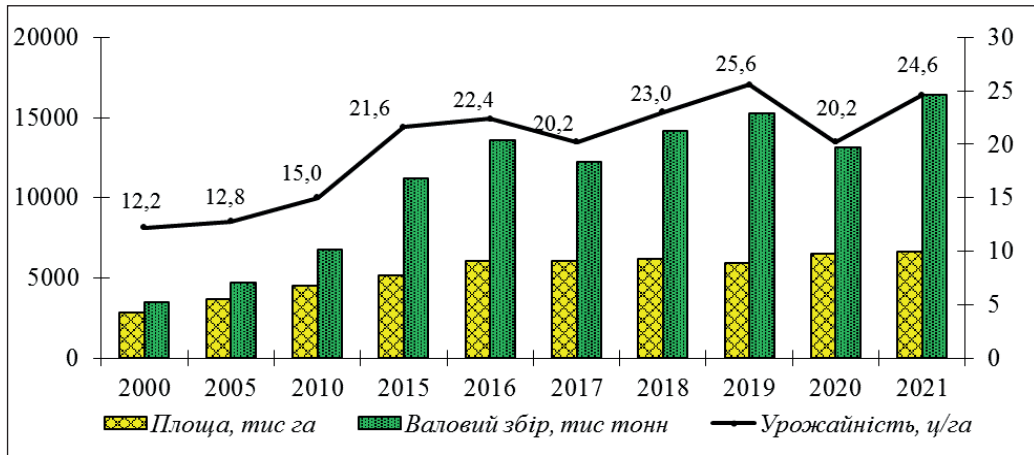

Рис. 2. Динаміка виробництва соняшнику в Україні за 2000-2021 рр.

Урожайність в 2021 році збільшилась також в двічі, порівняно з 2000 роком, станом на сьогодні середня врожайність насіння соняшнику становить близько 20-25 ц/га. Виробництво насіння соняшнику з 2000 по 2021 ріки, відповідно, також збільшилось (рис. 2).

Зміна клімату, розвиток інфраструктури переробки, економічна складова і успіхи в селекції за скоростиглістю зумовили поширення соняшнику в більш сприятливих по зволоженню регіонах (Лісостеп і Полісся). Значимість соняшнику в світовому агробізнесі зумовлює неминучість подальшого зростання валового збору.

Ріпак в Україні вирощувався ще в минулому сторіччі, але не у великих кількостях, як тому сприяли природно-кліматичні умови. У 70-х роках у країні висівалось близько 10 тис. га, у 80-х – близько 20 тис. га, а на початку 90-х виробництву ріпаку стали приділяти більше уваги. Тоді були розроблені глобальні програми з перспективою значного збільшення посівних площ під ріпаком до 500 тис. га.

За останні 20 років українські аграрії збільшили врожайність ріпаку більше, ніж втричі: з 8,5 ц/га до 25,7 ц/га (рис. 3). Останні десять років урожайність утримується на рівні 23-29 ц/га. Лідерами за врожайністю є Хмельницька, Тернопільська, Вінницька, Волинська та Рівненська області, де аграрії в середньому збирають понад 30 ц/га ріпаку⁹.

⁹ Крамаренко Д. К. Оцінка агрометеорологічних умов вирощування ріпаку озимого в умовах Херсонської області : матеріали Студентської наукової конференції Одеського державного екологічного університету, 11-18 травня. Одеса, 2022. С. 30-31.

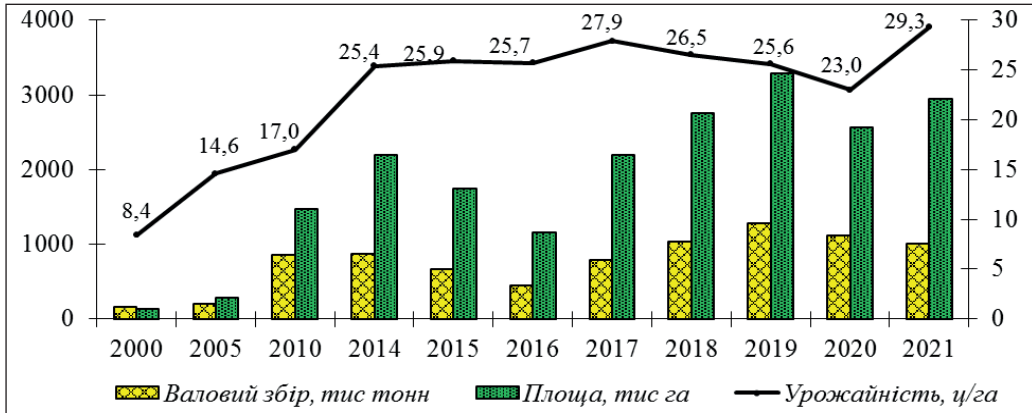

Рис. 3. Динаміка виробництва ріпаку в Україні за 2000-2021 рр.

Існує широкий спектр можливостей технічного використання ріпакової олії. Крім палива з неї виробляють гідравлічні, охолоджуючі, адгезійні, антифракційні, антикорозійні, змащувальні, промивочні та інші мастила. З ріпакової олії отримують технічний та медичний гліцерин, ліки, вазелін. На основі жирних кислот з ріпакової олії виготовляють велику кількість жирохімічних виробів у вигляді мила, пральних порошків, тощо¹⁰.

Сучасні зміни клімату вимагають поступової зміни технології вирощування олійних культур. Враховуючи, що основні площі під олійними культурами в Україні розташовано в зоні недостатнього зволоження перспективними буде перехід на вологоощадне землеробство. Новітні системи технології вирощування є запорукою збільшення врожайності олійних культур і, як наслідок, її експортного потенціалу.

DOI: 10.51587/9798-9866-95990-2023-013-9-15

¹⁰ Адаменко Т. Агрокліматичні умови вирощування ріпаку в Україні. Агроном. 2006. №2. С. 94-95.

Viktor SHPAK,

doctor of historical sciences, professor,
professor of the department of media production and publishing,
Borys Grinchenko Kyiv University
ORCID ID: 0000-0002-7007-0683
Ukraine

CONTENT AND MAIN FEATURES OF SMALL BUSINESS

For the developed countries of the West, small entrepreneurship is fundamental in the system of the market economy, an established lifestyle, which was formed on the basis of long years of existence in the system of free social relations.

On the historical path of the transition of the post-socialist countries of Central and Eastern Europe from a command-administrative economy to a market one, the main trend is the creation and development of small and medium-sized entrepreneurship as the fastest way to restore the private segment of the economy, a factor of technological progress, support of a competitive environment, the main source of employment growth, the formation of the middle class, as a guarantor of the construction of a civil society, the reduction of the severity of the socio-economic consequences of market reforms, as a significant factor in the socio-political stability of society.

In recent decades, small business has become an increasingly important factor in the full functioning of market economic systems. Its place in the theory of social cognition in various manifestations as an object of scientific research automatically grows and is actualized. However, in the scientific literature, the inadequate semantic load of certain terms and concepts in the field of small business is often traced, which are sometimes equated without good reason or used to analyze processes and phenomena with different semantic shades. Therefore, to ensure the effectiveness of the research results, first of all, it is necessary to clearly place the semantic accents in the conceptual apparatus, especially regarding those aspects of it that are characterized by different approaches in definitions.

Yes, the concepts of «business», «entrepreneurship», «entrepreneurial activity», etc. can be considered debatable to a certain extent.

The first written evidence of entrepreneurship dates back to over 4 thousand years BC, in which we are talking about bankers who provided loans. Although the history of entrepreneurship goes back centuries, its modern interpretation was formed during the period of formation and development of capitalism.

The scientific concept of «entrepreneurship» was introduced by the English economist-banker R. Cantillon in the 18th century, who considered an entrepreneur to be a person capable of taking risks, who, in order to carry out a certain business (getting a certain benefit, income, psychological satisfaction), mobilizes various resources, means, materials, labor. He buys other people's goods at a known price, and will sell his own at a price that is not yet known to him. Hence the risk as the main distinguishing feature of an entrepreneur¹.

A. Smith characterized an entrepreneur as an owner who takes risks for the sake of realizing a commercial idea and making a profit. He himself plans and organizes production, is responsible for its consequences, etc².

French economist of the late 18th – early 19th century Jean Baptiste Sey considered entrepreneurs to be people who are able to produce any product at their own expense and at their own risk and for their own benefit. One of the most essential features of entrepreneurship was primarily the effective redistribution of resources in the economic system – from the lower productivity sphere to the higher one³.

I. Tyunen and F. Knight considered business profit also as a reward for innovative activity, for entrepreneurial art⁴.

The German economist V. Sombart (1863–1941) characterized entrepreneurs as: «conquerors» (strong-willed, persistent, spiritually free people, endowed with a wealth of ideas and ready to take risks); «organizers» (the ability to bring people together for joint work) and «merchants» (the ability to convince people to buy their goods). V. Sombart was recognized by the work «Modern Capitalism» published in 1902. A historical and systematic study of the pan-European economic life from its inception to the present

1 Walton G.M. & F.C. Wykoff. (1998). Understanding Economics Today Boston : Irwin/McGraw-Hill., 496 p. P. 110.

2 Smith A. (2007). Research on the nature and causes of wealth of nations. M.: Eksmo., 960 p. P. 262.

3 Hisrich, R. & Peters, (2002). Entrepreneurship . Boston : McGraw Hill, 5th edition, 160 p.P. 9

4 Dynkin A.A. Sterlin A.R. & Tulin I.B. (1992). Entrepreneurship at the end of the 20th century. M. : Science, 222 p. P. 21–22.

day», in which he defined an entrepreneur: «An entrepreneur is an organizer who possesses extraordinary ingenuity and among people he wisely selects the most capable; discerningly looks for the best among products; quickly assesses his chances of success; shows perseverance in trade relations with suppliers; an entrepreneur sees as if he has a thousand eyes, hears as if he has a thousand ears and perceives as if he has a thousand fingers»⁵.

E. Dolan and D. Lindsay understood entrepreneurship as the ability to attract everything necessary for the production of goods, to make and implement consistent management decisions, to take risks, to be in search and implementation of something new⁶.

Alfred Marshall believed that not everyone who wants to can become an entrepreneur – for this, special entrepreneurial skills are needed, in particular organizational skills⁷.

I. Kirzner considered entrepreneurs to be a stabilizing force that ensures the movement of markets to a state of equilibrium, and entrepreneurship is an activity to implement such regulation⁸.

The Austrian economist Joseph Schumpeter called entrepreneurs innovators who undertake the implementation of new combinations of production factors and thereby ensure economic development. In addition, J. Schumpeter believed that an entrepreneur is not necessarily the owner of production, but can also be the manager of a bank or a joint-stock company⁹.

According to David McClelland and S.L. Brew: Entrepreneurs are energetic people who operate in conditions of little risk¹⁰.

Paul Samuelson called an entrepreneur an innovator, that is, a person who searches, with original thinking and courage. He may not be a scientist who himself discovers a new process, but he himself strives for the successful implementation of new ideas¹¹.

According to Kazuma Tateishi, today an entrepreneur in a civilized society can be the most gifted and courageous person who quickly responds to customer

5 Bazilevich V.D. (2005). History of economic students: in 2 p. / P.M. Leonenko, N.I. Grazhevskaya, T.V. Hayday [2nd ed.]. K.: Znannia, 567 p.

6 Shpak V.I. (2015). Publishing business in the conditions of Ukrainian statehood. K.: DP «Ekspres-obyava». 292 p. P. 67.

7 Syzonenko V.O. (2002). Theory of entrepreneurship: achievements and problems of research. *Economy of Ukraine*. No. 9. P. 45–51.

8 Kirzner I. (2001). Competition and Entrepreneurship / under the editorship Prof. A.N. Romanov. M.: UNITY-DANA, 239 p.

9 Schumpeter Joseph Alois. URL : <http://uastudent.com/b-shumpeter-jozef-aloiz/>.

10 Campbell R. McConnell & Stanley L. Brew. (1997). *Macroeconomics* Lviv: Prosvita, 664 p. P. 12

11 Samuelson P. (1993). *Economics: [subscription]*. Lviv : Svit. 461 p. P. 125.

requests, takes reasonable risks, wants to make a profit in the process of creating new products and maximally satisfying all the wishes of the consumer (including the quality of the product, its cost and type of delivery), is focused only on the interests of serving society¹².

Peter Drucker considered entrepreneurs to be people who are able to use any opportunity with maximum benefit¹³.

For Albert Shapiro, an entrepreneur is an enterprising person who organizes social and economic mechanisms, acting under conditions of risk, he bears full responsibility for possible failure.¹⁴

English professor Alan Hosking claimed that an individual entrepreneur is a person who conducts business at his own expense, personally manages the business and is personally responsible for providing the necessary resources, makes decisions independently. His reward is the profit obtained as a result of entrepreneurial activity and the sense of satisfaction he feels from engaging in free enterprise. But at the same time, he must assume the entire risk of losses in case of bankruptcy of his enterprise¹⁵.

Robert Khizrich defined entrepreneurship as the process of creating something new that has value, and an entrepreneur as a person who spends time and energy on it, takes on all financial, psychological and social risk, receiving money and satisfaction from the achievement as a reward¹⁶.

The economist of the pre-revolutionary school A. Petrazhytskyi considered an entrepreneur to be an entity that conducts economic activity independently, personally and on its own behalf and bears the risk of all property and responsibility of all its possessions¹⁷.

Yu.M. Marshavin defines entrepreneurial activity as the organization of production, marketing, management and financial management¹⁸.

The well-known domestic theoretician of entrepreneurship Z.S. Varnaliy interprets entrepreneurship as an economic category, a special type of

12 Shpak V.I. (2015). Publishing business in the conditions of Ukrainian statehood. K. : DP «Ekspres-obyava». 292 p. P. 67.

13 Bolotov G.P., Bolotov G.P., Derii Zh.V. & O.B. Semchenko. (2011). Genesis and development of theories of entrepreneurship. *Bulletin of the Chernihiv State University of Technology*. No. 4 (54). P. 7–17. P. 11.

14 Ibid. P. 12.

15 Dryga S. (2009). Small entrepreneurship of Ukraine: development, mechanisms of management and support. K.: «DKS Center» LLC, 362 p. P. 32.

16 Ibid.

17 Shpak V.I. (2015). Publishing business in the conditions of Ukrainian statehood. K. : DP «Ekspres-obyava». 292 p. P. 68.

18 Marshavin Y.M. (2004). Entrepreneurship as a factor in the development of population employment. K. : IPK DSZU, 234 p. P. 18.

management, where the main subject is an entrepreneur who rationally combines (combines) factors of production on an innovative basis and own responsibility, organizes and manages production in order to obtain entrepreneurial income¹⁹.

V. Selivanov considers entrepreneurial activity to be only such activity that has the following characteristics: is an economically independent and autonomous will of its subjects; initiative; systematic; carried out at your own risk and only under personal property liability; is carried out with the main purpose of obtaining profit; legitimate. And Popondopoulo V.F. adds to these features the need for state registration²⁰.

According to Yu.V. Nikolenko, entrepreneurship is a certain system of life activities of enterprises, the basis of which is democratic forms of economic activity, ensuring for them the right of initiative in choosing the field, forms, methods of management, economic, organizational and technical creativity and innovation²¹.

O. O. Romanovskiy defines entrepreneurial activity in modern conditions not only as a type of activity, but also as a management style, which is based on the constant search for new opportunities, innovation orientation, the ability to attract and effectively use resources from various sources to solve tasks²².

S. Sobol sees in entrepreneurship a certain type of economic behavior, which is characterized by: initiative, constant search for new opportunities, innovative and unconventional solutions. Flexibility and constant self-renewal, purposefulness and perseverance²³.

A. Vovk defines entrepreneurship as a method of managing the economy, the main condition of which is the independence and independence of economic entities, the existence of a set of rights and freedoms for them to choose the type of entrepreneurial activity, the formation of a production program, the choice of sources of financing, access to resources, sales of products, setting prices for it, disposal of profits²⁴.

19 Varnalii Z.S. (2006). Basics of entrepreneurship: learning: manual. K.: Znannia-Press, 350 p. P. 86.

20 Sanyakhmetova N.A. (1998). Regulation of entrepreneurial activity in Ukraine: organizational and legal aspects. Odesa: Odessa state law academy, 233 p. P. 20.

21 Vovk A.S. (2004). Socio-economic mechanism of management of entrepreneurial activity at industrial enterprises: autoref. thesis for obtaining sciences. candidate degree economy Sciences: spec. 06.08.01 «Economics, organization and management of enterprises» / Pryazovsky state. technical institute. Mariupol. 20 p. p. 4.

22 Mocherny S., Ustenko O. & Chebotar S. (2001). Basics of entrepreneurial activity: [study. manual] / ed. S. Mocherny. K.: Academy. 280 p. P. 18.

23 Sobol M.S. (1994). Entrepreneurship (starting a business). K.: Ventur. 175 p. p. 8.

24 Nikolenko Yu.V. (Ed). (1992). Fundamentals of economic theory. Enterprise in a market economy: study manual. K.: NMK VO. 232 p. P.8.

Some scientists characterize entrepreneurship from the point of view of a behavior model. For example, Y.F. Pachkovsky singles out the following main features:

- special sensitivity to changes and desire to change something in one's life (element of initiative);
- taking responsibility for possible failures and defeats, willingness to take risks (risk element);
- promoting the implementation and use of new technological opportunities by implementing inventions and innovations; organization or reorganization of socio-economic mechanisms in order to profitably use available resources and a specific situation (element of innovation);
- independence of judgments when making important decisions (element of freedom);
- focus on actively transforming the surrounding world, building new relationships;
- the ability to anticipate events and lead a competitive struggle (element of activity)²⁵.

The “Great Encyclopedic Dictionary” interprets entrepreneurship (entrepreneurial activity) as follows: it is an initiative, independent activity of citizens without the formation of a legal entity, aimed at obtaining profit or personal income, carried out in one's own name, at one's own risk and under one's own property liability or on behalf of someone else and under someone's property responsibility. An entrepreneur can carry out any type of economic activity, if they are not prohibited by law, from the moment of state registration as an individual entrepreneur²⁶.

The Law of the Ukrainian SSR «On Entrepreneurship» defined entrepreneurship as a direct, independent, systematic, at one's own risk activity in the production of products, performance of works, provision of services for the purpose of obtaining profit, which is carried out by individuals and legal entities registered as subjects of entrepreneurial activity in order, established by law²⁷.

25 Pachkovsky Y.F. Sociopsychology of entrepreneurial activity and behavior. Lviv : Svit, 2000. 272 p.

26 Shpak V.I. (2015). Publishing business in the conditions of Ukrainian statehood. K. : DP «Ekspres-obyava». 292 p. P. 70.

27 Law of the Ukrainian SSR «On Entrepreneurship» No. 698-XII dated 02.07.91: as of January 16 2003 / Verkhovna Rada of Ukraine. – Official source: website of the Verkhovna Rada of Ukraine. Url : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/887-12>.

In the Economic Code of Ukraine, entrepreneurship is defined as «independent, initiative, systematic, at one's own risk, economic activity carried out by economic entities (entrepreneurs) with the aim of achieving economic and social results and obtaining profit»²⁸.

The controversy over the definition of the concept of «entrepreneurship» continues to this day. After analyzing at least the above definitions, it is possible to summarize the main features of entrepreneurship:

- independence (independence, that is, other enterprises do not own a blocking block of shares);
- activity (initiative);
- mostly direct personal participation of the initiator (owner);
- responsiveness (adaptability);
- constant search and generation of new ideas (innovation);
- integration into the market system;
- personalized risk and responsibility;
- profit orientation.

A similar opinion is held by modern scientists, including: F. F. Butynets, A. M. Vynogradskaya, Z. S. Varnalii, O. O. Hetman, S. M. Ivanyuta, K. V. Romanchuk, V. M. Shapoval and others.

Based on the above, it is possible to formulate a generalized definition of «entrepreneurship» as an activity in the market economy system, characterized by independent active operational innovative actions with personalized risk and responsibility for profit.

The most common point of view among economists equates the concept of «entrepreneurship» with «business».

The «Great Encyclopedic Dictionary» considers «business» as entrepreneurial activity; activity that is a source of income²⁹.

The «Big Economic Dictionary» defines «business» as an initiative economic activity that is carried out at the expense of own or borrowed funds, at one's own risk and under one's own property liability, the main purpose of which is to make a profit and develop one's own business³⁰.

28 Economic Code of Ukraine / Verkhovna Rada of Ukraine. Official publication. K.: Center for educational literature, Alerta, KNT, 2010. 160 p.

29 Shpak V.I. (2015). Publishing business in the conditions of Ukrainian statehood. K. : DP «Ekspres-obyava». 292 p. P.71.

30 Ibid.

According to the author, specific entrepreneurial activity is a prerequisite for the existence of a business. And business should be considered as a process (activity) in the sphere of economic relations.

There is also no consensus on the concepts of «small entrepreneurship» and «small business». Thus, a number of domestic economists, in particular S. K. Reverchuk, N. V. Savka, N. E. Kubai in their scientific studies emphasize the expediency of their identification³¹. While, for example, V. E. Savchenko, understanding by «small business» only small (or small and medium-sized) enterprises as a whole, notes that «small entrepreneurship» is characterized not so much by the relatively small size or scale of economic activity, but by its quality – a mandatory basis on a risky and innovative basis, full economic responsibility, personalized and flexible management and appropriate organization of reproduction, aimed at obtaining the maximum profit from a unit of spent capital³².

S. V. Mocherny, O. A. Ustenko, S. I. Chebotar separates the concepts of «entrepreneurship» and «business». In their view, «business» is a more capacious category, as it includes any type of activity that generates income or personal benefit³³.

L. V. Romanova believes that entrepreneurship differs from business by the presence of creative elements in it, the use of innovative technologies at the expense of entrepreneurial abilities³⁴.

Based on the previous considerations, the author proposes to formulate a generalized definition of «small business» as an activity in the market economy system, characterized by independent active operational innovative actions with personalized risk and responsibility, as a rule, using one's own economic resources, which is characterized by insignificant volumes of production (trade), for profit.

«Small business» can be characterized as the activity of «small entrepreneurship» in the field of economic relations with the aim of obtaining both profit and satisfying other needs of entrepreneurs.

31 Kubay N.E. (1999). Formation and development of private entrepreneurship in a transition economy (on the example of small enterprises of Ukraine): thesis. ... candidate ec. Sciences: 08.01.01. Lviv, 175 pages; Reverchuk S. K. (1996). Small enterprise in the transition economy of Ukraine (macro- and micro-aspects): diss. ... Dr. Econ. Sciences: 08.01.02. Lviv. 413 p.; Savka N. (1997). Macroeconomic problems of entrepreneurship development in the transition economy of Ukraine: thesis. ... candidate economy Sciences: 08.01.03. Lviv. 184 p.

32 Shpak V.I. (2015). Publishing business in the conditions of Ukrainian statehood. K. : DP «Ekspres-obyava». 292 p. P.71.

33 Mocherny S., Ustenko O. & Chebotar S. (2001). Basics of entrepreneurial activity: [study. manual] / ed. S. Mocherny. K.: Academy. 280 p. P. 18.

34 Romanova L.V. (2006). Management of entrepreneurial activity: training. manual K.: TsNL. 240 p.

The concept of «small private enterprise» is characterized by some relativity – a non-state structure based on private capital, which is owned by one or more partners. After all, the share of private participation, sufficient to classify an economic unit as private, can fluctuate. For example, in some countries, with an equal proportion (50x50 %) of private and state capital, an enterprise is already considered private, but in most countries, a share of non-state capital of more than 50 % is required for private status³⁵.

Again, it is not entirely logical to apply the same approaches to small enterprises in different areas of the economy. It is also not possible to unambiguously approach cooperatives from the standpoint of criteria for business structures. On the one hand, although the «classic» cooperative movement includes entrepreneurial activity (if we take into account its focus on profit), its main goal, first of all, is the realization of common interests. Therefore, income already becomes a means rather than the main goal. However, the concept of «classical cooperative» is now mostly an anachronism, and its differences from entrepreneurship are being erased. As for the cooperative boom at the end of the 80s of the last century in the USSR, it is generally difficult to compare it with the classic standard. As rightly noted by H.E. Kubay, it was the «surfacing of shadowy business elements» that could not realize themselves in the conditions of the administrative economy and sought to obtain the greatest profit³⁶.

There is no unanimous opinion among scientists regarding the content of the main subjects of entrepreneurial activity – enterprises, firms and companies.

For example, the «Great Economic Dictionary» interprets a firm as a structure engaged in the production of goods or the provision of services, and enterprise as an independent economic entity with the rights of a legal entity that produces and sells products, performs work, and provides services.³⁷ So, here these categories are identified.

The «Great Commercial Dictionary» (edited by T.F. Ryabov) defines a firm as an organization that «owns and manages one or more enterprises (...), an association of enterprises mainly from one branch of industry, which are interconnected by a sequence of technological processes for the production of homogeneous products»³⁸.

35 Kubay N.E. (1999). Formation and development of private entrepreneurship in a transition economy (on the example of small enterprises of Ukraine): thesis. ... candidate ec. Sciences: 08.01.01. Lviv, 175 p. P. 21–23.

36 Kubay N.E. (1999). Formation and development of private entrepreneurship in a transition economy (on the example of small enterprises of Ukraine): thesis. ... candidate ec. Sciences: 08.01.01. Lviv, 175 p. P. 23.

37 Shpak V.I. (2015). Publishing business in the conditions of Ukrainian statehood. K. : DP «Ekspres-obyava». 292 p. P.73.

38 Ibid.

R. Campbell, C. McConnell and S. Brew define a firm as an organization that uses resources to produce a good or service for the purpose of extracting profit and owns and manages one or more enterprises. Therefore, the category «firm» is used for the purpose of distinguishing the subject of ownership of this enterprise and is the name of a legal independent merchant under which he conducts his activities and signs contracts. So, the firm acts as an organization that owns business entities – enterprises³⁹.

The term «company» most often means either a separate economic unit that produces certain products, or a structure that includes several enterprises. However, the «Economic Dictionary» interprets «company» as a voluntary legal association of two or more persons for the purpose of doing business⁴⁰.

Without arguing about the specific semantic nuances of the mentioned economic categories, the categories: «business» – «entrepreneurship», «small business» – «small entrepreneurship», «enterprise» – «firm» – «company» are often considered in uncritical economic studies as synonyms.

Another important theoretical problem, which has received special attention of scientists during the last decades, in connection with the boom of small enterprises in economically developed countries, is the definition of small business criteria.

Each country uses its own set of definitions, which corresponds to its economic system and the peculiarities of the development of entrepreneurship. According to World Bank experts, about 50 definitions of small business exist in developing countries.

For example: the amount of capital and the volume of sales (Great Britain, Italy, Japan); non-monopoly position on the market (USA); legal status (France); form of ownership (Hungary); differences between a craft and an industrial firm (FRG); independent or dependent position in a large production structure (Japan), etc⁴¹.

Initially, to characterize entrepreneurship, its quantitative indicators were put into practice – the number of employees; turnover ; book value of assets, etc. And today they are the most common. The legislation of most countries provides for the use of several similar characteristics depending on the field of activity of enterprises or other important factors.

39 McConnell K.R. & Brew S.L. (1997). Economics / trans. from English S. Panchyshina and O. Vatamanyuk. Lviv: Prosvita, 671 p. P. 85.

40 Zavadskiy Y.S., Osovska T.V. & Yushkevich O.O. (2006). Economic dictionary. K.: Condor, 356 p. P. 134

41 Kapinos R. (1995). Small business in the world economy and the economy of Ukraine. *Business information* No. 27–28. P. 28

Although these criteria are convenient due to their accuracy, being only absolute values, they cannot take into account all the characteristics of a small business. In this connection, qualitative characteristics are also used.

In developed countries, the main criteria are the number of personnel and the volume of annual turnover⁴². In global practice, all enterprises with up to 500 employees are included in the category of small and medium-sized enterprises. For example, in the USA, an enterprise with a staff of up to 500 people is considered «small», although the process of determining the criteria has been ongoing since the moment when the question of the status and role of small business in the economy was first raised, and at the government level, the discussion of the optimal characteristics of a small business has been ongoing since 1953, after the adoption of the federal law on small business, and continue to this day⁴³.

In European countries, the criteria for determining SE are somewhat different. For example, in Germany and France, a company with up to 50 employees is considered a small enterprise. In Italy, the division into microenterprises (up to 20 employees) and small enterprises (up to 100 employees) is used⁴⁴. In the countries of Central and Eastern Europe, these characteristics are from 30 to 50 people⁴⁵.

In general, in order to improve the existing definitions, the European Union has developed a scale of criteria for SE. In the EU, since January 1, 2005, the provisions and norms of Recommendation 2003/361/EC, adopted by the European Commission on May 6, 2003, have been used to define a small business:

micro-enterprises – up to 10 employees, a turnover of up to 2 million euros, or a total balance of up to 2 million euros;

small enterprise – up to 50 employees, turnover up to 10 million euros, or total balance sheet up to 10 million euros;

average – up to 250 employees, turnover up to EUR 50 million, or total balance sheet up to EUR 43 million;

large – more than 250 employees, a turnover of more than 50 million euros, or a total balance sheet of more than 43 million euros⁴⁶.

DOI: 10.51587/9798-9866-95990-2023-013-16-26

42 Kapinos R. (1995). Small business in the world economy and the economy of Ukraine. *Business information No.* 27–28. P. 28.

43 Shpak V.I. (2015). Publishing business in the conditions of Ukrainian statehood. K.: DP «Ekspres-obyava». 292 p. P.74.

44 Shpak V.I. (2015). Publishing business in the conditions of Ukrainian statehood. K.: DP «Ekspres-obyava». 292 p. P.74.

45 Ibid.

46 Lyapin D. (2007). Development of small business in Ukraine and its regulatory support. K.: Nat. Institute of Strategic Studies, 80 p.

ГОВОРОВ Пилип Парамонович,

д-р техн. наук, професор,
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова
ORCID ID: 0000-0002-0379-1448

ЧЕРКАШИНА Вероніка Вікторівна,

д-р техн. наук, доцент,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»
ORCID ID: 0000-0002-5639-9722
Україна

НОВІТНІ ПІДХОДИ ЩОДО СТРУМОПРОВІДНОЇ ЧАСТИНИ ПОВІТРЯНИХ ЛІНІЙ ЕЛЕКТРОПЕРЕДАЧІ

Завдання проектування електричних мереж (ЕМ) зводиться до вибору раціональних рішень та їх найкращих параметрів з подальшим вибором найефективнішого варіанту для проектування. В рамках цього завдання першочергово вирішується питання щодо струмопровідної частини повітряних ліній (ПЛ) електропередачі, а саме провідів, які забезпечують передачу необхідної потужності по ЕМ і впливають на режимну та конструктивну надійність електропередачі.

Величина потужності, яку потрібно передати по ЕМ, є однією з найважливіших вихідних даних. Дана величина безпосередньо впливає на вибір струмопровідної частини ПЛ електропередачі під час проектування ЕМ. Тобто, на вибір типу проводу та його економічно доцільного перерізу з метою забезпечення необхідної пропускної здатності ЕМ в цілому з дотриманням вимог щодо режимної та конструктивної надійності електропередачі.

В 70-х роках минулого століття під час проектування ЕМ конструкції ПЛ обиралися таким чином, щоб забезпечити наближену до мінімальної пропускну здатність мережі з метою забезпечення економії металу та капіталовкладень¹.

¹ Сборник нормативов удельных капитальных вложений в строительство воздушных линий электропередачи 35–750 кВ. Руководящие материалы. Москва: Минэнерго СССР, 1986. 30 с.

За результатом такого підходу виникли обмеження пропускну́ї здатності ЕМ, які не могли не позначитися на конструктивній надійності електропередачі та веденні режимів роботи ЕМ.

Ґрунтуючись на вищенаведеному слідує, що під час проектування ЕМ важлива роль відводиться вибору проводів ПЛ. В даний час в ЕМ України застосовується 11 марок проводів: в системоутворюючих мережах – 4; в розподільних мережах – 7².

За таких умов слід звернути увагу на те, що різні перерізи як традиційних (сталеалюмінієвих), так і інноваційних провідників визначають пропускну здатність ЕМ, вагу проводу на одиницю довжини, міцність конструкцій ПЛ, витрату металу, розмір інвестицій та подальших експлуатаційних витрат. Тобто, ті параметри ЕМ, які забезпечують режимну та конструктивну надійність електропередачі.

На сьогодні доведено техніко-економічну доцільність застосування інноваційних проводів, які дозволяють суттєво підвищити пропускну здатність ЕМ, а також знизити втрати електроенергії та мають покращені фізико-технічні характеристики, що впливає на ефективність та якість режимів роботи ЕМЗ.

Аналіз високотемпературних проводів для ПЛ електропередачі. Коефіцієнт теплового розширення високотемпературного проводу нижчий, ніж у сталеалюмінієвого (АС) проводу, що забезпечує його менше провисання, забезпечуючи конструктивну надійність електропередачі. Даний факт представляє безпосередній інтерес для компаній систем передачі та розподілу електричної енергії, які повинні стежити за дотриманням габариту між землею та фазними проводами ПЛ. Відомо, що під час протікання електричного струму метал нагрівається і розширюється, що приводить до його подовження і, відповідно, збільшення стріли провисання. Оскільки відстань від проводу до землі нормується⁴, то має місце обмеження щодо геометричних (вагових) та теплових характеристик проводів й, відповідно, до пропускну́ї здатності лінії. Стріла провисання високотемпературних проводів буде меншою ніж у АС проводу, що дозволить вирішити проблему забезпечення габаритів ПЛ під час довгих переходів ускладнених рельєфом

2 Черкашина В. В. Методологія проектування повітряних ліній електропередачі з оптимізацією параметричного ряду перерізів проводів та розширенням функціональних можливостей: автореф. дис. д-ра техн. наук: 05.14.02. Київ : НАН України, Ін-т електродинаміки, 2019. 41 с.

3 luminum Conductor Composite Reinforced Technical Notebook (795 kcmil family) Conductor and Accessory Testing. URL : <https://multimedia.3m.com/mws/media/5812680/electrical-markets.pdf>

4 Державні санітарні норми і правила захисту населення від впливу електромагнітних випромінювань. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0488-96#n13> .

місцевості. Також слід звернути увагу на те, що розривне зусилля високо-температурних проводів більше, ніж у АС проводу, відповідно, і механічна міцність буде вищою, що покращує режимну та конструктивну надійність роботи лінії під час ожеледоутворення на проводах⁵.

До високотемпературних проводів відноситься TACSR/ACS провід, який розроблено компанією Lumpi-Berndorf, Австрія. Збільшення пропускної здатності цього проводу забезпечується його високою робочою температурою. Цей провід стійкий до високої температури і може тривалий час нести більш високе струмове навантаження ніж АС провід. TACSR/ACS провід за конструкцією подібний АС проводу, але на відміну від АС проводу його струмопровідні повиви зроблені з добавкою цирконію. Добавка цирконію підвищує температуру рекристалізації алюмінію. В результаті, TACSR/ACS провід зберігає всі механічні та електричні характеристики при досить високих температурах⁶.

Аналіз проводів спеціальної конструкції для ПЛ електропередачі. Під час проектування важливим фактором, який впливає на кінцеве ухвалення рішення щодо вибору варіанту проектування ЕМ, є кліматичні умови в яких буде експлуатуватися ПЛ електропередачі. Так, за несприятливих кліматичних умов, до яких відносяться сильні вітри, інтенсивне ожеледоутворення, налипання снігу, механічні характеристики проводів спеціальної конструкції можуть стати вирішальною обставиною їх застосування. Підтверджуючим прикладом є застосування AERO-Z проводу, який розроблено концерном Nexans, Бельгія⁷.

Основна особливість AERO-Z проводу – це укладання струмопровідних шарів, переріз яких нагадує букву «Z». Поверхня верхнього повиву AERO-Z проводу гладка і має незначні гвинтові канавки, що виникають між верхніми межами Z-подібних проводів. За рахунок цього конструкція AERO-Z проводу виходить більш компактною порівняно з АС проводом і при тому ж діаметрі має більший переріз за алюмінієм. Також замість сталевого сердечника в AERO-Z проводі використовуються алюмінієві проволочки, що зменшує вагу проводу. Такі особливості сприяють зменшенню механічної напруги на опори і дозволяють збільшити корисний електропровідний переріз, що підвищує режимну та конструктивну надійність електропередачі.

5 Бондаренко В. О., Черкашина В. В. Конструкції ліній електропередачі : навч. посібник для студентів усіх форм навчання електроенергетичних спеціальностей ЗВО України. Харків : «Факт», 2020. 174 с.

6 LUMPI-BERNDORF. A global company specialising in the manufacture of wires and overhead line conductors for electrical energy and data transmission. URL : <https://www.lumpi-berndorf.at/en/>

7 Бондаренко В. О., Черкашина В. В. Конструкції ліній електропередачі : навч. посіб. для студентів усіх форм навчання електроенергетичних спеціальностей ЗВО України. Харків : Факт, 2020. 174 с.; Results of the forest-sax project. URL : https://webgate.ec.europa.eu/life/publicWebsite/index.cfm?fuseaction=search.dspPage&n_proj_id=787&docType=pdf.

Також АЕРО-Z провід має підвищену крутильну жорсткість і тому краще протистоїть ожеледо-паморозовим відкладенням на проводах ПЛ⁸.

Порівняльний аналіз АС, TACSR/ACS, АЕРО-Z проводів. Порівняння проводів являється складним завданням. Оскільки, необхідно вибрати найбільш вагомими параметри для оцінювання доцільності застосування того чи іншого типу проводу в конкретній ситуації.

Порівняння АС, TACSR/ACS, АЕРО-Z проводів виконано для 1 км однопольової ПЛ 110 кВ за умови досягнення максимально допустимого за ПУЕ натягування проводу – 45 % від розривного, але не більше 42,5 кН⁹.

Під час порівняльного аналізу технологічний запас проводів не враховувався, а пред'являлися вимоги по стрілі провисання, масі проводу, максимальному струму, мінімальній вартості¹⁰. Вартість проводів, яка використовувалась в дослідженнях, не прив'язувалася до конкретного обсягу, умов, періоду поставки і залежить від світових цін на алюміній та курсу валют.

Параметри проводів, які враховувалися під час порівняльного аналізу, і результати розрахунку відносної вартості наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Порівняння АС, TACSR/ACS, АЕРО-Z проводів

Джерело: дослідження автора

Провід	Діаметр, мм	Маса, кг/км	Допуст. струм, А/ макс. темп, °С	Стріла при T=max, м	Вартість проводу, грн/км	Відносна вартість
АС 240/32	21,6	952	605/70	10,1	1735	100 %
TACSR/ACS 212/49	21	914	871/150	11,6	6200	Збільшення на 25 %
АЕРО-Z 366-2Z	23,1	1014	771/70	9,9	13700	Збільшення на 29 %

Як слідує з табл. 1, TACSR/ACS провід має збільшення струмової пропускної здатності за нижчої ваги в порівнянні з АС і АЕРО-Z проводами, а також відносно невисоку ціну в порівнянні з АЕРО-Z проводом.

8 Harald Buehe, Francois Dagny, Dr. Holger Fastabend, Dr. Dirk Steinbrink, Peter Zamzow New long stator winding (LSW) cable with Aero-Z conductor for high speed up with short round-trip time. URL : http://www.maglev.ir/eng/documents/papers/conferences/maglev2004/topic7/IMT_CP_M2004_T7_4.pdf

9 Правила улаштування електроустановок. Харків : Індустрія, 2016. 416 с.

10 Рокотян С. С., Шапиро И. М. Справочник по проектированию электроэнергетических систем / под редакцией С.С. Рокотяна. М. : Энергоатомиздат, 1985. 352 с.; LUMPI-BERNDORF A global company specialising in the manufacture of wires and overhead line conductors for electrical energy and data transmission. URL : <https://www.lumpi-berndorf.at/en/>; Harald Buehe, Francois Dagny, Dr. Holger Fastabend, Dr. Dirk Steinbrink, Peter Zamzow New long stator winding (LSW) cable with Aero-Z conductor for high speed up with short round-trip time. URL : http://www.maglev.ir/eng/documents/papers/conferences/maglev2004/topic7/IMT_CP_M2004_T7_4.pdf.

Аналіз номенклатурної бази щодо вибору струмоведучої частини ПЛ під час проектування. Основними нормативними документами, відповідно до яких виконується вибір струмопровідної частини ПЛ електропередачі під час проектування, являються:

1. Правила улаштування електроустановок (ПУЕ¹¹). Саме в ПУЕ викладено основні підходи до вибору та розрахунку струмопровідної частини ПЛ. Також в цьому документі наведено основні принципи проектування ПЛ. Але потрібно мати на увазі, що для ПЛ високої напруги на ряду з ПУЕ діють і спеціальні нормативи та регламенти.

2. ГКД 340.000.001-95. Визначення економічної ефективності капіталовкладень в енергетику. Загальні методичні положення¹² та ГКД 340.000.002-97. Визначення економічної ефективності капіталовкладень в енергетику. Енергосистеми та електричні мережі¹³. За даними документами визначається вартість та економічна ефективність об'єктів ЕМ та проекту в цілому.

Також під час проектування доцільно враховувати перспективу розвитку ЕМ і брати до уваги документацію з питання розвитку на 5–10 років. А саме, в перелік вихідних даних, які запитуються проектною організацією для складання завдання для проектування повинен входити перспективний план розвитку ЕМ даного регіону де планується розміщувати нову або реконструювати існуючу ПЛ.

Таким чином, спираючись на результати порівняльного аналізу проводів і існуючу номенклатурну базу щодо вибору струмоведучої частини ПЛ під час проектування, має сенс, відповідно до¹⁴, для ефективного та динамічного розвитку і відновлення ЕМ України розробити та затвердити «Методику техніко-економічного оцінювання проводів підвищеної пропускної здатності». В даній Методиці викласти необхідні вимоги та послідовності щодо проектного вибору струмопровідної частини ПЛ з метою підвищення режимної та конструктивної надійності електропередачі за рахунок збільшення пропускної здатності і покращення експлуатаційних характеристик ЕМ в цілому.

DOI: 10.51587/9798-9866-95990-2023-013-27-31

11 Правила улаштування електроустановок. Харків : «Індустрія», 2016. 416 с.

12 ГКД 340.000.001-95. Визначення економічної ефективності капіталовкладень в енергетику. Загальні методичні положення. К. : Міненерго України, 1995. 34 с.

13 ГКД 340.000.002-97. Визначення економічної ефективності капіталовкладень в енергетику. Енергосистеми та електричні мережі. К. : Міненерго України, 1997. 54 с.

14 Закон України «Про ринок електричної енергії» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 27-28. С. 312. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>

КУЧЕРЕНКО Оксана Миколаївна,

канд. мед. наук., доцент,

Вінницький національний медичний університет

ім. М. І. Пирогова

ORCID ID: 0000-0003-3598-7741

ЧАЙКА Григорій Васильович,

д-р. мед. наук., професор,

Вінницький національний медичний університет

ім. М.І. Пирогова

ORCID ID: 0000-0001-9560-8737

Україна

РАННЯ СЕКСУАЛЬНА АКТИВНІСТЬ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Сексуальне життя – це лише незначна частина людського буття і займає менше 1 % його тривалості. Але є надважливим показником, оскільки є складовою частиною якості проживання та існування людини, як індивіда. Не зважаючи на це, статеве життя розпочинається у всіх індивідуально. У когось ранній сексуальний дебют сприяє розвитку сексуальності та формуванню здорового сексуального життя в майбутньому, а у когось – з точністю до навпаки призупиняє його. Важливим є і отримання достовірної правильної інформації та підтримки у цей час від оточуючих близьких людей. Зрозуміло, що лише незначна частина підлітків звернеться за порадою до кваліфікованих працівників, лікарів, психологів чи принаймні до батьків. Решта шукає схвалення саме в комфортному для них середовищі, середовищі рівних собі людей, а саме серед однолітків. Найважливішим фактором, який приваблює молодь до групи однолітків виступає рівноправність її учасників: всі знаходяться на однакових правах та мають рівні обов'язки перед групою. Колектив однолітків, їхнє референтне оточення, добровільно функціонує на основі спільних інтересів та заведених порядків¹.

У цій спільноті підлітки відчують солідарність однолітків, оскільки мають подібні задачі, обов'язки, тривоги та проблеми. Знаходження серед

1 Jamieson, L. K., & Wade, T. J. (2011). Early age of first sexual intercourse and depressive symptomatology among adolescents. *Journal of sex research*, 48(5). P. 450-460; Carcedo, R. J., Fernández-Rouco, N., Fernández-Fuertes, A. A., & Martínez-Alvarez, J. L. (2020). Association between sexual satisfaction and depression and anxiety in adolescents and young adults. *International journal of environmental research and public health*, 17(3). 841 p.

«собі рівних» формує почуття емоційного благополуччя. Саме того відчуття, якого не можуть дати батьки в цей період життя. Навіть психологічно комфортне і правильне ставлення батьків до своєї дитини в цей час не є базисним та основним для підлітка. Основна оцінка і самоцінність формується у молодій людині із ставлення референтного оточення. Як відомо, самооцінка – важливий компонент самоусвідомлення людини, її самоствердження та ставлення до оточуючих. Найкращий вихід із даної ситуації, звісно, спілкування із кваліфікованим спеціалістом, в ролі якого може виступати дитячий психолог чи психотерапевт. Проте, слід звернути увагу не лише на комунікацію зі кваліфікованим працівником протягом декількох годин в тиждень, але і підтримання здорової атмосфери вдома. Адже значну частину часу дитина проводить саме вдома, саме в цьому оточенні формується самооцінка та характер підлітка, зокрема і підсвідоме копіювання поведінки дорослих, – імпринтинг. На жаль, далеко не всі батьки підтримують своїх дітей у їхніх починаннях, інтересах та хобі, не говорячи про сексуальне життя. Недовіра, яка формується між підлітком і рідними – це тривалий процес, і питання не одного року. Саме від батьків залежить сексуальні вподобання та контакти, початок інтимного життя та формування сексуальності загалом, яким би дивним дане твердженням не здавалося б. Для когось припустимим є ранній сексуальний дебют, натомість для інших – неможлива навіть думка про це.

Протягом 3–4 годин перебування у референтній групі молода людина почуває себе комфортно як емоційно так і фізично, змінюється ставлення підлітка до самого себе. Цей період вільний від критики, спонукань, тиску «зверху», сповнений позитиву та повного само-сприйняття.

Протягом багатьох років спостереження Патрік Мак Тер встановив, що захоплення підлітків колекціонуванням, моделюванням, читанням певної літератури, вивчення комп'ютерних технологій у більшості випадків залежить від однолітків, а не від зусиль чи думки батьків. Останні, на даному етапі життя дітей, не виступають авторитетами, а скоріше навпаки².

Саме тому є таким важливим, обирати для дитини референтне середовище спілкування, адже саме там формуються його вподобання та цінності в житті.

2 Bresin, K., & Schoenleber, M. (2015). Gender differences in the prevalence of nonsuicidal self-injury: A meta-analysis. *Clinical psychology review*, 38. P. 55-64; Coles, M. E., Ravid, A., Gibb, B., George-Denn, D., Bronstein, L. R., & McLeod, S. (2016). Adolescent mental health literacy: Young people's knowledge of depression and social anxiety disorder. *Journal of Adolescent Health*, 58(1). P. 57-62.

Як правило, емоційна та практична залежність від групи триває рік-півтора. Відчуття абсолютного злиття з більшою частиною групи, «розчинення» у її інтересах, діях, спілкуванні, співпадає з максимальною концентрацією статевих гормонів і надає відчуття рішучості та авторитетності серед однолітків. Досягається максимально допустиме становище в груповій ієрархії. Саме «пік приналежності до групи», який триває 3 – 4 місяці, на думку багатьох фахівців, є найщасливішим періодом підліткового життя, а для чоловіків так є найкращим періодом всього їхнього життя.

Починаючи з 2021 року і по теперішній час, в рамках вибіркової дисципліни «основи сексології та сексопатології» на базі кафедри акушерства та гінекології № 1 Вінницького Національного Медичного Університету ім. М.І. Пирогова проводиться анкетування та комплексне клініко-психологічне обстеження студентів-медиків 4-го та 5-го року навчання з використанням патопсихологічних методик.

Для внесення прояснення в сфері сексуальної освіти була створена анонімна анкета, яка включає 25 запитань, що послідовно описують: початок статевого життя, сексуальну орієнтацію, задоволеність від дебюту та сексуальної активності загалом, мотиви, очікування, готовність, причини вступу та причини відсутності сексуальної активності, наявність постійних романтичних та сексуальних відносин, загальна кількість статевих партнерів та кількість за останній рік, кратність сексуальних контактів, використання засобів контрацепції, досвід позагенітальних статевих контактів, ставлення до мастурбації та ін. Для більш глибокого вивчення даної ситуації були проведені патопсихологічні методики самооцінки депресії (Patient Health Questionnaire – PHQ-9), тест на виявлення ознак вегетативних змін (тест А. М. Вейна) та тест на наявність тривожних розладів (*General Anxiety Disorder* – GAD-7) для кожного студента. Загалом було опитано 1118 вітчизняних та іноземних респондентів. Середній вік опитаних $M \pm SD$ 22.5 ± 2.5 р. Анкетування було анонімним, з добровільною згодою кожного учасника.

Отримані данні висвітлені нами у вітчизняних та зарубіжних виданнях³.

3 Kucherenko O., Chaika H., Dan N., Masik O. (2022). Actual problems of sexual knowledge among students of National Pirogov memorial medical university, Vinnytsya. *Reports of Vinnytsia national medical university*, 26(1). DOI: 10.31393/reports-vnmedical-2022-26(1)-22 [in Ukrainian]; Kucherenko O., Chaika H., Dan N. (2022). Distribution of vegetative dysfunctions and depressive positions among sexually active students and students without sexual debut of National Pirogov memorial medical university, Vinnytsya. *Reports of Vinnytsia national medical university*, 26(2). DOI: 10.31393/reports-vnmedical-2022-26(2)-24 [in Ukrainian]; Kucherenko O., Chaika H. (2022). Comparative characteristics of the prevalence of autonomic dysfunction and depressive disorders among sexually active and inactive foreign students of National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya. *Acta Scientific Gastrointestinal Disorders*, Volume 5 Issue 9. DOI: 10.31080/ASGIS.2022.05.0479; Kucherenko O. (2022). Factors associated with academic performance among sexually active and inactive international students of National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya. *Věda a perspektivy*, 8(15). P. 215–224. DOI:10.52058/2695-1592-2022-8(19)-215-224 Kuche-

При опитуванні студентів-медиків ми встановили та звернули увагу на те, що сексуально активнішими є вітчизняні студенти $84\% \pm 3.4\%$, порівняно з іноземними $50.6\% \pm 6.6\%$ (табл. 1.).

Таблиця 1

Розподіл вітчизняних та іноземних студентів згідно із сексуальною активністю

Вітчизняні студенти n=503 (P±m %)		Value P*	Іноземні студенти n=615 (P±m %)		Value P**
Сексуально активні	Сексуально неактивні		Сексуально активні	Сексуально неактивні	
423 (84 %±3.4 %)	80 (16 %±3.4 %)	p≥0.05	311	304	p≥0.05

P* ≥0.05 SE: Standard error

p**≥0.05 SE: Standard error

На прикладі опитаних студентів-медиків ми оцінили їхнє ставлення до раннього сексуального дебюту, який в більшій мірі притаманний для вітчизняних респондентів. До 15 річного віку 6.4 % вітчизняних та 7.7 % іноземних студентів мали свій сексуальний дебют, у віці 16-18 років сексуальне життя розпочали 74 % вітчизняних студентів і лише 20.9 % іноземних, у віці 19-20 років сексуально активними стали 14.6 % вітчизняних та 30.9 % іноземних студентів. Цікавим є те, що пізній сексуальний дебют більш притаманний для іноземних студентів – $40.5\% \pm 2.87\%$, порівняно із $4.9\% \pm 1.27\%$ вітчизняними респондентами (табл. 2.).

Таблиця 2

Розподіл сексуально активних вітчизняних та іноземних студентів згідно з віком сексуального дебюту

Вік сексуального дебюту	Сексуально активні вітчизняні студенти n=423 (P±m %)	Сексуально активні іноземні студенти n=311 (P±m %)	Value P
До 15 років	27 (6.4 % ± 1.39 %)	24 (7.7 % ± 1.495 %)	p≥0.05
16-18 років	313 (74 % ± 2.57 %)	65 (20.9 % ± 2.38 %)	
19-20 років	62 (14.6 % ± 2.03 %)	96 (30.9 % ± 2.71 %)	
Старші 21 року	21 (4.9 % ± 1.27 %)	126 (40.5 % ± 2.87 %)	

P ≥0.05 SE: Standard error

renko O., Chaika H. (2022). Aspects of sexual life that are associated with the occurrence of depressive disorders and autonomic dysfunction among medical students of National Pirogov Memorial Medical University, Vinnitsya. EUREKA: Health Sciences, 4. P. 57–66. DOI: 10.21303/2504-5679.2020.002648.

Також студенти були опитані щодо задоволеності своїм сексуальним дебютом. Встановлено, що 70.9 % вітчизняних студентів задоволені своїм сексуальним дебютом. Серед тих, хто розпочав свою сексуальну активність до 15 річного віку задоволеними залишилися 62.7 % $\pm$ 2.26 % опитаних, серед 16-18 річних – 62.9 % $\pm$ 4.18 %, серед 19-20 річних – 81.5 % $\pm$ 3.31 % відповідно. Ті респонденти, які розпочали сексуальне життя після 21 року залишилися задоволеними 95.2 % $\pm$ 2.08 % студентів-медиків. Ми встановили статистично достовірну залежність між віком сексуального дебюту і задоволеністю від нього у вітчизняних студентів $t=2.8$ ($p \geq 0.05$). Чим молодший вік вступу в статеве життя, тим менша задоволеність від нього, і відповідно чим старший вік вступу в сексуальне життя – тим більша задоволеність (табл. 3.).

Опитування іноземних студентів показало, що 83.6 % задоволені початком свого сексуального життя. Дані розподілені наступним чином: 66.6 % $\pm$ 3.015 % респондентів, які розпочали сексуальне життя до 15 річного віку залишилися задоволені, 81.5 % $\pm$ 4.53 % студентів у віці 16-18 років теж мали позитивний досвід, 84.1 % $\pm$ 5.14 % серед 19-20 річних також мали успішний дебют. Найвищі показники отримані серед тих, хто розпочав сексуальне життя після 21 річного віку – 88.7 % $\pm$ 5.44 % опитаних (табл. 3.).

Таким чином, встановлено статистично достовірну залежність між віком сексуального дебюту і задоволеності від нього $t=4.3$ ($p \geq 0.05$). Чим молодший вік вступу в статеве життя, тим менша задоволеність, і, відповідно, чим старий вік вступу в сексуальне життя – тим більша вдоволеність (табл. 3.).

Таблиця 3

Вікова задоволеність сексуальним дебютом серед сексуально активних вітчизняних та іноземних студентів

Вік сексуального дебюту	Задоволені вітчизняні студенти n=300 (P $\pm$ m %)	Задоволені іноземні студенти n=260 (P $\pm$ m %)	Value P
До 15 років	17 (62.7 % $\pm$ 2.26 %)	16 (66.6 % $\pm$ 3.015 %)	p $\geq$ 0.05
16-18 років	196 (62.9 % $\pm$ 4.18 %)	53 (81.5 % $\pm$ 4.53 %)	
19-20 років	50 (81.5 % $\pm$ 3.31 %)	80 (84.1 % $\pm$ 5.14 %)	
Старші 21 року	20 (95.2 % $\pm$ 2.08 %)	111(88.7 % $\pm$ 5.44 %)	

P $\geq$ 0.05 SE: Standard error

Відсутність сексуального життя вітчизняні та іноземні студенти пов'язали з наступними факторами: релігія, страх, психологічна неготовність, утримання та збереження цноти до вступу в шлюб, насилля в минулому та відсутність партнера (рис. 1, рис. 2).

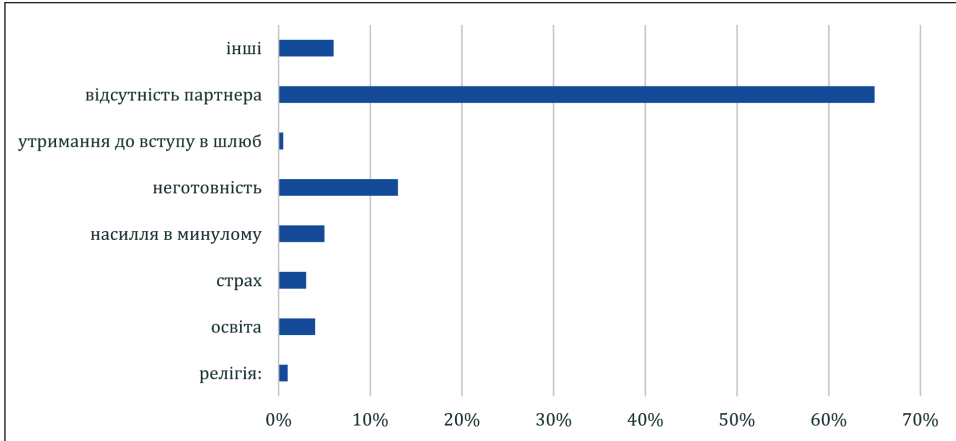

Рис. 1. Причини відсутності сексуального життя серед вітчизняних студентів

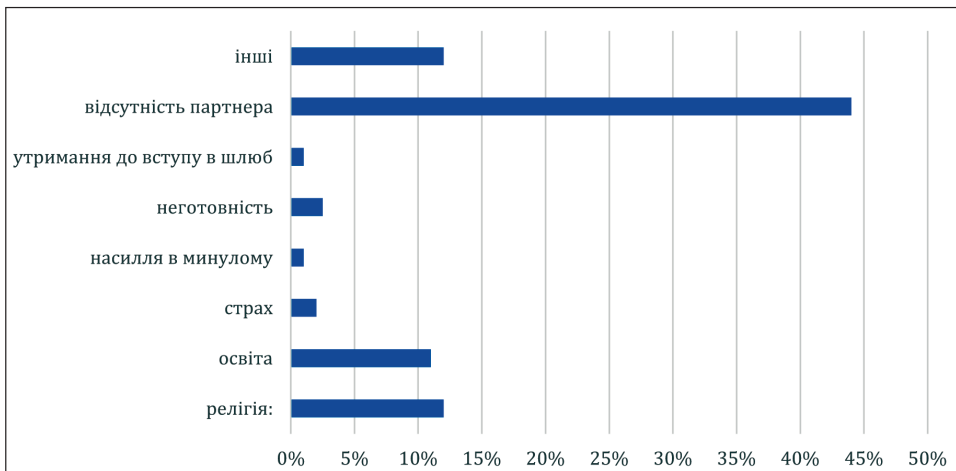

Рис. 2. Причини відсутності сексуального життя серед іноземних студентів

Таким чином, отримані наступні дані: для вітчизняних студентів основною причиною відсутності сексуального життя стала саме відсутність сексуального партнера, натомість іноземні студенти-медики пов'язали відсутність статевого життя з релігійними обмеженнями, важливістю здобуття вищої освіти, утриманням до вступу в шлюб та, звісно ж, відсутністю сексуального партнера. При цьому лівова частина студентів відмітила саме відсутність психологічно підходящого партнера.

Говорячи про ранню сексуальну активність, слід все ж таки відмітити, що молодь не має можливості отримати достатню і коректну інформацію у такому юному віці. В силу як відсутності можливості, так і психологічної готовності. Підліток, у віці до 15 років, не здатен зрозуміти фізіологію, анатомію та функціонування органів статевої системи в повному обсязі, досягнути глибину та індивідуальність кожної людини. На жаль, молодь соромиться звернутися за роз'ясненнями до дорослих спеціалістів і черпає відповіді з терен інтернету. Мережеві знання розраховані на формування надстимулу для формування збуджуючого ефекту та зацікавлення. Тому так багато підлітків розчаровуються в реальному житті, почавши свій сексуальний шлях, який зовсім не схожий на картинку з монітора. Отримавши правильну інформацію молода людина може розпочати своє сексуальне життя більш успішно та гармонійно, сформувавши позитивну домінанту на багато років вперед.

DOI: 10.51587/9798-9866-95990-2023-013-32-38

ОЛІЙНИК Марина Валеріївна,

канд. мед. наук, доцент,

ННЦ «Інститут біології та медицини»

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-4933-8331

ЧАБАН Тарас Іванович,

д-р мед. наук., професор,

ННЦ «Інститут біології та медицини»

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-4310-5465

Україна

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО НАВЧАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ПІД ЧАС СИНХРОННИХ ОНЛАЙН-СЕСІЙ ПРИ ВИКЛАДАННІ КЛІНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Дистанційне навчання у віртуальних класах вперше рутинно увійшло в навчальне життя педагогів і студентів-медиків під час пандемії Covid-19, а з початком повномасштабного російського вторгнення ця організаційна модель навчання в Україні стала практично вимушеною академічною нормою чи не в більшості регіонів країни передусім заради необхідності забезпечити безпеку студентів. В цих умовах особливо складна задача постала перед викладачами

клінічних дисциплін, яка полягала в тому, як і якими навчальними засобами, методами і методиками в умовах часто обмеженого доступу студентів до пацієнтів забезпечити найбільш якісний результат навчання. Враховуючи доказані під час епідемії Covid-19 переваги саме синхронних методів викладання, в ННЦ «Інститут біології та медицини» надали перевагу саме живимонлайн-сесіям, які доповнювались можливостями асинхронних освітніх платформ¹. Асинхронне дистанційне викладання передбачає зручний для студента гнучкий графік використання навчальних ресурсів, які завантажені на навчальні платформи, але вимагає високої мотивації і самодисципліни студента, але зворотній зв'язок з викладачем при цьому часто відсутній або відтермінований у часі. Синхронне ж навчання є живим спілкуванням викладача і студентів, яке відбувається згідно до університетського розкладу, що дає можливість емоційного контакту зі студентами і швидкої реакції викладача на запитання, які виникають у студентів під час заняття, таким чином у віртуальних класних кімнатах очікується створення повного ефекту присутності і ефективного навчального середовища.

Втім, під час викладання у такому режимі викладачі клінічних дисциплін нашої кафедри зустріли низку і неочікуваних проблем, які часто негативно зачіпали емоційну сферу саме викладачів. Так, як правило студенти після знайомства на першому занятті виключали свої відеокамери і мікрофони, залишаючи на екрані викладача свою фотографію на аватарці, що майже повністю нівелювало їх ефект присутності на занятті для викладача і не давало змоги відслідкувати вербальні і невербальні знаки ступеня їх залученості до заняття. Активне прохання викладача включити мікрофон і дати відповідь на запитання займало певний, набагато довший ніж в оффлайн час, що також негативно впливало на структуру заняття. Переважна більшість студентів віддавала перевагу пасивному слуханню, мотивуючи це поганим інтернет-зв'язком, і викладач часто вимушений був говорити на занятті 60-75 % часу, демонструючи підготовлені заздалегідь презентації або відеофайли, не маючи змоги оцінити, наскільки студентам цікава і зрозуміла дана клінічна тема. Інколи групи вдавалися до хитрощів і негласно висували для кожної клінічної теми певного лідера, який активно спілкувався з викладачем, в той час як решта студентів

1 Yadav SK, Para S, Singh G, Gupta R, Sarin N, Singh S. Comparison of asynchronous and synchronous methods of online teaching for students of medical laboratory technology course: A cross-sectional analysis. *J Educ Health Promot.* 2021 Jun 30;10:232. doi: 10.4103/jehp.jehp_1022_20. PMID: 34395669; PMCID: PMC8318143; Shuangfa Mao, Linghong Guo, Pengjie Li, Kui Shen, Mingxia Jiang, and Yin Liu New era of medical education: asynchronous and synchronous online teaching during and after COVID-19 *Adv Physiol Educ*47: 272–281, 2023 APR 042 023 <https://doi.org/10.1152/advan.00144.2021>

уникала висловлювати свої думки стосовно піднятих проблем і запитань, і переважно погоджувалася з лідером чи викладачем, при цьому лідери очевидно «чергували» від заняття до заняття, змінюючи один одного. Крім того, студенти на заняттях практично ніколи не вступали в діалоги один з одним, навіть при спробах викладача організувати чи спровокувати мозкові штурми або групові дискусії, орієнтуючись виключно на викладача. Разом з тим, певними видами діяльності студенти займались з очевидним задоволенням, демонструючи при цьому неабияку активність (хоча і не включаючи відеокамер), і це були спільне розв'язання тестових завдань з аргументацією відповідей і розв'язання ситуаційних завдань-клінічних кейсів, тобто студенти зацікавлено реагували виключно на активні методики навчання.

Таким чином, проблема активізації студентів під час онлайн-сесій клінічних дисциплін є окремим і складним завданням викладача, а створення навчальної атмосфери в класі потребує більш ретельної підготовки і структуризації занять з урахуванням психології студента. Ця проблема може бути вирішена із застосуванням сучасних навчальних стратегій та активних методик навчання, та постановкою на заняттях завдань, що задіюють рівні верхівки загальноприйнятої таксономії Блума (аналіз, синтез, творчість).

Успішною стратегією підготовки дистанційних занять з клінічної тематики може стати модель перегорнутого класу². Ця модель добре знайома викладачам української медичної школи: фаза самостійного навчання (індивідуальна фаза, власне підготовка до занять) передує фазі навчання в класі. Під час асинхронного онлайн-етапу передаються фактичні знання, які служать основою для етапу в класі, синхронний же онлайн-аудиторний етап згодом повинен бути використаний для засвоєння та впровадження раніше отриманих знань. Але суттєві відмінності полягають в структурі такого класу (Рис. 1): студенти виконують когнітивні процеси нижчого рівня (набуття знань і розуміння) самостійно при підготовці до заняття, у класі же виконуються завдання, спрямовані на залучення пізнавальних процесів вищого рівня (використання знань, аналіз, синтез та оцінювання). Принциповим є те, щоб на етапі віртуального класу в цих видах діяльності студентів взаємно підтримували одногрупники і викладачі³.

2 Tolks D, Schäfer C, Raupach T, Kruse L, Sarikas A, Gerhardt-Szép S, Kllauer G, Lemos M, Fischer MR, Eichner B, Sostmann K, Hege I. An Introduction to the Inverted/Flipped Classroom Model in Education and Advanced Training in Medicine and in the Healthcare Professions. *GMS J Med Educ.* 2016 May 17;33(3):Doc46. doi: 10.3205/zma001045. PMID: 27275511; PMCID: PMC4894356.

3 Synchronous online lecturing or blended flipped classroom with a jigsaw: an educational intervention during the Covid-19 pandemic Zinat Mohebbi, Alireza Mortezaei-Haftador & Manoosh Mehrabi *BMC Medical Education* volume 22, Article number: 845 (2022)

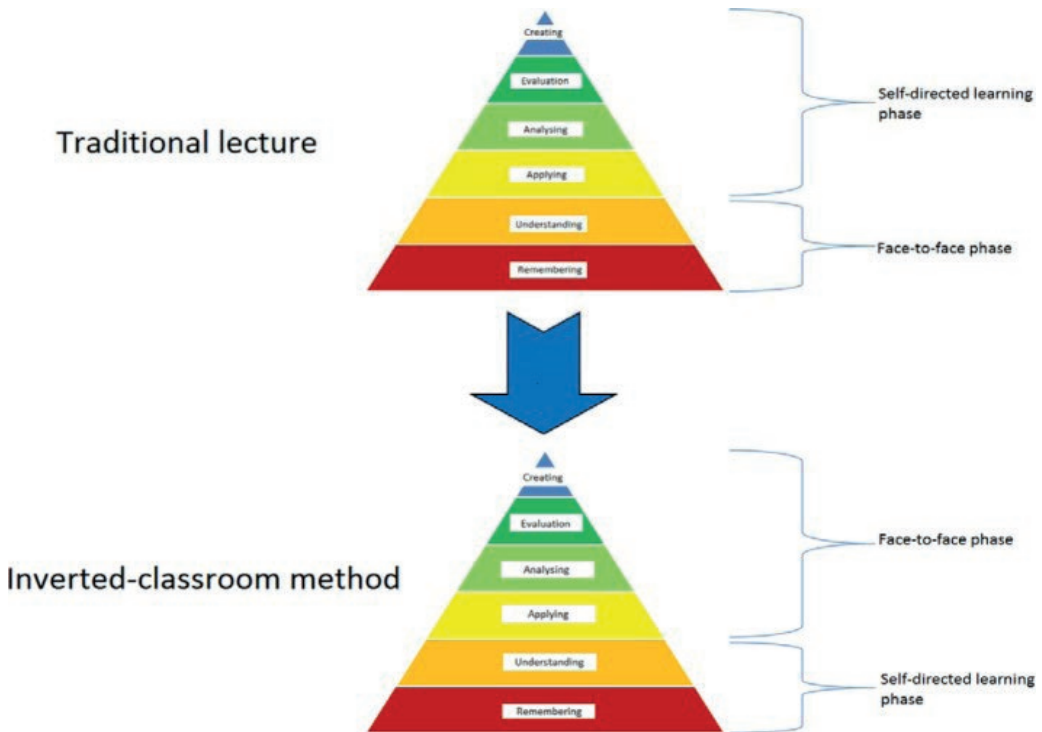

Рис. 1. Традиційне заняття та перевернута модель класу в схематичному порівнянні відповідно до переглянутої таксономії Блума⁴

Планування і конструювання такого роду занять починається з точного формулювання ефективних навчальних цілей заняття, які опишуть передбачувані результати за допомогою інструмента SMART (Specific, Measurable, Achievable, Relevant and Time-Bound – конкретні, вимірювані, орієнтовані на дію, реалістичні і обмежені часовими межами)⁵. Так, прикладом правильно сформульованої цілі буде «Після закінчення заняття студенти будуть в змозі скласти алгоритм ведення пацієнта похилого віку з ішемічною хворобою серця і фібриляцією передсердь», а не «Знати клініку, діагностику і лікування фібриляції передсердь». При цьому бажано, щоби різноманітні цілі занять з клінічних дисциплін всебічно охоплювали когнітивну, афективну і психомоторну сфери навчання, тобто того, що студенти мають знати, робити і відчувати. До когнітивної сфери належать такі поняття, як знання, усвідомлення, застосування, аналіз і синтез, до

4 Tolks D, Schäfer C, Raupach T, Kruse L, Sarikas A, Gerhardt-Szép S, Kllauer G, Lemos M, Fischer MR, Eichner B, Sostmann K, Hege I. An Introduction to the Inverted/Flipped Classroom Model in Education and Advanced Training in Medicine and in the Healthcare Professions. GMS J Med Educ. 2016 May 17;33(3):Doc46. doi: 10.3205/zma001045. PMID: 27275511; PMCID: PMC4894356.

5 Chatterjee D, Corral J. How to Write Well-Defined Learning Objectives. J Educ Perioper Med. 2017 Oct 1;19(4):E610. PMID: 29766034; PMCID: PMC5944406.

афективної – установки та цінності, які студенти повинні демонструвати на робочому місці, в тому числі і етичні, а до психомоторної – їх соціальні та процедурні навички, відпрацьовані до рівня автоматичного виконання за звичкою (наприклад, фізикальне обстеження або вимірювання артеріального тиску). З цими цілями доречно познайомити студентів на етапі їх підготовки до заняття, таким чином вони краще розумітимуть сенс різних завдань і форм діяльності на синхронному онлайн-занятті.

Найбільш змістовним етапом підготовки синхронного онлайн-класу є його планування, структуризація і вибір релевантних методик викладання. Кожне заняття повинно мати чітку структуру: повідомлення цілей заняття, вступ, основна частина заняття, оцінка і перевірка розуміння студентів і підведення підсумків⁶. Для забезпечення максимальної активності студентів під час заняття чи не найважливішою частиною його є саме вступ, під час якого студенти залучаються до теми і відбувається самоперевірка і самооцінка їх знань та установок, що є фундаментом їх зацікавленості і активності упродовж всього заняття⁷. Тому заняття з клінічних дисциплін варто починати з інтерактивної роботи з тестовими запитаннями або клінічною задачею. Під час викладання основної частини рекомендується чередувати різні методики активного навчання, а при необхідності наситити заняття теоретичним матеріалом впевнитися, що кожний теоретичний фрагмент не займає більше ніж 5-10 хвилин, щоб не втратити концентрацію студентів під час пасивного слухання. Заняття повинно закінчуватися підведенням підсумків, і на цьому етапі також можна отримати зворотній зв'язок від студентів. Крім того, наприкінці уроку можна пропросити їх висловити свої очікування від наступного заняття, формуючи таким чином сталу взаємодію викладач-студент.

Отже, формування ефективної навчальної атмосфери і зворотнього зв'язку з групами студентів у синхронних онлайн-сесіях з клінічних дисциплін у вищій медичній освіті є непростю задачею, яка вимагає ретельної попередньої підготовки кожного такого заняття викладачами-клініцистами, продуманої структурованості і обов'язкового використання переважно активних методик навчання по кожній клінічній темі.

DOI: 10.51587/9798-9866-95990-2023-013-38-42

6 Van Diggele, C., Burgess, A. & Mellis, C. Planning, preparing and structuring a small group teaching session. *BMC Med Educ* 20 (Suppl 2), 462 (2020). <https://doi.org/10.1186/s12909-020-02281-4>

7 Md. Hafiz Iqbal, Shamsun Akhter Siddiqie, Md. Abdul Mazid, Rethinking theories of lesson plan for effective teaching and learning, *Social Sciences & Humanities Open*, Volume 4, Issue 1, 2021, 100172, ISSN 2590-2911, <https://doi.org/10.1016/j.ssho.2021.100172>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2590291121000681>)

Olena WELCHINSKA,
of Pharmaceutical Sciences, Professor,
Bogomolet's National Medical University
ORCID ID: 0000-0001-7023-8493

Iryna NIZHENKOVSKA,
Doctor of Medical Sciences, Professor,
Bogomolet's National Medical University
ORCID ID: 0000-0001-5065-3147
Ukraine

TRANSFER OF ACCENTS IN PHARMACEUTICAL EDUCATION DURING THE WAR: CHEMICAL DISCIPLINES

The field of education is one of the most important aspects of Ukraine and performs the function of national security. The trends of modern society form new requirements for the education system. Ukraine's education sector has undergone major changes under martial law. Forced evacuation, physically destroyed educational institutions, the need to simultaneously study and work in order to survive, the loss of housing – all these are the consequences of the war.

Ukrainian education is forced to survive, adapt to the new realities of life, transform, and, as always, find a way to salvation¹.

The transformation of the educational process is carried out in parallel with the transformation of educational disciplines – there is a transfer of accents on the study of the most relevant concepts, methods, objects.

«Transformation of education» is a creative process of transferring the essential features of innovative achievements of a certain profile of education to another profile of education with the aim of combining them. Transformation reveals the dependence of the present on both the future and the past. In the researches of pedagogues, philosophers, psychologists, when revealing the phenomenon of «educational transformation», certain changes in the methodology of science are outlined, which causes serious transformations in the system of the educational process (fig. 1):

1 Law of Ukraine "About education" № 2145-VIII of 05.09.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. The Concept of the implementation of state policy in the field of reforming general secondary education "New Ukrainian school" for the period up to 2029. Approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 14, 2016. № 988-r. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934>.

Source: Author's research.

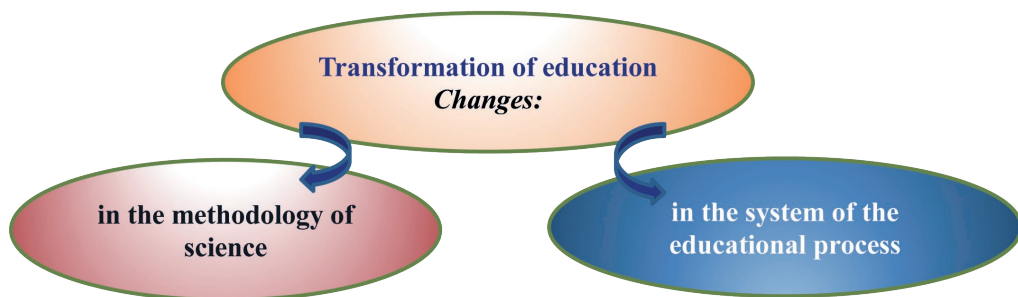

Figure 1. Basic vectors of Transformation processes in education

At the Faculty of Pharmacy, students – future pharmacists study 8 chemical disciplines: organic chemistry, inorganic chemistry, physical and colloidal chemistry, analytical chemistry, biological chemistry, pharmaceutical chemistry, toxicological and forensic chemistry, theoretical bases of the synthesis of medicinal substances and the «structure-activity» relationship.

Among the chemical disciplines, there are 6 basic disciplines and 2 elective disciplines. Toxicological and forensic chemistry is elective discipline².

Toxicological and forensic chemistry is a science that studies the methods of isolation, purification, qualitative detection and quantitative determination of poisonous and toxic substances, as well as their metabolites in objects of various nature: in biological material and human biological fluids, material of animal and plant origin, waste industrial enterprises in the form of wastewater, emissions into the atmosphere and soil, in agricultural products, etc. Toxicological chemistry is of great importance in the diagnosis of poisonings, in the fight against crime.

The conclusions of toxicological chemists about the presence and amount of poison in the investigated objects provide great help to forensic medical experts (to establish the causes of poisoning), and to judicial and investigative bodies in solving crimes.

According to the chemical and toxicological classification, poisons are classified into:

«*Volatile*» poisons — substances isolated by steam distillation (cyanides, alcohols, phenols, AlkHal, etc.);

«*Metallic*» poisons are substances isolated by the method of mineralization of biological material (compounds of Zn, As, Mn, Hg, Cd, etc.);

² Nizhenkovska, I.V., Welchinska, O.V. & Kucher, M.M. (2020). Toxicological chemistry: textbook. 3-d ed. K., Medicina, 372 p. +XII. Welchinska, E.V. (2017). Toxicological and forensic chemistry (Criminal analysis). Poisonous substances and their biotransformation: textbook. K., PE Lopatina O.O. 392 p.

«Medical» poisons — substances isolated by polar solvents (barbiturates, alkaloids, salicylates, etc.);

Pesticides — substances that isolate with organic solvents (OP, OCl, carbamates, phenols, pyrethroids);

Substances isolated by water extraction (*salts, alkalis, acids*);

Substances isolated by special methods (*fluorides*);

Substances analyzed directly in biological material (CO, H₂S, NH₃).

Some representatives of the classes of poisonous substances remain relevant and are actively used in preparation for military operations or terrorist attacks. A prominent representative of the «Volatile» class of poisons is hydrocyanic acid and cyanides – a common tool for poisoning since ancient times. Arsen (“poison of kings”) is one of the oldest and most famous “metallic” poisons, which has been used in intentional poisonings since ancient times.

During the war events, a transformation took place in the education system, namely, during the study of the discipline «toxicological and forensic chemistry», the emphasis on the study of poisonous substances shifted (tabl.1).

Table 1

Classes of poisonous substances

Source: Author's research.

Before the war events in Ukraine	During the war events in Ukraine
«Volatile» poisons	«Volatile» poisons
«Metallic» poisons	«Metallic» poisons
«Medical» poisons	«Medical» poisons
Pesticides	Pesticides
Substances isolated by water extraction (salts, alkalis, acids)	Substances isolated by water extraction (salts, alkalis, acids)
Substances analyzed directly in biological material (CO, H ₂ S, NH ₃)	Substances analyzed directly in biological material (CO, H ₂ S, NH ₃)
	Combat poisons (CWA), antidotes

Medicines in toxic and lethal doses belong to the class of «medical» poisons: strychnine, clonidine, amphetamines, phenothiazine and 1,4-benzodiazepine derivatives, as well as alkaloids. Special attention should be paid to the study of the class «combat poisons» and antidotes. Today forces us to transform the educational process and shift the emphasis to the study of aggressive chemical poisons that are actively used in times of war.

These are combat poisonous agents (CWA): nerve-paralytic (OP) series: V, G, A; vesicants, irritants (lacrimating agents, sternits, algogens), psychotropic agents, cellular and chemical asphyxiants, pulmonary toxicants. Methods of isolation from objects, qualitative detection and quantitative determination of CWA have their own characteristics and are not used in the study of other poisonous substances.

For example, *for vesicants* – definition by Sulfur: mineralization in a Schöniger flask, volumetric determination of sulfate (Fritz and Yamamura), method of quantitative determination of Sulfur in phosphorus-containing OP (according to Preglem), method of quantitative micro determination of Sulfur in sulfur-containing and chlorine-containing OP (titration of $\text{Ba}(\text{ClO}_4)_2$ with dichlorofluorescein solution, titration with AgClO_4 solution.

For nerve-paralytic (OP) agents – definition by Phosphorus: combustion in a Schöniger flask, combustion in an Erlenmeyer flask, method of quantitative determination of Phosphorus in fluorine-containing or sulfur-containing OP in the form of quinoline molybdenum phosphate, Tsintsadze's reaction.

For *irritants* – definition by Halogen:

– Chlorine-containing Agents: method of mineralization in the Schöniger flask, methods of quantitative determination of Chlorine in the composition of OP Chlorine is determined according to Folgard, by the acidimetric method, by mercurometric titration with diphenyl carbazone as a quality indicator or argentometric titration with an indicator dichlorofluorescein;

– Flour-containing Agents: method of mineralization in Wurtzschmidt's universal bomb.

Nerve-paralytic agents include carbonimidic phosphorus halides. Among them – a family of 100 compounds, which received the name «Novichok» of the A series. By chemical nature, these compounds belong to binary organophosphorus compounds.

«Novichok-7» (A-234) in 10 times more toxic than Zoman.

The large-scale invasion on the territory of Ukraine radically changed the course of all social processes in Ukraine, including the sphere of higher education. Higher education is designed to play one of the main roles in strengthening the resistance and minimizing the harmful effects of military actions on Ukrainian youth.

КИВЛЮК Ольга Петрівна,

д-р філос. наук, професор,
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-7900-9299
м.Київ

ВОРОНКОВА Валентина Григорівна,

д-р філос. наук, професор, академік НАН ВО України,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
ORCID ID: 0000-0002-0719-1546

НІКІТЕНКО Віталіна Олександрівна,

д-р філос. наук, професор,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0001-9588-7836
м.Запоріжжя, Україна

ІНТЕГРАЦІЯ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ТА ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ КРЕАТИВНОСТІ ТА СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ЦИФРОВОГО РОЗВИТКУ

Актуальність дослідження інтеграції віртуальної реальності та освіти як нової тенденції цифрового розвитку має велике значення, так як з великою швидкістю відбувається інтеграція Інтернету у всі сфери життя, постійно активізується потенціал розвитку «Інтернет + Освіта», ефективність якої визнається новою тенденцією цифрового розвитку¹. Ми живемо у час, коли уряди багатьох країн приділяють велику увагу цифровому розвитку віртуальної реальності, здійснюючи підтримку цієї індустрії. Опитування Shengshang показало, що нові освітні моделі, такі як індивідуальне навчання, прямі трансляції та запис, поступово стають популярними серед студентської аудиторії, особливо зростають віртуалізовані моделі навчання, створені за допомогою новітніх технологій віртуальної реальності та формують сучасний освітній тренд. Незважаючи на те, що застосування віртуальної реальності у сфері інтернет-освіти

1 Воронкова В. Г. Глобалізм і глобальне управління цифрової ери. Глобальні тенденції в економіці, фінансах та управлінні : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 2 жовтня 2020 р). Одеса : Східноєвропейський центр наукових досліджень, 2020. С. 73 – 75.

все ще знаходиться стадії пропедевтики, творчі зміни, спричинені реформами в освіті, є очевидними для науковців. Користувачі Інтернету використовують технології віртуальної реальності для вивчення віртуального цифрового світу, створеного людським фактором, що дозволяє користувачам отримати реальний досвід занурення².

Віртуальне середовище пропонує аудиторії захоплюючий, багатий та цікавий досвід навчання, а ми, вчені, повинні його вивчати, розвивати та імплементувати в освітню сферу. У майбутньому буде створено віртуальний простір, який відповідатиме хмарі у контексті відповідного фізичного простору та містити відповіді, яких не знає користувач. «Подорож» у хмарі буде відбуватися, в найближчому майбутньому, за допомогою швидкого розвитку нових галузей, таких як 5G, хмарні обчислення, Інтернет+, великі дані, VR/AR/MR, штучного інтелекту у форматі різних застосунків, наприклад ChatGPT. Моделі віртуалізованого навчання стануть такими ж популярними, як комп'ютери, що в свій час стали прогресивним, продуктивним та інноваційним освітнім засобом. Інтеграція віртуальної реальності та освіти має відбуватися у предметному чи ситуативному навчанні, а також включати вивчення англійської мови, використання інтерактивних 3D-експериментів, 3D-екскурсій, 3D-симуляцій тощо, які будуть вимагати більшого занурення у віртуальний простір³.

Інтеграція віртуальної реальності та освіти матиме переваги у моделюванні абстрактних моделей, які не можна безпосередньо спостерігати у реальному світі. Насамперед, віртуальна реальність звільнить користувачів від обмежень традиційної освіти, дозволить їм отримувати незамінний імерсивний досвід⁴. Поширення знань більше не буде обмежуватися текстом, зображеннями, звуком, анімацією чи то тільки відео, а матеріалізувати абстрактні речі, дозволяючи користувачам відчувати присутність, що буде сприяти підвищенню інтересу до навчання⁵.

2 Воронкова Валентина, Кивлюк Ольга. Формування цифрових навичок та компетентностей фахівців у процесі викладання дисциплін управлінсько-економічного та правового циклу. Цифрова трансформація соціо-економічних, управлінських та освітніх систем сучасного суспільства». Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 23-24 листопада 2022 року. Львів-Торунь: Liga-Pres, 2022. С.524-531

3 Nesterenko, Olena, Oleksenko, Roman (2020). Social philosophical reflection of the individual legal education philosophy as the basis for the democratic society functioning. Humanities Studies. Запоріжжя : ЗНУ, 4(81). P. 165-181.

4 Кивлюк О. П., Воронкова В. Г. Філософська рефлексія правових засад захисту інтелектуальної власності. Соціально-гуманітарні виміри правової держави: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 27 жовтня 2022 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С.114-120.

5 Воронкова В. Г. Експертиза наукових проєктів з держбюджетних тем. Матеріали Круглого столу «Наукові та практичні підходи до проведення економічних, товарознавчих, будівельних експертиз». Запорізький національний університет. Запоріжжя: ЗНУ, 2019. С.85-86

Інтеграція віртуальної реальності та освіти, занурюючи користувачів у віртуальний світ, формує у них знання, що актуалізують значимість віртуальної освіти. Віртуальна реальність не обмежена певним простором чи регіоном, вона поширює освітні ресурси, які дозволять користувачам випробувати персоналізований та індивідуальний підхід до навчання. Інтеграція віртуальної реальності та освіти дозволяє кожному користувачеві брати участь у взаємодії, реалізуючи диференційований та особистісний принципи навчання, а освіта буде надавати персоналізовані освітні послуги. Інтеграція віртуальної реальності та інтернет-освіти поступово стає новою ерою сучасного цифрового розвитку. Віртуальна освіта дозволяє просувати передові напівпровідники, роботизацію, адитивне виробництво, інновації та індустріалізацію нових інтелектуальних систем, інженерного та авіаційного обладнання нового покоління, комплексних систем обслуговування космічних технологій, інтелектуального транспорту, точної медицини, ефективного зберігання енергії та розподілених енергетичних систем, інтелектуальних матеріалів, високоефективної енергії⁶.

Віртуальна реальність формує ряд нових точок зростання з погляду технологій, використовуючи, наприклад, такі як: AR/VR/CG та голографічна проекція. Оскільки віртуальна реальність привертає все більше уваги людей, то завдяки розвитку цифрових технологій відбуваються інтеграційні процеси: ширшою стає пропускна спроможність Інтернету, повне поєднання Інтернету речей з великими даними та штучним інтелектом. Зі швидким розвитком індустрії інтернет-освіти в контексті підвищення рівня її споживання люди приділяють більше уваги індивідуальності, водночас поступово збільшується попит просування «нового простору» освіти. Поєднання віртуальної реальності та освіти формується як напрям нової концепції, яка підтримує персоналізовані та індивідуальні послуги навчання, збільшує інвестиції та створює інтелектуальну освітню екологію⁷.

У сфері вищої освіти університети, як освітньо-наукові інституції, надають користувачам якісніші та точніші послуги взаємодії, що є результатом

6 Teslenko, Tatyana & Zadoia, Viacheslav. Breakthrough technologies as a factor of formation of information economy in the conditions of digitalization. Humanities studies: Collection of Scientific Papers. Zaporizhzhia: Zaporizhzhia National University, 2021. 7 (84). P. 48-57.

7 Андрукайтене Регіна, Воронкова Валентина, Череп Алла, Нікітенко Віталіна. Майбутнє освіти, навчання та знання у світлі великих викликів та можливостей: проєкт ЮНЕСКО. Цифрова трансформація соціо-економічних, управлінських та освітянських систем сучасного суспільства. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 23-24 листопада 2022 року / Ред.-упорядник: д.філософ.н., проф., В. Г. Воронкова. Львів-Торунь : Liga-Pres, 3022. С.511-517.

втілення можливостей технологій у сфері освіти. З швидкою інтеграцією Інтернету у всі сфери життя постійно активізується властивий кожній галузі потенціал розвитку – «інтернет-освіта» як нова модель розвитку освіти, що досліджується все більшою кількістю вчених, освітян, програмістів, педагогів-практиків тощо. Нові освітні моделі, такі як індивідуальне навчання, прямі трансляції та запис, поступово стають популярними серед аудиторії, особливо розвивається віртуалізований освітній простір, що створюється за допомогою нових технологій віртуальної реальності⁸.

Користувачі використовують обладнання віртуальної реальності для вивчення віртуального цифрового світу, створеного людським фактором, формують віртуалізовану навчальну аудиторію, яка дозволяє користувачам отримати дуже реальний досвід занурення. Такий вид віртуальної реальності має незамінну перевагу у моделюванні абстрактних речей, які не можна безпосередньо спостерігати у реальному світі. Віртуалізація освітнього простору стосується не лише онтологічних, антропологічних, чи то аксіологічних досліджень щодо інноваційної дидактики та вдосконалення програмних засобів навчального призначення, а й галузі управління освітньою діяльністю. Тобто мова йде про те, що віртуалізація освітнього простору виступає інтегрованим процесом для різних галузей та наукових напрямків, у якому відбувається поєднання та змішування вибірко-вих елементів ідей, теорій, процесів з метою синтезу існуючого знання, або диференціації нових гіпотез⁹.

Сучасні кризові умови, в яких опинилася не тільки Україна, а і весь світ, призвели, по-перше, до змін у форматі організації навчального процесу, а по-друге, до модернізації необхідних вимог сформованості відповідних компетентностей за результатами здобутої освіти. Дистанційна форма навчання, як одна з елементів віртуалізації освітнього простору, уможлиблює вирішення існуючої проблематики в освітній сфері, є технологією цифровізації в освітньому процесі. «Теоретичний аналіз віртуалізації як феномену освітнього простору дав змогу розглянути зазначену проблему з точки зору розвитку інформатизованого суспільства, у

8 Воронкова Валентина, Нікітенко Віталіна, Андрукайтене Регіна. Модель цифрової трансформації економіки як якісний прорив у сфері інновацій. Виклики та перспективи розвитку нової економіки на світовоаому, державному та регіональному рівнях : збірник матеріалів ХУ11 Міжнародної науково-практичної конференції 13-14 жовтня 2022 року / за ред. А. В. Череп. Запоріжжя : Запорізький національний університет, Запоріжжя: ЗНУ, 2022. С. 11-12.

9 Кивлюк О. П., Губська Г. В., Франц Й. С. Еклектизм віртуальності освітнього середовища: управлінський контекст// Освітній дискурс : збірник наукових праць / Гол. ред. О. П. Кивлюк. Київ : ТОВ«НІА «НТІ», 2021. Випуск 38 (11-12). С. 7- 16.

якому домінує цифровий спосіб подання та обробки інформації, всередині якого формується особливий вид кіберсфери, в якій генеруються і починають відтворюватися різноманітні віртуальні об'єкти та віртуальні світи в процесі життєтворчості індивіда¹⁰. Інформатизація навчального процесу тісно пов'язана з його віртуалізацією: віртуалізація освітнього простору може визначатися не тільки дистанційним навчанням, а й застосуванням комп'ютерних технологій для покращення якості засвоєння інформації в процесі реальної міжособистісної взаємодії учасників навчальних груп»¹¹.

Процес віртуалізації освітнього простору являє собою складну, багатофункціональну «архітектуру», що включає множину інтегрованих підсистем: інформаційно-комунікаційні технології, мережеве освітнє середовище, телекомунікаційні системи, мультимедіа, електронні ресурси тощо. «Діджиталізація освіти перетворює класичну систему освіти, наповнюючи її сучасними як педагогічними, так високотехнологічними інструментами інноваційної освітньо-педагогічної діяльності, що виражається: доступності та відкритості; збільшенні електронних освітніх ресурсів, віртуалізації навчальних засобів, інформатизації освітнього процесу; використанні ІКТ та програмних засобів навчального призначення в різних інтерпретаціях¹². Крім того, віртуальний освітній простір асоціюється з поєднанням змішаної форми навчання у закладах освіти та самоосвітою, індивідуальним та диференційованим підходами, креативним та критичним мисленням, високоінтелектуальною діяльністю заснованою на самомотивації та самоорганізації¹³.

Самоосвіта, самовдосконалення, саморозвиток, навчання впродовж життя, самомоніторинг, розвиток креативного мислення є провідними завданнями креативної освіти як такої, де проектно-творча діяльність з використанням сучасних електронно-цифрових засобів та ІКТ виступає го-

10 Andriukaitiene Regina, Воронкова Валентина, Нікітенко Віталіна. Концепт цифрової трансформації електронної освіти у країнах Європейського союзу: європейський досвід. Європейський вектор модернізації економіки в умовах сталого розвитку промислового регіону [текст] : [монографія] / під заг. ред. д.е.н., проф. Метеленко Н.Г. Київ: Інтерсервіс, 2021. С. 72-86.

11 Лукашук С. Віртуалізація як феномен освітнього простору. Психологічні перспективи. 2021. Випуск 38. С. 163-176.

12 Кивлюк О., Мордоус І. Діджиталізація освітнього простору: перспективи та ризики. Формування концепції цифровізації як чинник розвитку креативності особистості та її вплив на розвиток людського й соціального капіталу: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (26-27 листопада 2020 року). Запоріжжя : ЗНУ, 2020. С. 120-123.

13 Воронкова В. Г., Череп А. В., Нікітенко В. О., Череп О. Г. Штучний інтелект та його атрибути: умови поліпшення функціональності та взаємодії з користувачами. Actual problems of education and science in the conditions of war : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks California : GS Publishing Services, 2023. 236 p. С. 39-55.

ловною ознакою інноваційності та безперервності освіти. «Основна ідея концепції віртуалізації освітнього простору полягає в тому, що для формування творчого нерепродуктивного мислення можуть бути використані комп'ютерні віртуальні технології. Вони дають необмежені можливості для розробки творчих ідей у кіберпросторі, які згодом можуть бути втілені в реальності за умови великої наполегливості, яка має формуватися у рамках такої системи освіти»¹⁴.

Отже, концептуалізація сутності поняття та явища «креативна освіта» в межах феномену віртуалізації освітнього простору обумовлено, перш за все, фрагментарністю вивчення віртуалізації як феномену, міждисциплінарністю та суперечливістю існуючих науково-дослідних дискурсів; а також складністю творчої реалізації в межах «цифрових обмежень» конкретного віртуально-освітнього середовища/платформи. «В сучасному світі модернізації підлягають не стільки природа та суспільство, скільки сама людина. Причому вона виходить за межі своєї природи. Навколо сучасної людини створена величезна штучна цифрова реальність, людина живе в мегаполісному соціумі, який стає причиною її змін. У цих умовах дослідження проблеми людини в ситуації цифрового суспільства мають важливе значення»¹⁵. В той же час треба зазначити, що певна обмеженість характерна і для творчого процесу в реальному/традиційному освітньому просторі. Це пов'язано з часовими, просторовими, ресурсними, фізіологічними можливостями, особистими здібностями та потребами не тільки кожної людини, а й закладу освіти, в якому впроваджуються принципи креативності та інноваційності. Отже, потенційні можливості цифровізації та розвитку віртуального освітнього простору не усувають проблем людини як креативної особистості, як суб'єкта творення, так і використання «благ» цифрового розвитку¹⁶.

Сутність «існування» людини в цифровій реальності за своєю природою потребує дедалі глибшого міждисциплінарного аналізу у контексті збереження ідентичності та творчого розвитку особистості. Віртуальний

14 Кивлюк О. П. Віртуалізація освітнього простору як прагматичний складник розвитку інформаційної педагогіки. Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис. Київ: Вид-во «Педагогічна преса», 2012. Випуск 1 (44). С. 25–30.

15 Стратегії формування творчої особистості: методи, прийоми, форми: колективна монографія / авт. кол.: В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, Є. Р. Борінштейн, М. С. Гальченко, М. В. Ліпін, Д. В. Погрібна, Н. В. Савчук, О. А. Федорчук. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2020. 320 с.

16 Олексенко, Р. І. Людина в умовах інформаційного суспільства як об'єкт соціально-економічної рефлексії. Становлення і розвиток інформаційного суспільства як основи забезпечення конкурентоспроможності України світі та сталого розвитку суспільства і держави. 2017. С. 59–62.

освітній простір апіорі вважається творчим середовищем, що існує у форматі відкритості, актуальності, інтерактивності, циклічної змінності, свободи творчості, комунікативності, відповідальності тощо задля саморозвитку особистості для нього характерні: адекватна самооцінка, прагнення до самовдосконалення та саморозвитку, самомотивація до самонавчання, орієнтація на безперервність освітнього процесу та наукового пізнання. «Використання технологій віртуальної реальності в освіті спричинило появу віртуального освітнього середовища, в рамках якого можна здійснювати безперервну самореалізацію та саморозвиток вільної, активної та творчої особистості за умов організації і функціонування відкритих освітніх систем на основі технологій віртуальної реальності»¹⁷. Створення віртуального освітнього простору та запровадження в ньому принципів креативної освіти формує певне соціально-активне інтелектуально та творчо орієнтоване середовище як сукупність трендів щодо розвитку науково-освітнього сектору у різних соціальних сферах. Дане середовище формує креативне мислення, внутрішньо-творчий потенціал особистості, підвищує рівень інтелектуальної активності, інноваційної діяльності, мінімізує ресурси та відповідає соціальному замовленню суспільства. «Ідея креативності дає можливість стерти межі між необхідністю і свободою, працею і самореалізацією, засобами та цілями. Креативність запроваджується у бізнесі, підприємстві, оскільки творчий підхід гарантує конкурентоздатність практично в будь-якій сфері, а також є основою людиноцентризму»¹⁸.

Креативна освіта – це педагогічна система, що функціонує як інтегрована множина органічно співіснуючих та доповнюючих один одного методів, засобів, форм, принципів та прийомів, задля реалізації навчально-дослідницької діяльності в межах зміни освітніх стратегій в бік розкриття творчого потенціалу та можливостей їх практичного застосування, відкритості, інтерактивності, відповідальності, комунікативності, циклічності наукового пізнання тощо¹⁹. Принципи креативної освіти через призму дидактики можна охарактеризувати наступним чином:

17 Половая Н.О. Віртуальне навчання як головний вектор нової інформаційної епохи. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2018. Т. 21. № 3. С. 56-62

18 Плещан Х. В. Особливості людиноцентризму як сучасного інструменту розвитку культурно-креативного простору в Україні. Креативний простір України та світу: кол. моногр. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2022. С. 139-143.

19 Oksana Buhaichuk, Vitalina Nikitenko, Valentyna Voronkova. Formation of a digital education model in terms of the digital economy (based on the example of EU countries). Baltic Journal of Economic Studies, Volume 9 Number 1. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2023. P. 53-60.

інтеграція навчання та науково-дослідної діяльності; поєднання індивідуальної та колективної роботи у контексті наукового пошуку; використання змісту навчання задля здійснення науково-дослідної діяльності творчого характеру; переформатування суб'єкт-об'єктних взаємозв'язків на суб'єкт-суб'єктні; розвиток творчих здібностей особистості у контексті самоосвіти, самовдосконалення, саморозвитку, самооцінки, самоорганізації у продовж всього життя; використання проектно-дослідницької типології навчальних завдань з подальшою апробацією результатів. «Особливості формування креативної особистості в умовах глобальних викликів та трендів розвитку сучасного світу передбачають інтеграцію різних філософських, соціологічних, культурологічних, освітніх концепцій. <...> Креативна особистість втілює в собі найвищий вияв людської діяльності – творчість, що стимулює виробництво інноваційних матеріальних і духовних благ»²⁰.

Креативна освіта передбачає формування навичок креативного мислення, компетентності практично-творчого змісту, які слід розвивати як на індивідуальному, так і загальнолюдському рівнях. Креативність набирає обертів масової популяризації: змінюються не тільки дидактичні принципи в межах освітньої галузі, а й соціально-культурні цінності, принципи управління та комунікації, самоідентичність та самооцінка. Креативна освіта відображає креативність як таку і водночас посилює роль креативного мислення за допомогою соціальних, економічних та культурних стимулів. Креативність як когнітивно-творча здібність помітно відрізняється від комплексу інших інтелектуальних здібностей особистості, яку сукупно прийнято називати IQ, що по суті і є здатністю справлятися з великою кількістю інформації та опрацьовувати її²¹.

Креативність передбачає вміння синтезувати, так би мовити “просіювати інформацію”, аби створити нові системи знання/бази даних тощо. Креативна освіта – це ціннісний потенціал творчої, інтелектуально розвиненої, самоідентифікованої особистості²². На думку М. Ілляхової: «Креативні практики в освіті є необхідним синтезом креативної активності й

20 Олексенко Р. І. Формування концепції креативної особистості як фактор креативно-знаннєвої економіки в умовах викликів глобалізації. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. Випуск 71. С. 118-126.

21 Олексенко Р. І. Філософія ринкових відносин. Становлення та розвиток в Україні в період глобалізації та інформаційної революції: соц – філос. аналіз. Київ: Знання України. 2013. 367 с.

22 Воронкова В. Г., Кивлюк О. П., Нікітенко В. О. Креативна модель освіти як фактор розвитку інноваційно-ноосферного суспільства. Освітній дискурс : збірник наукових праць / Гол.ред. О. П. Кивлюк. Київ : «Видавництво «Гілея», 2018. Випуск 8. С. 7-21.

інноваційної діяльності науково-педагогічного працівника, характерною ознакою якого є самодетермінація освітньої діяльності. У безперервному професійному розвитку науково-педагогічного працівника впровадження креативних практик орієнтовано на забезпечення багатоваріативних шляхів розвитку, саморозвитку і професійного самовдосконалення фахівця, його адаптацію до неоднорідних суспільних перетворень та освітніх трансформацій»²³.

Застосування технологій віртуальної реальності в освітній сфері, або ж створення віртуального освітнього простору потребує чітко визначеної мети, завдань, умов та принципів функціонування, де комунікація в реальному світі повинна переважати над віртуальною, причому віртуальна має бути віддзеркаленням реальної дійсності в контексті становлення та розвитку інформаційного суспільства взагалі. «В умовах віртуалізації та інформатизації суспільства, моделювання віртуального освітнього середовища служить базою для виявлення потенціалу сучасного освітнього середовища та можливостей його практичного втілення в освітньому процесі»²⁴.

Креативна освіта в умовах її віртуалізації включає: інформаційні ресурси, послуги та управління ними; розвиток комп'ютерного, інформаційно-технічного, цифрового, мережевого благополуччя як фактору науково-технічного розвитку соціуму; організація, імплементація, розвиток науково-дослідної діяльності та її технічна підтримка; відкритість та доступність інформаційних систем та можливостей інформаційного пошуку тощо. У своєму дослідженні А. Сакун зазначає, що «віртуалізація освіти означає соціальний процес, пов'язаний із розвитком сучасних технологій і обумовлений переходом суспільства до постраціональної комунікації, яка постає однією із основних ознак інформаційного суспільства»²⁵. На відміну від традиційних педагогічних підходів, креативна освіта акцентує увагу на науково-дослідній, проектній, інноваційній, частково-пошуковій діяльності, де педагог виступає у ролі фасилітатора, наукового консультанта, партнера, помічника у контексті здійснення системного діалогу, створення творчого, ексклюзивного, продуктивного психологічного клі-

23 Ілляхова М. Креативні практики у безперервному професійному розвитку науково-педагогічних працівників. Український педагогічний журнал. 2019. №2. С. 38-44.

24 Половая Н. О. Віртуальне навчання як головний вектор нової інформаційної епохи. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2018. Т. 21. № 3. С. 56-62.

25 Сакун А. В. Комунікативна парадигма в рефлексіях навчально-освітнього процесу. Освітній дискурс : збірник наукових праць / Гол.ред. О.П. Кивлюк. Київ : ТОВ«НІА «НТІ», 2019. Випуск 16 (9). С. 28 – 41.

мату. У свою чергу, для тих хто навчається, креативна освіта надає можливості стати активним учасником творчого процесу саморозвитку та самовдосконалення²⁶. На створення умов щодо ефективного використання принципів креативної освіти в межах віртуального освітнього простору впливають: рівень інтелектуальної активності педагога та творчого розвитку особистості, які мають відповідати критеріями прогресивного суспільства; взаємоповага до креативної, інтелектуальної, інноваційної діяльності в освітній сфері; розвиток та популяризація науково-дослідної діяльності як інноваційного тренду; розробки програмних віртуалізованих засобів; активне використання цифрових технологій, глобальної та локальної мережі; загальні соціально-економічні фактори²⁷.

«Віртуальний освітній простір не існує поза межами віртуальної реальності. Він створюється щомоментно під час конкретних взаємодій між тими, хто навчає, і тими, хто навчається. Припинення такої взаємодії є можливим у будь-який момент часу, проте цілісність та послідовність таких взаємодій впливає зі специфіки навчального процесу самого по собі. Він передбачає поєднання цілей, змісту освіти, а також відрізняється від невіртуального освітнього процесу лише формою взаємодії – посередниками в такій взаємодії стають технічні засоби. Проте саме віртуалізована форма освіти змінює сенс і структуру освіти загалом»²⁸. Віртуалізація освітнього простору створює умови задля прискорення парадигмальних змін в педагогічній системі, де віртуалізація освітнього простору є інноваційною технологією вдосконалення та модернізації освітнього процесу як такого. Множина органічно синтезованих методів, засобів, форм, дидактичних прийомів, імплементованих у віртуальний освітній простір, формує творчо орієнтовану креативну особистість у межах відповідної галузі, впливає на пошуково-дослідницьку діяльність, саморозвиток, самовдосконалення, самовиховання та самоосвіту засновану на принципах безперервності та навчання впродовж життя²⁹.

26 Воронкова В. Г., Череп А.В., Череп О.Г. Європейська візія пізнання людини як найвищої цінності гуманізму. Modern trends in science and practice. Volume 2 : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing. Services, 2022. С.71-80

27 Воронкова В. Г., Кивлюк О. П. Відповідальне цифрове громадянство в епоху цифрових технологій. Modern scientific strategies of development : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2022. С. 226-249.

28 Стратегії формування творчої особистості: методи, прийоми, форми: колективна монографія / авт. кол.: В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, Є. Р. Борінштейн, М. С. Гальченко, М. В. Ліпін, Д. В. Погрібна, Н. В. Савчук, О. А. Федорчук. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2020. 320 с.

29 Valentyna Voronkova, Vitalina Nikitenko, Roman Oleksenko, Regina Andriukaitiene, Julia Kharchenko, Eduard Kliuienko. Digital technology evolution of the industrial revolution from 4g to 5g in the context of the challenges of digital globalization. TEM Journal. Volume 12, Issue 2. P. 732-742.

Навчально-виховний процес заснований на дидактичних принципах креативної освіти в межах віртуального освітнього простору, що став необхідним педагогічним засобом в умовах цифрового розвитку, стає поштовхом до вдосконалення завдань, критеріїв, принципів, механізмів та функціоналу креативного середовища як фактору інноваційного розвитку освіти, вимагають нових дослідницьких парадигм, методів та ідей³⁰. Вчені уважно розмірковують про цей глибокий і всебічний процес соціальних змін, дослідження цифрового розвитку освіти сприяли застосуванню обчислювальних методів, проведенню емпіричних досліджень та прикладного управління. Продовжуючи досліджувати інтеграцію віртуальної реальності та освіти як нової тенденції розвитку, вчені виявили переваги розвитку цих тенденцій, що спонукало до розвитку цифрових концепцій, теорій та парадигм.

Сьогодні існує принаймні п'ять аспектів дослідження інтеграційних процесів щодо віртуальної реальності та освіти як нової тенденції цифрового розвитку, що вимагає: 1) розвиток нових понять віртуальної реальності освіти; 2) вивчення передового зарубіжного досвіду країн, які вже досягли великих успіхів у цій сфері; 3) збереження рефлексивної позиції щодо розвитку цифрових технологій та їх упровадження у віртуальну освіту; 4) надання додаткової значущості аналізу великих даних; 5) дослідження того, як цифрові технології впливають на прогресивний стан науки і техніки, виробництва і способу життя, цінностей і системи освіти. Взаємодія освіти, науки і техніки з різними елементами суспільства формує певний виробничо-побутовий та ціннісний тренди, які виступають найактивнішим фактором цифрового розвитку. Цифрові цінності підтримують певний порядок у суспільстві через інститути, утворюючи певну форму віртуалізованої форми освіти. Цифрова трансформація освіти є основним елементом трансформації цифрового розвитку, а трансформація цифрових технологій пов'язана з трансформацією наукової парадигми. Створення та популяризація нової наукової парадигми інтеграції віртуальної реальності та освіти як нової тенденції цифрового розвитку поєднує холізм та редукціонізм, інструментальну раціональність та ціннісну раціональність, що висту-

30 Воронкова В. Г., Череп А. В., Череп О. Г. Концепція блокчейн-економіки як економіки нового типу в умовах цифровізації. Modern scientific strategies of development? Modern scientific strategies of development : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2022. С.54-61

пає просуванням цифрової цивілізації. Цифрові технології виступають найактивнішим елементом цифрового розвитку інтеграції віртуальної реальності та освіти³¹.

Цифровий розвиток включає все, що стосується людей у часі та просторі, масштаби його занадто великі, щоб їх можна було використовувати як інструмент для теоретичного аналізу. Тож досі немає чіткого поняття цифрового розвитку, в основі якого постає віртуальна освіта, культура та цивілізація. Цифровий розвиток можемо визначити як прогресивний стан людського існування, в якому основними елементами є наука і технологія, виробництво та спосіб життя, цінність і система. Поява новітніх технологій завжди тягне за собою революційні зміни і завжди штовхає людську цивілізацію на великий крок уперед³². Браян Артур у роботі «Сутності технології» відмічав, що цифрова економіка – це технологічний процес, що розгортається. Технології об'єднуються, а потім створюють структуру, у якій відбувається діяльність, логістика, послуги. Таким чином, цифрова економіка виникає з цифрових технологій, яка створюють себе і спонукають до її розвитку. Тут ми спостерігаємо причинно-наслідковий зв'язок: технологія створює структуру економіки, а економіка регулює створення технології (і, отже, власне виробництво). Браян Артур чітко вказав, що цифрові технології – це насіння, але також сонячне світло, ґрунт та поживні речовини³³.

В умовах цифрового розвитку з'явилася і теорія складних адаптивних систем, яка вводить в освіту науку та техніку, нову еру великих даних. Ця зміна сприяла встановленню зв'язку в реальному часі між людьми, між людьми та речами, створеними Інтернетом та Інтернетом-речей, сприяла інтеграції реального та віртуального світу. У віртуальному світі штучний інтелект став допомагати людині комбінувати реальний світ, щоб знайти найкраще рішення. Нова цифрова наука та

31 Воронкова В. Г., Череп А. В., Череп О. Г. Гуманістичні концепції «регенеративної економіки» та «спільного блага» як ефективний чинник управління людськими ресурсами. Theoretical and practical aspects of modern scientific research: collective monograph («Теоретичні та практичні аспекти сучасних наукових досліджень»). Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2022. P. 27-40.

32 Andriukaitiene Regina, Воронкова Валентина, Нікітенко Віталіна. Концепт цифрової трансформації електронної освіти у країнах Європейського союзу: європейський досвід / Європейський вектор модернізації економіки в умовах сталого розвитку промислового регіону [текст] : [монографія] / під заг. ред. д.е.н., проф. Метеленко Н.Г. Київ: Інтерсервіс, 2021. С. 72-86.

33 Череп А.В., Воронкова В.Г. Міжнародний досвід упровадження цифрових технологій як чинник сталого розвитку. Управління соціально-економічним розвитком регіонів і держави : збірник матеріалів XVI Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. А. В. Череп. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2022. С. 25-28.

технологія змінюють людську поведінку, організацію, спосіб життя, виробництво та цінності. Зароджується нова форма цифрової освіти. Нова інтелектуальна інфраструктура здійснює взаємозв'язок людей та речей на базі традиційних комунікаційних мереж, створивши енергетичні та логістичні мережі. Інтеграція цих мереж сформувала нову економічну модель «потужної технологічної платформи», а її цінність та підвищення ефективності безмежні³⁴.

Для підвищення основних технологічних інноваційних можливостей індустрії віртуальної реальності сприяло стимулювання інноваційної життєздатності системи промислових послуг, прискорення інтеграції та розробки додатків віртуальної реальності та промисловості, а також створення та покращення екології інновацій та розвитку індустрії віртуальної реальності. Для інтеграції віртуальної реальності та освіти як нової тенденції цифрового розвитку слід здійснити ключові прориви в технологіях 3D і злиття віртуальної та реальної реальності, імерсивного аудіо та відео, появи нового покоління зручних для людини термінальних продуктів віртуальної реальності. Все це буде впливати на цифровий розвиток, в якому технології, продукти, служби та додатки процвітають разом. Слід вказати на розвиток цілої низки класів віртуальної реальності, навчальних та дослідницьких кабінетів, лабораторій та навчальних баз віртуального моделювання, на низку цифрових курсів віртуальної реальності, заснованих на навчальних програмах. Віртуальні класи будуть розроблені для експериментального та асоціативного навчання, щоб посилити взаємодію учнів з різними віртуальними об'єктами, складними явищами та абстрактними поняттями, створити імерсивний клас, який підтримує стимулювання інноваційної життєздатності навчання³⁵.

Інтеграція віртуальної реальності та освіти як нової тенденції цифрового розвитку повинна розвиватися у контексті «навчання віртуальним симуляційним експериментом 2.0», підтримки ключових проектів навчання у віртуальному середовищі. Інтеграція віртуальної реальності та освіти може розвиватися у таких сценаріях, як навчання навичкам, культурний

34 Воронкова В. Г., Нікітенко В.О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика : монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 460 с.

35 Воронкова В.Г., Нікітенко В.О. Світові тенденції переходу до сталого розвитку на основі цифрових технологій (на прикладі США і Китаю). Modern trends in science and practice. Volume 2 : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2022. С.31-40.

туризм та відпочинок, соціальна комунікація, освіта та працевлаштування, можливості інвалідів та вразливих груп. Саме для реалізації цих потреб має відбуватися інтеграція віртуальної реальності та освіти, адаптована для побудови «інформаційних безбар'єрних» послуг. У новому освітньому середовищі студенти, в недалекому майбутньому, зможуть одночасно «мандрувати» у віртуальному просторі, одягнувши окуляри віртуальної реальності та навушники, та випробувати імерсивні тривимірні моделі навчання, які рідко спостерігаються у реальному світі³⁶.

Перспектива інтеграції віртуальної реальності та освіти багатообіцяюча, так як з'являється більше можливостей для самореалізації людини, тому необхідно створювати нові форми віртуальної освіти з більш відкритим та різноманітним підходом. Інтегрований розвиток Метавсесвіту та освіти призведе до змін та інновацій в освітній екології та освітній культурі. З швидким розвитком Інтернету, хмарних обчислень, великих даних, Інтернету речей, віртуальної реальності, штучного інтелекту та інших технологій Metaverse зробить революційні зміни в освіті реальністю. Така інноваційна освіта зруйнує старі форми традиційної системи освіти, зробить її гнучкішою, більш орієнтованою на людину, буде формуватися нова екологія освіти. З швидким розвитком суспільства потреба у застосуванні технології віртуальної реальності зростає, а сфери її застосування стають дедалі ширшими³⁷.

Тренажерний зал віртуального моделювання переважно вирішить основні проблеми навчання: 1) використання віртуальної реальності замість фізичних об'єктів вирішить поточні проблеми високих витрат на утримання дорогого експериментального обладнання; 2) малої частоти використання учнями та неможливості виконання практичних навчальних операцій протягом обмеженого часу; 3) результати науково-дослідних експериментів можуть бути інтегровані як навчальні ресурси через платформу програмного забезпечення віртуальної реальності та опубліковані у хмарі як відкриті загальнодоступні ресурси. Онлайн-доступ дозволяє спільно використовувати ресурси, дозволяючи інтуїтивніше та повніше зрозуміти віртуальну освіту, підвищуючи загальний рівень

36 Воронкова В. Г., Кивлюк О. П. Відповідальне цифрове громадянство в епоху цифрових технологій. Modern scientific strategies of development : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2022. С. 226-249.

37 Valentyna Voronkova, Vitalina Nikitenko, Vlada Bilohur, Roman Oleksenko, Taras Butchenko (2022). The conceptualization of smart-philosophy as a post-modern project of non-linear pattern development of the XXI century. Cuestiones Políticas, Volumen 40, Número 73, 2022. P. 527-538.

викладацького обслуговування. Велику роль відіграє оформлення навчального залу віртуальної реальності – архітектура коледжу, геодезія, картографування та інформаційна інженерія дистанційного зондування, машинобудування, електрична автоматизація, комп’ютерна інженерія, інженерія логістики, управління туризмом та Інтернет речей. У цій навчальній кімнаті використовуються найпередовіші у світі технології віртуальної реальності, технології тривимірного зображення та технології інтерактивного моделювання, щоб реалізувати інновації у методах навчання у кожній ключовій професійній галузі з ефектом занурення у віртуальну реальність³⁸.

Формування імерсивного навчального кабінету віртуальної реальності призведе до освітніх інновацій навчального спрямування модельної школи, повністю демонструючи свої розширені функції та навчальну цінність. «Розвиток інтернет-технологій, технологій оцифрування знань та технологій мобільного зв’язку змінює способи та канали набуття знань людьми, а також роль вчителів. Знання змінилися з односторонньої передачі на багатоспрямовану взаємодію, а роль вчителів перетворилася на діяльність, у якій між вчителями та учнями сформовано навчальне партнерство³⁹. Інтеграція індустрії та освіти віртуальної реальності створить умови для формування високопрофесійних спеціалістів, взявши індустрію віртуальної реальності за основу, представляючи компанії світового класу, що займаються обладнанням для віртуальної реальності, дослідженнями та розробками контенту, створюючи повноцінну віртуальну реальність.

На додаток до оволодіння необхідними базовими теоретичними знаннями висококваліфіковані фахівці мають сформувати сильні технічні навички, професійні всебічні здібності та здатність вирішувати практичні проблеми. З поступовою популяризацією технології віртуальної реальності, технологія VR все частіше використовується для соціалізованого навчання наукового моделювання програми. В останні два десятиліття, відповідно до загальної тенденції цифрової трансформації, традиційні

38 Кивлюк О. П., Воронкова В. Г. Філософська рефлексія інформаційної безпеки у цифровому середовищі: проблеми, ризики, правове забезпечення. "Innovative resources of modern science": collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2022. P. 160-172.

39 Череп А. В., Воронкова В. Г., Череп О. Г., Нікітенко В. О. Експоненційні технології як економічний ресурс концепції цифрової економіки. "Innovative resources of modern science" ("Інноваційні ресурси сучасної науки"). collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2022. P. 48-58.

методи навчання постійно змінюються на інтелектуальні, освіта використовується як процес навчання мислити, використовуючи знання як інструмент вирішення проблем. З нескінченним потоком цифрового розвитку застосування віртуальної реальності у сфері освіти розвивається від освіти та викладання, підготовки кадрів, планування зайнятості до застосування політики, що охоплюють практично всі ключові ланки розвитку інтеграції VR-освіти.

Освіта та навчання у віртуальній реальності створюють досвід віртуального навчання за допомогою технології віртуальної реальності, здобувачі освіти переходять від пасивного прийняття до автономного досвіду. Якщо освітнє середовище K12 є традиційним одновимірним режимом навчання, то мультимедійний клас є двовимірним. Сьогодні імерсивний клас, створений взаємодією VR та 3D, змінить сприйняття навчальної діяльності та виведе клас на багатовимірний рівень. Активне навчання може значно підвищити засвоєння знань, VR+ навчання відрізняється високою інтерактивністю, яскравішими і цікавішими методами навчання, дозволяє економити витратні матеріали та має великий потенціал для підвищення глибини навчання⁴⁰.

З глобальної точки зору VR-освіта – це зростаючий, стійкий і перспективний ринок, великі виробники прискорили темпи поглиблення ринку освіти, а галузеві програми B-end, представлені освітніми сценаріями, прискорили своє впровадження. Відбулася еволюція від освіти K12 до професійної та університетської освіти, з'явилися технології віртуальної реальності⁴¹. В галузі комерційних додатків VR освіта та навчання стали інноваційною галуззю. Повноцінному VR-класу потрібна не тільки підтримка апаратного обладнання (включаючи VR-машину «все в одному», комп'ютер, монітор), контент (курси, що підтримують), а й рішення, що поєднує програмне та апаратне забезпечення. Тобто виробник відповідає за надання апаратного обладнання та створення повного набору контентних рішень, переходячи від надання «продуктів» до надання «продуктових послуг»⁴².

40 Vitalina Nikitenko, Valentyna Voronkova, Roman Oleksenko, Larysa Filoretova, Liudmyla Lanoviuk y Viktoriia Khvistel. Perspectives of civilizational political development of world regions in the context of current challenges and opportunities. (Перспективи цивілізаційно-політичного розвитку регіонів мира в контексті сучасних викликів и возможностей). Cuestiones politicas. 2023. Vol. 41 № 76. P. 274-291.

41 Vitalina Nikitenko. Culture and civilization: interaction and relationship in the context of social and philosophical analysis. Humanities Studies. 2020. Випуск 3(80). С.49-64.

42 Oksana Buhaichuk, Vitalina Nikitenko, Valentyna Voronkova. Formation of a digital education model in terms of the digital economy (based on the example of EU countries) (Формування моделі цифрової освіти в умовах цифрової економіки (на прикладі країн ЄС). Baltic Journal of Economic Studies, Volume 9 Number 1. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2023. P. 53-60.

В даний час розвивається комплексне програмно-апаратне рішення PICO-PICOBusiness орієнтоване на проектування, виставки, навчання, медичні та інші сценарії. Серед них набір додатків є родзинкою програм, включаючи програми управління трансляцією, автоматичну пряму трансляцію і програми взаємодії кількох людей у великому просторі. При використанні освітнього обладнання віртуальної реальності потрібна взаємодія у режимі реального часу між вчителями та учнями, основне бачення вчителя має бути синхронізовано на пристроях відображення учнів, має бути синхронізовано зі сторони імерсивного досвіду учнів та вчителів. Це має контролюватись центральною системою управління. Рішення для керування трансляцією — це система: кілька VR-пристроїв підключаються через маршрутизатор, а комп'ютер чи планшет можна використовувати для керування тим, що учні дивляться у VR. Оскільки створення реального освітнього середовища віртуальної реальності має вирішувати безліч проблем, таких як вибір обладнання, підключення до мережі, швидкість, стабільність, адаптація пристрою, адаптація контенту і т. д., важко гарантувати, що рішення може вирішити всі ці проблеми одночасно. Чи зможе віртуальний клас розвиватись чи ні, залежить від апаратної зрілості багатофункціонального пристрою віртуальної реальності на ранній стадії.

Таким чином, популяризація VR-освіти стикається з проблемою недостатньої зручності використання обладнання⁴³. Крім того, зорова втома, викликана VR-обладнанням, негативно позначиться на зору дітей, які ще навчаються в школі. Створення змісту курсів віртуальної реальності є складним процесом, а система курсів величезна.

Компаніям віртуальної реальності необхідно розробляти освітні продукти з точки зору освітнього процесу, вчителів та предметів. Хоча освіта метавсесвіту загрожує нескінченними можливостями, обладнання віртуальної реальності, що відкриває світ метавсесвіту, коштує дорого.

Загалом, навчальне середовище, зміст навчання та методи навчання, що базуються на віртуальній реальності та технологіях візуалізації, ще недосконалі для освітньої галузі⁴⁴.

43 Vitalina Nikitenko, Valentyna Voronkova, Roman Oleksenko, Larysa Filoretova, Liudmyla Lanoviuk y Viktoriia Khvistel. Perspectives of civilizational political development of world regions in the context of current challenges and opportunities. *Cuestiones políticas*. 2023. Vol. 41 № 76. P. 274-291.

44 Valentyna Voronkova, Vitalina Nikitenko, Roman Oleksenko, Regina Andriukaitiene, Julia Kharchenko, Eduard Kliuienko. Digital technology evolution of the industrial revolution from 4g to 5g in the context of the challenges of digital globalization. *TEM Journal*. Volume 12, Issue 2. P. 732-742.

Потрібно пройти ще десятки років, щоб VR-освіта вийшла на масовий ринок, так само, як мультимедійні класи поступово поширилися на більшу кількість шкіл та університетів і стали одним із незамінних освітніх інструментів.

Думаємо, що інтеграція віртуальної реальності та освіти в контексті креативності та сучасних тенденції цифрового розвитку – це майбутнє нашої освіти, для реалізації якої необхідно розвивати високопотужний освітній цифровий простір.

DOI: 10.51587/9798-9866-95990-2023-013-47-64

Yurii KONDRASHKOV,
Undergraduate Scholar
4th year undergraduate student
Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National
University “Odesa Law Academy”
Ukraine

RATIONALIZATION OF WAR. THE IDEOLOGY OF WAR

“Man is the measure of all things existing – that they exist, and non-existent – that they do not exist.” This statement by Protagoras, the most famous of the Sophists, is of such great importance in the history of philosophy that, perhaps, it is only because of it that Protagoras can already be considered a key figure in this process. Of course, it can be interpreted in different ways, and it is very problematic in itself, but for the purposes of the introduction to this essay, it is worthwhile to understand “man” as a polis – a political society, since a person always belongs to a community, and communities always differ from each other and organise life in their own way¹. Differences between different political societies are caused by many factors, but ideology is the most important. Protagoras believed that the difference between polities is mainly due to people’s beliefs, while modern researchers believe that the trigger mechanism is much deeper. Ideology is a central link in social theory, in the education of the people, namely in the implementation of the ideas of the state in the minds of people².

1 Volkova, N. (2019). «Мера вещей» Протагора как критерий истины. *ΣΧΟΛΗ. Φιλοσοφικό ἀντικείμενο и классическая традиция*, 13(2) P. 695-704. URL : <https://doi.org/10.25205/1995-4328-2019-13-2-695-704> (15.05.2023).

2 Лопуха, Т. Л., & Соломатин, Е. В. (2018). Война и идеология. *Проблемы современного педагогического образования*, (59-2). P. 180-184. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/voyna-i-ideologiya/viewer> (23.05.2023).

The qualitative ideological activity of the state has two main directions, which can be called attacking and defensive ideological components. The attacking component is aimed at preserving the identity and homogeneity of the people, while the defensive component is designed to mobilise people for practical activities, struggle and exposure of hostile, different views. However, both mechanisms are aimed at preserving a unified statehood and protecting the heritage of the people from the penetration of foreign ideas and customs. Probably, it is on this basis that the population develops a peculiar worldview, popularly called mentality, since upbringing itself is impossible without an ideological ideal, without a goal, that is, without ideology, and, in turn, a nation state is impossible without it³.

It is worth noting that the development of complex ideologies is a relatively new phenomenon. In their works, Weber and Michel Foucault point to a radical upheaval in both forms of social organisation and individual subjectivity during the Modern period. An example used by both scholars is the rationalisation of war. However, the close attention to infantry wars in scholarly research indicates that the process of change began long before the Modern era⁴. In their works, researchers have conditionally divided armies into modern and pre-modern ones. From a historical perspective, it is difficult to determine exactly when the first modern armies appeared, given the fact that they existed for a long time simultaneously with pre-modern ones. However, antiquity can be considered a turning point in the process of formation of modern armies alongside pre-modern ones. The differences between them may be the key to unravelling the reasons for the emergence of justifications for wars in people's minds. A characteristic feature of pre-modern warriors is a monopoly on destruction. Soldiers followed famous leaders, fascinated by their charisma and courage. They were also charismatic in a specifically religious sense: their actions were inspired by ecstatic obsession, and a charismatic warrior, no matter how skilled, could appear to an observer to be completely "out of control". The loss of a commander in battle was a serious blow to the army's combat capability. Perhaps the best example of this were the Germanic barbarians, who were believed to be in "battle ecstasy" during the combat⁵. Examples of modern warriors are

3 Лопуха, Т. Л., & Соломатин, Е. В. (2018). Война и идеология. *Проблемы современного педагогического образования*, (59-2). P. 180-184. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/voyna-i-ideologiya/viewer> (23.05.2023).

4 Martin, J. L. (2005). The objective and subjective rationalization of war. *Theory and society* P. 229-275. URL : <https://www.jstor.org/stable/4501724> (01.05.2023).

5 Martin, J. L. (2005). The objective and subjective rationalization of war. *Theory and society* P. 229-275. URL : <https://www.jstor.org/stable/4501724> (01.05.2023).

Roman soldiers of the Empire or soldiers of Alexander the Great. In this system, a soldier is just a “worker” with a very limited number of tasks. He becomes part of an army mechanism that is well-established and well thought out. The heroic battles described by Homer become obsolete, and human mechanisms and bureaucratic structures replace the heroes. However, for some time, the figures of commanders still had weight, as they were motivators for the army, while heroism was replaced by discipline and strategy. Soldiers in modern armies do not have the “full rights” in battles as they did in pre-modern ones, and are strictly limited by discipline. They are separated from ownership of the means of destruction, just as the industrial proletariat was separated from ownership of the means of production⁶. In modern armies, army formation is beginning to play an important role. In pre-modern armies, it was almost irrelevant. Moreover, the nomadic tribes that Alexander the Great encountered during his famous campaign in Asia, for example, did not need it at all. Their warfare consisted of taking advantage of the landscape to attack the enemy unexpectedly, suffering less casualties, and then flee. Archers or cavalry with bows were best suited for such strategies. The usual thing for modern armies was to face the enemy directly, head-on⁷. Naturally, when a person is in danger, he or she tries to avoid it, but soldiers could not and do not do so. One of the mechanisms for their “rational use” and, to a certain extent, for protecting soldiers was formation. Not only did it guarantee that the army would be harder to outflank and strike unexpectedly, but it also limited the soldiers’ options.

In this historical period, the importance of strategy and tactics became even more acute. The task of the strategist was to ensure the success of the army in battle, which included limiting the possibility of desertion. Most often, the army was lined up in layers, for example, with infantry in the front and cavalry on the sides and rear. This was done not only to ensure that the infantrymen were confident that no one would attack from behind, but also to ensure that there was nowhere to run⁸. The layered formation literally left the infantrymen no choice but to fight to the death. Since the battle required both defence and attack, infantry formations were developed, such as the Macedonian phalanx. In the formation, the infantrymen stand side by side, which makes them not think of themselves

6 Martin, J. L. (2005). The objective and subjective rationalization of war. *Theory and society*. P. 229-275. URL : <https://www.jstor.org/stable/4501724> (01.05.2023).

7 Ibid.

8 Ibid.

as something separate, but associate themselves with all the participants in the formation, thinking in common interests. If one man fled, the formation became unbalanced and lost its main defensive function and mental unity, so if one man fled, everyone fled, which inevitably led to serious losses. This is doubly true when it comes to cases where infantry clashed with cavalry. In short, infantry that does not move is strong in defence (even if it is weak in attack), and if it retreats, all is lost. Horses are usually reluctant to be mounted on a solid fence of spears, but are happy to step on the back of a man after he turns and runs⁹.

Naturally, some of the same strategic tricks can be traced back to wars in our time, but the invention of firearms changed a lot of things. From the moment when the clang of swords clashing against each other changed to the sound of shots, the formations, as they were, lost their relevance, and the generals who lead into battle were replaced by tactics, strategists in the headquarters. The issue of a motivated soldier has become more acute than ever before. At this point, ideology took over the empty niche. The ideological activities of countries were increasing, creating a certain defensive outlook in people's minds, backed up by all sorts of oaths and debts¹⁰. Today, this has led to a fundamental change in warfare. In the context of the example already given, Alexander the Great fought for the glory of a great ruler, a demigod, and for the idea of the strongest superpower of his time, i.e. he fought for an ideology. A more modern example would be the defensive war of the Soviet Union against Nazi Germany, in which soldiers fought for the idea of the Motherland, etc. Nowadays, wars take place in places of particularly powerful clash of ideologies. In such a coordinate system, it is not people fighting for ideas, but ideas fighting for people. This is the main reason for the acceptance and rationalisation of war in the world today. This allows people of the warring states to form an understanding of the need for war, as the defensive worldview created by ideologies dehumanises people on the other side of the fortifications. Accordingly, the opponents begin to think of each other not as their own society, but as "others" who have nothing to do with "us". The same makes the enmity of classes within states rational¹¹.

9 Martin, J. L. (2005). The objective and subjective rationalization of war. *Theory and society*. P. 229-275. URL : <https://www.jstor.org/stable/4501724> (01.05.2023).

10 Лопуха, Т. Л., & Соломатин, Е. В. (2018). Война и идеология. *Проблемы современного педагогического образования*, (59-2). P. 180-184. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/voyna-i-ideologiya/viewer> (23.05.2023).

11 Лопуха, Т. Л., & Соломатин, Е. В. (2018). Война и идеология. *Проблемы современного педагогического образования*, (59-2). P. 180-184. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/voyna-i-ideologiya/viewer> (23.05.2023).

Ideologies as a modern phenomenon have their origins in the history of nations. In Russia, the current aggressive ideology may have originated in this way. Ethnic Russians within the Russian Federation (RF) are such a dominant population group that even the large number of various nationalities living in Russia are also considered Russians, and the Russian language is the most widely spoken in the country, despite the many others. This plays into the hands of the current government, uniting the population of the geographically largest country into a homogeneous mass¹². There is also a widespread misconception in Russia that everyone wants to attack Russia. To support this, the population is given examples of the invasions of Napoleon, the Third Reich, and many different battles from the time of the Moscow Tsardom. This has created a collective trauma among Russians, although in reality, in the last few centuries alone, Russia has fought more wars of aggression than defence in its history. The current government, led by Putin, is aware of this and skilfully uses it to its imperial advantage, convincing the people through ideology that Russia needs to create a sanitary zone around itself¹³.

In his recent article, Mikhail Epstein finds similarities between Russia and its historical predecessor, the Mongol yoke. One of these features is the key characteristic of all nomadic countries: they are the least interested in the development of their own regions, preferring the capture of new lands and actual succession in the matter of unifying the continent from ocean to ocean, which is repeatedly confirmed by bold threats in all directions¹⁴.

In addition to the mechanisms described above, the influence on the psychology of society through the church is of great importance in the implementation of the “disabled” ideology in Russia. It is a well-known fact that Putin’s government keeps the Moscow Patriarchate Church under its control. Epstein calls the regime of power in which the church and parishioners praise the son of God who died for the sins of men, while blessing the worst of sins – the murder of a brother in faith, the sin of Cain – schizophrenic fascism. He points out that there is no correlation between holiness and animal cruelty in the minds of Russians, calling it the absence of the human element and

12 Mojzes, P. B. (2022). Blending of Delusions in Russia Rationalizing its War to Annex Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 42(7), 2. URL : <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2375> (21.05.2023).

13 Ibid.

14 Epstein, M. (2022). Schizophrenic fascism: on Russia’s war in Ukraine. *Studies in East European Thought*, 74(4). P. 475-481. URL : <https://link.springer.com/article/10.1007/s11212-022-09487-w> (13.05.2023).

the split of nature into holy and animal, which, as already mentioned, are not connected in any way, which is social schizophrenia¹⁵.

The tools used by the modern Russian authorities to implement aggressive ideology include, for example, propaganda media and cinema. Given the above prerequisites, they are widely used in the Russian Federation to put pressure on the collective trauma of Russians, thus maintaining an aggressive ideology that can justify not only the horrors of war, but also all of Putin's imperialism and expansionism in general¹⁶. Although Putin once became famous for his rapid rise to power and ambition, in the end his achievements are limited only by the bloodshed and the vague form of fascism he has built in his state. Even though fascism is inherently a homogeneous form of power, Putin has managed to make it split – to turn it into schizofascism, which is bound to bring destruction and chaos to the Russian Federation of the future. After all, no matter what kind of schizophrenia it is, the patient eventually loses his or her identity.

In conclusion, it is necessary to emphasise, first, the complex multi-stage mechanism of development of ideologies to the level of the present, and second, the multimodal and diverse nature of individual ideologies. Thirdly, ideology and ideological activity have the ability to expand the zone of their own influence on people, society, and states as they develop through certain tools and mechanisms. Fourthly, by analysing the modern history and trends in the development of ideologies, we can identify the importance of nation-state ideologies in rationalising wars in the world today. This topic has great prospects for further research through the use of both contemporary and historical examples of different states. At this stage, the only thing that can be stated with a reasonable level of certainty is that the ideological activities of a state play a key role in rationalising and justifying the war it wages.

DOI: 10.51587/9798-9866-95990-2023-013-64-69

15 Epstein, M. (2022). Schizophrenic fascism: on Russia's war in Ukraine. *Studies in East European Thought*, 74(4). P. 475-481. URL : <https://link.springer.com/article/10.1007/s11212-022-09487-w> (13.05.2023).

16 Mojzes, P. B. (2022). Blending of Delusions in Russia Rationalizing its War to Annex Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 42(7), 2. URL : <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2375> (21.05.2023).

ЗАХАРЧЕНКО Петро Павлович,

д-р юрид. наук, професор,

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-4968-9844

Україна

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ В ОСНОВНИХ ЗАКОНАХ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Конституційні принципи як фундаментальні нормативно-ціннісні положення, орієнтири, керівні засади правової реальності, висловлюючи дух, сутність самої конституції, об'єктивні закономірності життєдіяльності та розвитку суспільства та держави, виступають основою формування та забезпечення згоди, політичної єдності народу, критерієм правового регулювання найбільш важливих, вектором розвитку інших конституційних і правових інститутів.

Принципи конституційного права – найбільш стійкі, фундаментальні ідеї, вимоги, регламентовані у приписах конституційного законодавства та діючих міжнародних правових джерелах, що визначають специфіку подальшого формування правової матерії, здійснення правового регулювання, соціальні, моральні орієнтири правотворчості, правової інтерпретації та правозастосування. Зміст принципів конституції окремо взятої держави визначається суспільною мораллю, світоглядними засадами нації, релігійними переконаннями, досягненнями у сфері культури, іншими, часто не правовими чинниками. Вважається, що принципи конституційного права є результатом творчості окремих осіб, груп людей у процесі їхньої комунікації між собою, з інститутами державної влади, громадськими організаціями.

Отже, до основних принципів, які знайшли своє місце в конституціях держав-членів ЄС, рішеннях судів конституційної юрисдикції, належать:

– *принцип правової держави*, який фактично закріплений у ст. 16 Декларації прав людини і громадянина 1789 р., де йдеться про гарантії суспільства щодо забезпечення прав людини. Він закладений у конституціях

абсолютної більшості держав-членів ЄС, проте не в кожній із них йому надано конституційне визначення. Так, Конституція Іспанії у ст. 9 п. 3 фактично визначає основні принципи правової держави та місце у їхній реалізації. Конституція, відповідно, гарантує «принцип законності, ієрархію нормативних актів, їхнє обов'язкове опублікування, заборону зворотної сили закону, норми якого передбачають покарання громадян або обмеження їхніх індивідуальних прав, право на юридичний захист, судову відповідальність за свавілля органів та представників влади».

Одним із найважливіших принципів правової держави є визнання пріоритетної ролі особистості (ст. 1 Конституція ФРН, ст. 1 Конституція Португалії, ст. 2 Конституція Греції та ін.) на основі передбаченої особливої відповідальності держави, державних органів та її службовців за здійснення правового захисту особи. Так, ст. 103 Конституції Греції наголошує, що «державні службовці є виконавцями волі держави і служать народу, зберігаючи вірність Конституції та відданість Батьківщині», ст. 40 Конституції Ірландії закріплює обов'язок держави «своїми законами охороняти від несправедливих нападів ... та захищати життя, особистість, добре ім'я та майнові права кожного громадянина», у ст. 28 Конституції Італії мовиться, що посадові особи, державні службовці та безпосередньо відповідають за діяння, вчинені з порушенням чийхось прав. Аналогічна норма закріплена й у ст. 34 Основного закону Німеччини: «Якщо особа при виконанні дорученої їй державних повноважень порушить свої службові обов'язки перед третіми особами, то за це відповідає держава або відомство, на службі якого перебуває ця особа». Словом, особа, що володіє функціями держави, відповідальна від імені держави за порушення прав людини. У цьому є сутність і зміст принципу правової держави;

– *принцип народного суверенітету*, згідно з яким носієм суверенних прав та джерелом влади в демократичних країнах визнається народ (нація), який бере безпосередню участь у формуванні та діяльності органів державної влади як у центрі, так і на місцях. Народу належить право здійснювати контроль за її поточною роботою, усувати від влади окремих осіб, які втратили підтримку і довіру суспільства чи більшості громадян.

Згаданий принцип відклався у багатьох конституціях держав-членів ЄС. «Народ є незалежним і самостійним джерелом державної влади», – у ст. 3 стверджує Конституція Франції 1958 р.. «Суверенітет належить народу» –

констатує ч. 2 ст. 1 Основного закону Італійської Республіки. «Уся влада виходить від народу, існує для народу і нації і здійснюється шляхом, що визначається Конституцією», – зазначається у ст. 1 Конституції Республіки Греція. «Влада виходить від народу і належить народу як спільноті вільних і рівноправних громадян», – проголошує Конституція Республіки Хорватія, котра стала останнім на сьогодні повноправним членом Європейського Союзу (ч. 2 ст. 3).

Принцип народного суверенітету є витребуваним не лише конституціями з республіканською формою правління, а й з монархічною, що мають членство в ЄС. У ч. 2 ст. 1 Конституції Королівства Іспанія зафіксовано, що носієм національного суверенітету виступає іспанський народ, джерело державної влади. Аналогічні положення містяться і в Конституції Бельгійського Королівства.

Посягання на народний суверенітет мають унеможлиблюватися ресурсом відповідних інститутів державної влади, щоправда низка конституції держав-членів ЄС містять диспозитивні норми, якими допускається право народу на захист власного суверенітету. У разі, коли влада ігнорує законні мирні акції протесту, узурпує владу, то джерело такої влади – народ отримує право на спротив, у тому числі й шляхом збройного повстання. У юридичній літературі воно відоме під назвою «право народу на повстання».

Інфікована гірким досвідом 13-літнього правління нацистського політичного режиму Німеччина, в Основному законі передбачила право чинити опір будь-кому, хто спробує ліквідувати конституційний лад, якщо інші заходи не дадуть результату (ч. 4 ст. 20 Основного закону Німеччини).

Включені з порушенням норм міжнародного права у 1940 р. до складу радянського Союзу балтійські країни Литва та Естонія, анексію яких не визнали міжнародне співтовариство, також запровадили конституційні норми, котрі санкціонують право народу на повстання. Так, ч. 2 ст. 3 Основного закону Литовської республіки 1992 р. передбачена можливість протидіяти будь-кому, хто насильницьким шляхом посягає на незалежність, територіальну цілісність, конституційний лад Литовської держави. Відповідно, у ч. 2 ст. 54 Конституції Естонії занотовано: «Кожен громадянин Естонії має право, за відсутністю інших засобів, чинити опір з власної ініціативи спробам насильницької зміни конституційного ладу».

Чехія як і Словаччина, що свого часу становили єдину державу під назвою Чехословаччина, переживши трагедію окупації своїх територій радянськими військами у 1968 р., У ст. 23 Хартії основних прав і свобод 1991 р. зазначила: «Громадяни мають право чинити опір кожному, хто зазіхає на демократичний порядок здійснення прав людини та основних свобод, встановлений Хартією, якщо діяльність конституційних органів і дієве використання коштів, передбачених законом, виявляються неможливими». Словаччина також у 1992 р., право народу на повстання зробила діючою конституційною нормою (ст. 32 Конституції Чехії).

З огляду на придушене радянськими військами народне повстання у 1956 р., де загинуло та поранено тисячі угорців, Угорська Республіка у ст. 6 Конституції «відкидає війну як засіб вирішення суперечок між націями та утримується від застосування насильства, спрямованого проти незалежності або територіальної цілісності інших держав відповідно від загрози застосування насильства».

У ст. 21 Конституції Португалії 1978 р. також міститься припис, що дає право чинити опір будь-якому наказу, котрий завдає шкоди правам, свободам особистості та їх гарантіям. Із усіх конституційних норм, виявлених у Основних законах держав-членів ЄС, що регулюють право на народний спротив, вона найрозлогіша: «Кожен користується правом чинити опір будь-якому наказу, який завдає шкоди його правам і свободам та їхнім гарантіям, а також застосовувати силу для відсічі будь-якій агресії, якщо неможливо звернутися до представників влади».

Ст. 79 п. 2 Федерального конституційного закону Австрії «захист конституційних установ та ... забезпечення умов для демократичних свобод громадян» покладає, за необхідності, на федеральну армію.

Із причин, які виходять за межі правил спадкування престолу, право народу на повстання чи опір гнобленню не відклалося в конституціях монархічних держав-членів ЄС. Проте загальновизнаний принцип верховенства норм міжнародного права над національним, не дає підстав для сумнівів у чинності цього правила у правовій реальності конституційних монархій Євросоюзу. Згадана норма закріплена у преамбулі Загальної декларації прав людини, ухвалена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р.: «... необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була

змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення»¹.

Таким чином, уконституювання права на повстання набрало широкого розмаху в новітній період формування конституцій у державах з республіканською формою правління. Попри відсутність матеріалізації цього припису в основних законах монархічних держав, доктрина верховенства міжнародного права легітимізує його в правовому просторі будь-якої країни із числа членів Євросоюзу;

– *принцип народного представництва* – члени парламенту, а у деяких випадках і глава держави виступають представниками усього народу, а не певної її частини. Вони здійснюють свою владу від імені всього народу і виражають спільні інтереси всього народу даної держави. У демократичних державах народне представництво виражає інтереси більшості народу в формі виконання за його дорученням і від його імені функцій представницьких органів, що діють у згоді з інститутами громадянського суспільства задля здійснення публічної влади. Науковці цілком обґрунтовано виділяють такі риси народного представництва: виборність; колегіальність за складом і порядком ухвалення рішень; особливий характер зв'язку народних представників із виборцями; свобода формування народного представництва, що проявляється в змаганні політичних сил, конкуренції партій та інших політичних організацій, у дебатах і наявності існуючої опозиції.

Враховуючи викладене, зазначимо, що принцип народного представництва конкретизовано до держав-членів ЄС знайшов своє відображення, наприклад, у гл. 1 Конституції Швеції від 27 лютого 1974 р., де зазначено, що «вся державна влада в Швеції виходить від народу». Влада народу здійснюється через Ріксдаг (Авт. – вищий представницький і законодавчий орган Швеції) і місцеве самоврядування. Своєю чергою, іспанський парламент, відповідно до ст. 66 Конституції від 27 грудня 1978 р., представляє іспанський народ (є носієм національного суверенітету і джерелом державної влади (ст. 1), здійснює законодавчу владу, ухвалює державний бюджет, контролює діяльність держави.

Основний закон Польської Республіки 1997 р. до конституційного обігу запроваджує інший термін – нація. Саме їй законодавець надав право на виконання функцій верховної влади у країні, що здійснюється або через

¹ Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

представників або безпосередньо (Арт. 4). Конституція у своїй преамбулі роз'яснює, кого вона вважає належними до польської нації: «... усіх громадян Республіки, як віруючих у Бога – джерело правди, справедливості, добра і краси, так і тих, хто не поділяє цієї віри, а виводять ці універсальні цінності з інших джерел».

Вперше в конституційних актах Європи категорія «нація як джерело суверенної влади» започаткувала себе в ст. 3 Декларації прав людини і громадянина, ухвалена постановою Французьких Національних зборів від 26 серпня 1789 р. Усі пізніші конституції Франції, окрім Конституції 1799 р., (понад 10) містили у вступній частині Декларацію прав людини і громадянина, що унеможлиблює переоцінку її місця в історичному і політичному розвитку Франції. Вона здійснила неймовірний вплив на розвиток демократії у Європі та світі. Свідченням значущості цього конституційного акту є внесення його у 2003 р. до міжнародного реєстру ЮНЕСКО «Пам'ять світу»².

Міжнародно-правовий вплив Декларації на суспільно-правову думку громадян держав-членів ЄС переоцінити не можливо. У столиці Ісландії Рейк'явіку на площі перед будівлею Альтинга (Авт. – парламенту) встановлений пам'ятник у вигляді величезного, в людський зріст, розколотого навпіл каменя. На ньому викарбувана цитата зі ст. 35 Декларації прав людини і громадянина в редакції 1893 р.: «Коли уряд порушує права народу, повстання – для кожної частини народу найсвятіше з прав та найнеобхідніший з обов'язків». Народна назва цього пам'ятника – Монумент громадянській непокорі. Пам'ятник має завжди нагадувати очільникам різноманітних гілок влади, главам держав про непорушність принципів демократії та народовладдя³.

З огляду на зміст преамбули нині діючої Конституції Французької Республіки від 4 жовтня 1958 р., принципи, викладені у Декларації прав людини і громадянина 1989 р., мають юридичну силу й сьогодні.

У ст. 2 Основний закон Франції виокремив основний принцип Республіки і її Конституції: «Правління народу, народом і для народу». Принцип народного представництва в Основному законі виведений через

2 Гранчак І. Декларація прав людини і громадянина і її вплив на формування світової суспільної думки. Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Права і свободи людини та сучасний суспільний прогрес» (24-25 лютого 1999 р.). Ужгород, 1999. С. 155-157.

3 Поляновський В. Право на революцію – невід'ємне природне право людини: історико-філософський та юридичний аналіз. Юридична газета. Онлайн. 2022. 27 січня. URL : <https://yurgazeta.com/publications/practice/inshe/pravo-na-revolyciyu--nevidemne-prirodne-pravo-lyudini.html>.

поняття «національний суверенітет». У ст. 3 Конституції, зокрема, йдеться про те, що національний суверенітет належить народу, що здійснює його через інститут народного представництва або із застосуванням інституту прямої демократії (шляхом референдуму). З метою недопущення узурпації влади, ст. 3 застерігає: «Жодна частина народу і жодна окрема особа не можуть привласнити собі його здійснення»;

– *принцип розподілу влади* – це поділ єдиної державної влади на три відносно самостійні гілки – законодавчу, виконавчу і судову. У такий спосіб унеможлиблюється узурпація чи, принаймні, зловживання владою та встановлюється конституційна перешкода формуванню тоталітарної форми управління державою. Вважається, що кожна з гілок влади в системі органів державної влади займає власне місце і виконує властиві їй і нікому іншому завдання та функції.

Нам імпонує думка, висловлена сучасними дослідниками розвитку теорії влади про те, що її поділ на окремі гілки здійснюється з метою збалансування державних владних повноваження між окремими органами держави для встановлення взаємного контролю, виключення можливості зосередження усіх повноважень або більшої їх частини в єдиному органі влади або у конкретній посадовій особі, і тим самим запобігти зловживанню та сваволі з їхнього боку⁴.

Вперше в конституційній практиці принцип поділу влади був сформульований в Конституції США 1787 р., а в Європі відклався у ст. 16 відомої Декларації прав людини і громадянина Франції 1789 р.: «Жодне суспільство, в якому не забезпечено користування правами і не здійснений поділ влади, не має Конституції».

Існують деякі особливості конституційного закріплення даного принципу у низці конституцій держав-членів ЄС. У окремих із них цей принцип доповнюється системою стримувань і противаг, що означає наявність у кожної гілки контрольних важелів і повноважень з метою недопущення узурпації влади (ст. 20 Конституції ФРН).

Своєрідно закріплений названий принцип у Конституції Ірландії 1937 р. Так, ст. 6 Основного закону свідчить, що «вся влада – управління, законодавча, виконавча і судова, відповідно до Божого веління походять від народу», причому, визнаючи законодавчу владу за парламентом, у ст. 15

⁴ Козинець О., Пророченко В. Становлення та розвиток теорії поділу влади в історії світової політико-правової думки. Підприємство, господарство і право. 2020. №1. С. 169.

допускається можливість створення та визнання підлеглих законодавчих органів, відповідно до ухваленого закону. Конституція Греції у ст. 26 передбачає здійснення законодавчих функцій парламентом та президентом Республіки, закріплюючи за останнім і виконавчу владу спільно з урядом;

– принцип невідчужуваності (невід’ємності) і непорушності прав і свобод людини – це неможливість неправомірного позбавлення людини таким правом. Вважається, що невідчужуваність прав людини полягає в тому, що ні письмова, ні усна, ні мовчазна, ні жодна інша відмова окремої людини від своїх природних прав не має ніяких юридичних наслідків, адже інша особа при будь-яких обставинах не може стати їхнім власником. Недарма, ст. 1 Загальної Декларації прав людини 1948 р. відтворила без виключень і додатків ст. 1 Декларації прав людини і громадянина Франції 1789 р., що стала частиною чинної конституції V Республіки. У ній проголошено, що «всі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності і правах». До такого твердження людство прийшло через масу спроб і помилок з огляду на те, що кожна людина при народженні набуває найважливіших елементів загальнолюдських цінностей, що становлять внутрішню структуру особи, – природні права і свободи, властиві соціальній природі людини, які необхідні для її життя.

У конституціях окремих держав-членів ЄС, що ухвалені в новітній період становлення конституцій, принцип невідчужуваності і непорушності прав і свобод людини сформульований досить розлого. Так, у Конституції Польської республіки 1997 р. інститут прав людини охоплює кілька десятків статей у розділі II «Свободи, права і обов’язки людини і громадянина», але принцип невідчужуваності і непорушності прав і свобод людини, найвиразніше сформульований у ч.1 та 2 ст. 30 Основного закону: «Природна та невід’ємна гідність людини утворює джерело свобод та прав людини та громадянина. Воно непорушне, а його повага та охорона є обов’язком публічної влади».

На важливість цього принципу для німецького суспільства вказує те, що він міститься у ст. 1 Конституції ФРН. «Німецький народ, – проголосує Основний закон, – визнає недоторканні та невідчужувані права людини як основу будь-якої людської спільноти, миру та справедливості на землі».

У Бельгії, що є державою-членом ЄС з конституційною формою монархічного правління, аналізований принцип не конкретизований, проте

він виявляється у ст. 11 Конституції, де зазначається, що користування правами і свободами, визнаними за бельгійцями має бути забезпечено без дискримінації. Аналогічним чином йдеться і в ст. 91 крайнього VIII розділу Конституції Латвії, що є державою-членом ЄС з республіканською формою правління.

У Конституції Королівства Норвегії під літерою «С» розміщений розділ, що носить назву «Про права громадян та законодавчу владу», у якому знайшли відображення лише виборчі права громадян держави. Принцип невідчужуваності і непорушності прав і свобод людини проігнорований.

У більшості конституцій держав-членів ЄС здебільшого констатується, що права людини належать кожному і є вільними від обмежень і втручань;

– *принцип рівності прав і свобод людини і громадянина* – одна з фундаментальних конституційних вимог, що входить до концепції верховенства права, є важливою умовою існування правової держави. До неї входить рівність усіх перед судом і законом, незалежно від статі, раси, національності, віросповідання, посадового, майнового становища.

Вітчизняні конституціоналісти сформулювали визначення принципу рівності прав і свобод людини і громадянина. Воно надто громіздке, проте його доцільно навести, адже воно охоплює усі компоненти цього поняття, що містяться в конституціях, у тому числі й держав-членів Європейського Союзу.

Відтак, під принципом рівності розуміють зумовлений потребами розвитку окремої держави і суспільства та визнаний її конституцією універсальний принцип, що становить основоположну, керівну, фундаментальну ідею, котра характеризується загальною значущістю, вищою імперативністю й у концентрованому вигляді визначає формальну рівність прав і свобод людини і громадянина та охоплює, застосування єдиного масштабу прав і свобод до всіх осіб; виключає привілеї чи обмеження прав і свобод за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних переконань, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими обставинами; рівність прав і свобод людини через рівність їхніх обов'язків; рівність всіх перед законом; рівність прав і свобод представників обох статей, окреслюючи цим зміст та сутність конституційного права і виступаючи, таким чином, основним соціальним орієнтиром конституційно-правового регулювання⁵.

5 Васильченко О. П. Зміст принципу рівності прав та свобод людини і громадянина в Україні. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Право. 2014. Вип. 2. С. 14-19.

Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина присутній у всіх Основних законах держав-членів ЄС;

– *принцип миролюбності зовнішніх функцій держави* безальтернативно сповідується усіма державами-членами ЄС (ст. 11 Конституції Італії, ст. 29 Конституції Ірландії, ст. 26 Конституції ФРН, ст. 7 Конституції Португалії, ст. 2 Конституції Греції). При цьому окремі європейські держави передбачили можливість поділитися частиною своїх повноважень міжнародним організаціям щодо забезпечення миру ще до створення Європейського Союзу (Італія – у Конституції 1947 р., ФРН – у Конституції 1949 р.).

У складі членів Євросоюзу перебуває держава, що на конституційному рівні задекларувала статус нейтральної держави. У зв'язку з проголошенням Мальти незалежною державою у складі Британської Співдружності, у 1964 р. вона ухвалила Конституцію. Основний закон став продуктом компромісних домовленостей між Мальтою і Великою Британією. Конституцію на загальнодержавному референдумі підтримала більшість населення, згодом вона була схвалена урядом Великої Британії.

У ч. 3 ст.1 Основного закону констатується активне прагнення Мальти до миру, безпеки, до соціального прогресу серед усіх націй, дотримуючись політики державного нейтралітету.

Італія, країна що у кількох поколіннях пам'ятає фашистський політичний режим Муссоліні, відкидає будь-яку війну як посягання на свободу інших народів та як спосіб вирішення міжнародних спорів; вона погоджується на умовах взаємності з іншими державами на обмеження суверенітету, необхідне для порядку, що забезпечує народам мир та справедливість; вона надає допомогу та сприяє міжнародним організаціям, які прагнуть такої мети (ст. 11 Конституції).

Словаччина, що визнала себе демократичною, правовою державою, не пов'язаною з жодною ідеологією чи релігією, також надає надзвичайного значення збереженню миру. Заради втілення цієї цінності, у ст. 3 Основного закону Словацької Республіки 1992 р. зафіксовано, що для забезпечення миру на континенті країна готова пройти шлях для вступу до організації взаємної колективної безпеки. Зробивши власний цивілізаційний вибір – реалізуватися як повноцінна європейська держава, після проходження багаторічної процедури, Словаччина у 2004 р. стала членом Північноатлантичного Альянсу.

Характерною рисою конституцій держав, що вийшли із табору «соціалістичних» країн чи колишніх республік радянського Союзу, котрі нині набули статусу повноправного члена ЄС, є різко негативне ставлення до політичного, соціального і культурного антипода демократичного ладу – авторитарного чи тоталітарного устрою. Вона проявляється в наявності норм запобіжного характеру. Так, відповідно до ст. 13 польської Конституції «забороняються політичні партії та інші організації, що звертаються у своїх програмах до тоталітарних методів і практики нацизму, фашизму і комунізму, а також ті, програма і діяльність яких передбачає або припускає расову і національну ненависть, застосування насильства з метою захопити владу чи впливати на політику держави, або передбачає таємність структур або членства»⁶.

Відмова від комуністичної системи характерна й для преамбули Конституції Хорватії.

У конституціях держав-членів ЄС, у тому числі й тих, що останніми увійшли до її складу, спостерігаємо появу нових принципів, які вказують на стійку тенденцію у ціннісних орієнтирах європейської спільноти. Мова йде про:

– *принцип соціальної держави*, що вперше був унаочений німецьким науковцем Лоренцом фон Штайном (1815-1890) і закріплений Веймарською конституцією Німеччини у 1919 р.

Соціальною вважається держава, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю, що надає соціальну допомогу індивідам, які того потребують, із метою забезпечення кожному гідного рівня життя, перерозподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості, а своє призначення вбачає у забезпеченні громадянського миру і злагоди в суспільстві⁷.

Нинішній Основний Закон Німеччини не роз'яснює термін «соціальна держава» (ст. 20), однак він залишає за законодавчою і виконавчою владою право наповнити поняття «соціальна держава» конкретним змістом.

У Конституції Королівства Швеції також відсутнє поняття «соціальна держава». У її Основному законі текстуально зафіксовано інший термін –

6 Шаповал В. М. Конституція Польської Республіки. К. : Москаленко О. М., 2018. С. 18.

7 Оніщенко Н. М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи / Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. К. : Юрид. думка, 2011. С. 8-9.

«держава добробуту». Саме ця скандинавська країна, разом із Норвегією, стала фундатором однієї із трьох найвідоміших у світі класичних моделей соціальної держави – соціал-демократичної. Вона передбачає організовану державою, а не приватними особами чи компаніями, таку модель соціального захисту населення, за якою здійснюється обов'язкова соціальна політика, регулюється відповідними контролюючими органами рівень доходів населення, соціальні пільги, а допомога надається усьому населенню за зрівняльним принципом. Унаслідок обрання державою такого напрямку соціального забезпечення, до 67 % зріс рівень оподаткування населення, він є одним із найвищих у світі, але у Швеції він повною мірою компенсується високим рівнем соціального захисту населення, відсутністю значних контрастів між багатими і бідними і, відповідно, високою політичною і соціальною стабільністю⁸.

Принцип соціальної держави зафіксований також у конституціях Франції, Іспанії, Португалії, Болгарії, проте в праві Європейського Союзу відсутнє словосполучення «соціальна Європа»;

– *принцип легалізму* – послідовне дотримання і виконання правових норм відповідно до критеріїв, визначених конституцією, законами, правовою традицією і культурою суспільства. Положення Конституції Естонії (п. 4 ст. 1) та Польщі (ст. 7) як складові конституцій «нової хвилі» означають, що органи державної влади мають діяти на підставі Конституції і в рамках закону. Ст. 28 Конституція Словенії говорить про легалізм не в усій системі права, а веде мову про принцип легалізму лише в кримінальному праві: «Ніхто не може притягнутий до відповідальності за діяння, котрі не були визнані злочинними або які не були такими у момент їхнього здійснення».

Отже, в новітній період розвитку конституцій, особливо після останнього розширення Європейського Союзу на початку XXI ст., в конституціях країн, що увійшли до його складу, з'являються принципи і норми, що раніше не мали значного поширення у конституційно-правовій доктрині ЄС. Саме в них закладені фундаментальні положення, правила, за якими здійснюється функціонування суспільства, держави та кожної конкретної особи, зумовлені людськими потребами.

DOI: 10.51587/9798-9866-95990-2023-013-70-81

8 Мудролюбова Н. О. Особливості шведської моделі соціального захисту населення від безробіття. (2015) URL : <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/18825/Mudrolyubova.pdf?sequence=1>.

Social communications

Viktor SHPAK,

doctor of historical sciences, professor,
professor of the department of media production and publishing,
Borys Grinchenko Kyiv University,
ORCID ID: 0000-0002-7007-0683

Larisa MASIMOVA,

candidate of sciences in social communications,
head of the department of media production and publishing,
Borys Grinchenko Kyiv University,
ORCID ID: 0000-0002-0263-693X

PUBLISHING: CURRENT TRENDS OF TRAINING SPECIALISTS

Introduction. Publishing is a component of almost all socio-economic and political processes taking place in the country. It belongs to the fundamental, basic elements of social communications, however, its modern interpretation as a component of the field of knowledge 06 «Journalism» increasingly devalues its importance. The analysis of the available literature proves the insufficient level of scientific understanding of the professional training of publishing specialists. That is why the purpose of the study was to identify the positive experience of training personnel in the publishing industry. The existing improvements are taken as a basis for finding new approaches to teaching activity.

The Faculty of Journalism of Kyiv University named after Borys Grinchenko was chosen as the subject of the study. In carrying out the task of the research, an analysis of the modern approach to the formation of the goals and features of the educational program for bachelors in the publishing industry was carried out; teaching methods; the structure and content of the educational program, resource support for the implementation of the program; control measures for evaluating higher education and academic integrity applicants; ensuring the quality of the educational program; prospects for further development.

The methodological basis of the research is the main principles of scientific objectivity, the main methods of scientific knowledge, modern conceptual approaches to the study of the system of training publishing personnel.

Based on the results of the work carried out, the main priorities of the Faculty of journalists of KUBH were determined, which make the educational program unique and an example for other universities, in particular: educational program «Publishing and Editing» (EP «PaE» corresponds to the trends of the development of the specialty, is based on scientific and practical achievements of the field and innovative educational technologies, has clearly formulated goals, which correspond to the mission and strategy of the Higher Education Institution and meet the standard of the Higher Education Institution in the specialty 061 Journalism for the first (bachelor) level of the Higher Education Institution; a student-centered system of organizing the educational process was formed; the educational process has a practice-oriented character with the active involvement of employers and practitioners in educational (including foreign), field trips, work in Competence Centers, a large number of practice bases; training is built on a project basis; The faculty has a specialized scientific and pedagogical staff who undergo internships in Ukrainian and foreign higher education institutions; an important tool for round-the-clock provision of an effective learning process, especially during the quarantine period, is the created Electronic training course (ETC) on the Moodle platform; the availability of the appropriate material and technical base for providing EP enables the use of modern interactive teaching methods and modern information technologies in the educational process; the clarity and comprehensibility of the academic integrity policy provides conditions for the objective evaluation of the academic achievements of the winners; a system of career guidance and educational work has been created, in particular through the traditional holding of All-Ukrainian festivals: «Smart Blog» and «BookFashion», etc.; teaching individual educational components (EK) in English; motivating students to create their individual portfolios with various types of media products that may be of interest to potential employers.

Main part. The Law of Ukraine «On Publishing Business» in its latest version dated June 16, 2020, defines publishing business as «conducting or combining by business entities the following types of activities: publishing activity, production of publishing products, distribution of publishing products», and publishing is interpreted as « a work (document) that has undergone editorial and publishing processing, produced by printing, embossing or other means,

contains information intended for distribution and meets the requirements of regulatory and legal acts on issues of publishing design, polygraphic and technical execution». In our case, the key is the word «document» – something that cannot be done without when we are dealing with any social communications. In fact, the publishing business is present in the preparation of any document, and this is in fact all spheres of life. However, «reform» actions in the field of education led to the appearance of Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 29, 2015 No. 266 «On approval of the list of fields of knowledge and specialties for which higher education applicants are trained» led to the removal of the specialty «Publishing and editing» from the list of fields of knowledge and specialties, which often give rise to a contemptuous attitude towards the processes of publishing preparation, in particular editing, proofreading, and the production of original publishing layouts. And this is happening at a time when we are observing a steady trend towards business interest in the publishing business (as of January 1, 2015, 5,677 publishing entities were entered into the State Register of Publishers, Manufacturers and Distributors of Publishing Products, as of November 1, 2018 there were already 7,075 of them, and as of May 5, 2022 – 7,964)¹. Thus, there is a certain gap between the needs of employers and the offer of educators.

Recently, especially after the Revolution of Dignity, the Ukrainian national book began to be revived, which needs new staff, devoid of Russian heritage. In addition, society has also changed, which now increasingly demands a professionally prepared, high-quality book. The same can be said about any other document, both in printed and electronic format.

The analysis that was carried out by members of the Subcommittee of the Scientific and methodical commission on Social Sciences and Journalism, headed by Professor, Doctor of Philology. of Sciences V.V. Rizun showed that well-known universities of the world's leading countries (in particular, in Great Britain: London City University; Edinburgh Napier University; Robert Gordon University, Aberdeen, etc.) actively contribute to the development of the training of publishing specialists.

And, for example, one of the oldest and most famous centers for training publishing personnel – Oxford Brookes University for 2022 has planned

¹ Узагальнені дані Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції Держкомтелерадіо URL: <https://comin.gov.ua/news/uzagalneni-dani-derzhavnogo-reyestru-vidavciv-vigotovlyuvachiv-i-rozповсюджувачiv-vidavnichoji-produkciyi-stanom-na-05052022>

recruitment for the specialty: Digital Publishing; Publishing; Media, Journalism and Publishing; Publishing Media at all educational levels².

In Ukraine, everything happens exactly the opposite. According to the standard of higher education in the specialty 061 Journalism for the first (bachelor) level of higher education (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 20.06.19 No. 864), «Publishing and editing» has been transferred on a level of an educational program³.

Analysis of the training of personnel in the publishing industry was carried out by domestic research scientists, in particular, O. V. Afonin, M. I. Senchenko, G. V. Horbenko, V. V. Rizun, V. I. Teremko, M. S. Tymoshyk, Yu. V. Bondar and others, focusing their efforts mainly on the study of certain aspects of the training of publishers. The existing developments can be taken as a basis for finding new approaches and solutions in a complex system analysis of all interdependent components of the training of specialists in the publishing field.

In 2020, Grinchenko University confirmed its leadership position in the cohort of the most popular higher education institutions of Ukraine by the choice of entrants and significantly improved its indicators in international and all-Ukrainian rankings⁴.

In the ranking of higher education institutions by the number of submitted applications for specialty 061 «Journalism», Kyiv University named after Boris Grinchenko is ranked first in Ukraine for the second year in a row⁵. These two criteria determined the choice of the research subject.

The first thing that catches the eye is that the educational and professional program «Publishing and Editing» adopted at the University is not stable: from accreditation to accreditation, but is constantly changing, responding to existing social needs. Since 2015, the EP has been improved in 2017, 2020 and received a new edition in 2021, i.e. 4 times in 5 years. This approach enables the program not only to meet modern times, but also to promptly respond to all stakeholder requests.

2 Oxford Brookes University URL: https://search.brookes.ac.uk/s/search.html?collection=oxford-brookes-course-finder&profile=_default&query=Publishing

3 Наказ Міністерство освіти І науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 061 «Журналістика» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти» № 864 від 20 червня 2019 року. URL: <http://ru.osvita.ua/doc/files/news/650/65033/5d19f7c2a7f85590969913.pdf>

4 Звіт за 2020 рік ректора Київського університету імені Бориса Грінченка доктора філософських наук, професора дійсного члена (академіка) НАПН України Огнев'юка Віктора Олександровича. URL: https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/rektorat/zvity_2020/zvit-rektora-2020.pdf

5 Звіт за 2020 рік директора Інституту журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка кандидата педагогічних наук, доцента Горбенко Галини Василівни. URL: https://ij.kubg.edu.ua/images/phocagallery/Podii2021/ZvitIJ_2020.pdf

The 2017 program is defined as the basic one⁶, it was adopted in connection with the adoption of the New Educational Strategy at the University and was based on practice-oriented training according to the innovative scheme of the educational process «audience – competence centers – practice bases». The practical component of training has significantly increased – now it amounts to 34.5 credits (19.7 %). Practice in the leading publishing houses and publishing organizations, mass media of Kyiv is carried out in the II and III years and is a significant part of the educational process of the IV year students. Systematic, consistent and comprehensive orientation to the targeted formation of professional competences from the educational components of the subject area on a project basis began to be carried out in the Competence Centers: information and analytical, multimedia technologies, training and production workshops of the faculty of Journalism, competence centers of other institutes and faculties of the university. The content and structure of the training of applicants for the EP «PaE» was improved, in particular, already from the 1st year, educational components are taught, which form not only general, but also professional competences of future specialists in the field of knowledge «Journalism». Practitioners are more actively involved in the educational process.

The new edition of the educational and professional program «Publishing and Editing»⁷ was developed on the basis of the Law of Ukraine «On Higher Education» and the Standard of Higher Education of the first (bachelor) level of higher education in the specialty 061 Journalism and is conditioned by rapid technical and technological changes and trends in the development of the industry, taking into account the received experience of conducting practical training of applicants during the 2017–2018, 2018–2019, 2019–2020, 2020–2021 academic years.

To the working group on program preparation received feedback from teachers, heads of practice bases and employers with a number of wishes regarding the optimization of certain components of the educational and professional program, the need for which was confirmed by the analysis of professional scientific publications, consultations with leading specialists in the field, and analysis of the requests of graduates.

6 Освітньо-професійна програма 061.00.03 Видавнича справа та редагування першого (бакалаврського) рівня вищої освіти КУБГ. URL: https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/vstupnikam/ij/2019/opp_vsr_bak.pdf

7 Освітньо-професійна програма 061.00.03 Видавнича справа та редагування першого (бакалаврського) рівня вищої освіти КУБГ (нова редакція) URL: https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/vstupnikam/ij/2021/vsr_opp_2021.pdf

At the request of graduates and employers, the modules «Technical editing» and «Publishing standards» were added to the curriculum in the discipline «Fundamentals of publishing and editing» (deepening of competencies regarding the ability to create a media product). For the formation of general competence, the module «Civil society and the rights of a citizen of Ukraine» was introduced to the educational component «Ukrainian studies». The curriculum includes the course «Fundamentals of research» (building skills for the preparation of scientific and other research projects) and the module «Build-editing» in the discipline «Editing in social media», which would enable applicants to deepen their skills in working with visual content and editing. The recommendations of experts and reviewers to avoid blocks in the selective part of the curriculum are also taken into account, in order to provide applicants with the opportunity to freely choose an educational trajectory. At the request of students and practitioners to study a course on the modern literary process, the course «Theory and Practice of Bestseller», additional educational components on editing and web design were introduced. The wishes regarding the distribution of practice in the III and IV courses are taken into account.

In accordance with the Standard of Higher Education in the specialty 061 Journalism for the first (bachelor) level of higher education, clarifications (in wordings, editorial corrections, etc.) were made in the following sections: general information about the educational program, list of graduate competencies (clarification taking into account the specifics of the program), program learning outcomes (in terms of summarizing individual provisions).

The proposed changes are aimed at improving professional competences in accordance with modern needs, namely:

- redistribution of the number of credits between different substantive components;
- specification of control forms;
- bringing the names of individual educational components in line with the modern content of each discipline.

The goal, characteristics of the educational program, teaching and evaluation methods, program competencies and program learning outcomes were not subject to review. The purpose of the EP is the formation of the graduate's

ability to solve complex specialized tasks and practical problems in the field of social communications, which involves the application of provisions and methods of social communication and other sciences and is characterized by the uncertainty of conditions⁸.

Based on the set goal, learning goals are defined. EP «PaE» is focused on high-quality training of personnel for the media and publishing spheres, namely professionals of the new formation who are aware of the social significance of their profession, act on the principles of intellectual freedom and diversity, tolerance and people-centeredness, in compliance with the principles of free access to information, capable of innovations.

The goals EP «PaE» fully correspond to the mission of the university: to serve a person, community and society; its vision: the University is a leader with a high corporate culture, innovative education, advanced science and constant striving for excellence⁹. The program is aligned with the basic principles of the «Strategies (programs) of the development of the Borys Grinchenko Kyiv University for 2018–2022» and the values of the University¹⁰.

The strategy for the development of institution of higher education defines priorities, in particular:

- student-centeredness;
- provision of conditions for successful mastery of EP, combination of study, work, healthy lifestyle and cultural leisure;
- provision of conditions for the development of student science;
- approximation of the educational process to the needs of the labor market within the framework of the implementation of the New Educational Strategy of the University, further involvement of employers in the implementation and evaluation of the EP and the learning outcomes of the students;
- promoting the employment of graduates and maintaining constant contact with them.

It is important that the interests and suggestions of higher education applicants and program graduates, employers, the academic community and other interested parties (stakeholders) were taken into account during the formulation of the goals and programmatic results of EP training.

8 Освітньо-професійна програма 061.00.03 Видавнича справа та редагування першого (бакалаврського) рівня вищої освіти КУБГ (нова редакція) URL: https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/vstupnikam/ij/2021/vsr_opp_2021.pdf

9 Місія, візія, та цінності КУБГ. URL: <https://kubg.edu.ua/prouniversitet/vizytivka/viziiia-misiia-i-tsinnosti.html>

10 Стратегії (програми) розвитку Київського університету імені Бориса Грінченка на 2018–2022 роки. URL: https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/documents/bgku_development_strategy_2018-2022.pdf

Feedback regarding the implementation of the EP is systematic: meetings of the applicants with the guarantor and the scientific and pedagogical staff of the graduation department are held; applicants have the opportunity to evaluate both the quality of teaching according to EP (anonymous questionnaire «Teacher through the eyes of students», other surveys), and by separate educational components (this possibility is provided in the system of Electronic training courses), etc. It is traditional to hold an annual round table with the participation of all stakeholders, where the EP is analyzed and future steps are discussed. The Department has created a Club of Graduates page, where graduates have the opportunity to take a survey and express their views on the EP. Publishers-practitioners are involved in the final certification of students. The employers' council works, the heads of practice bases participate in reporting conferences.

The program involves the use of such methods, techniques and technologies as: applied social and communication technologies; methods and techniques of collecting, processing and distributing information, media planning, professional norms and standards and other special methods used in the field of social communications, in particular: methods of editorial analysis for processing texts of various target and readership purposes; technologies of publishing activity, technologies of manufacturing and marketing of publishing products, methodology of economic substantiation of the feasibility of a publishing product.

When formulating the goals and planned learning outcomes of the EP, the experience of the EP «Publishing Business» of Belmont University from the USA was taken into account.¹¹ A requirement for the ability to apply knowledge of media law in professional activities has been added to the planned learning outcomes. The result of the analysis of EP «Editing» of Yangelon University from Poland was the formulation of such planned learning outcomes as the ability to learn fundamental knowledge of the stylistics of the Ukrainian language¹². Taking into account the experience of the EP «Publishing business and media communications» of the Ukrainian Academy of Printing¹³ the planned learning outcomes was clarified regarding the application of knowledge from the field of social communications

11 Бельмонтський університет (США). URL: <https://cutt.ly/wxkHsI2>

12 Янгелонський університет (Польща). URL: <https://cutt.ly/ZxkHE71>

13 Українська академія друкарства. URL: <https://cutt.ly/nxkHHe7>

in one's professional activity and the ability to control the quality of text and multimedia content. Interesting experience of EP «PaE» NPU named after M. P. Drahomanov¹⁴ contributed to the formulation of the planned learning outcomes regarding the need to demonstrate respect for diversity and multiculturalism. Recommendations are also taken into account: Department of Mass Communication of the PO «National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine», teachers of Taras Shevchenko Kyiv University. Cooperation with public organizations is fruitful: the Ukrainian Association of Publishers and Book Distributors, National Union of Journalists, the Confederation of Journalistic Organizations of Ukraine, the Commonwealth of Information Publishing Workers of Ukraine, the Union of Book Artists, etc.

This approach to the development of the program makes it possible to accumulate the best assets of the educational and scientific community.

However, the existing educational program is unique. The special feature of EP is the implementation of the concept of student-centered learning:

- active interaction of applicants, employers and the academic community;
- practical-oriented vector of professional training: availability of competence centers and modern practice bases (the practical component of the EP counts 34.5 credits (19.7 %));
- availability of a powerful scientific and pedagogical staff, among which 70 % are practitioners;
- the formation of professional competencies of the applicant is based on project and interactive learning technologies (implementation of interdisciplinary socially significant projects);
- formation of soft skills relevant for employment in the field of journalism (creativity, teamwork, foreign language competence, etc.);
- prepares applicants to continue their studies at the master's programs: «Publishing» and «Content production of digital media projects». From 2022 – in the postgraduate program of the faculty.

Distinctive features of EP are that it not only takes into account the specifics of the subject area of journalism, but also the requests of stakeholders. The described correspondence between the structural elements of the subject area according to the Standard of Higher Education and the educational

14 НПУ ім. М. П. Драгоманова. URL: <https://cutt.ly/NxkH1Qp>

components of the EP proves that the content of the EP corresponds to the subject area of specialty 061 «Journalism».

Scientific and pedagogical staff constantly monitors modern trends in the development of the publishing industry, undergoes internships in institutions of higher education and in production. The results of the acquired knowledge and innovations are implemented in the educational process. For example, in the context of the implementation of the National Strategy for the Development of Inclusive Education for 2020-2030, inclusive topics were included in the educational process.

Systematic monitoring of the state of the labor market is carried out thanks to constant contacts of the scientific and pedagogical staff of the department with employers and other interested parties, scientific understanding of modern trends in the development of the industry (scientific publications, reports on the results of internships, scientific and practical conferences, round tables, etc.). The analysis of vacancies that appear on the market and the level of remuneration confirmed the need for future specialists to be fluent in English and the need to create a portfolio of English-language publications of students. Associate professor of the department O. Kharchenko created the section «Fiction/Opinion column» on the pages of the socio-political online publication «Grinchenko-inform», where students have the opportunity to publish their own journalistic messages in English.

The regional context of the OP is determined, first of all, by the affiliation of Grinchenko University to the communal property of the territorial community of the city of Kyiv. This aspect is taken into account in the subject of practical and bachelor theses, where the media institutions of Kyiv and their products are the objects of research. The faculty of Journalism is a partner of the Kyiv City State Administration (KCSA) in building a public dialogue, introducing European practices of public communication, and implementing the priorities of the capital's development (the activity was recognized by the KCSA certificate). Thus, the department of public communications of the KCSA supported the project of the students of the EP «Kyiv – World Book Capital». The informational and educational campaign on promoting reading and obtaining Kyiv the UNESCO status «World Capital of Books – 2022» (Comprehensive city target program «Capital culture 2019–2021») is being implemented with the participation of EP students under the leadership of associate professor of the department O. A. Osmolovska.

The revision of the EP made it possible to bring the planned learning outcomes into compliance with the requirements of the Standard.

The formation of the individual educational trajectory of students of higher education takes into account the abilities of the student of education, his interests, needs, motivation, opportunities and experience and is regulated by: the University Development Strategy (program) for 2018-2022¹⁵; Clause 7.2 of the Regulation on the Organization of the Educational Process¹⁶; Regulations on the procedure and conditions for the selection of educational disciplines¹⁷; Regulations on the procedure for implementing the right to academic mobility of participants in the educational process¹⁸.

According to them, applicants have the right to:

- selection of educational components from the proposed list in the amount of at least 25 % of the total number of European credit transfer and accumulation system (ECTAS) credits provided for in the EP;
- training according to an individual schedule;
- academic mobility, including international mobility;
- the possibility of crediting credits received in non-formal education;
- possibility to offer bases for practice;
- the possibility to offer own topics of projects from practice-oriented disciplines and topics of bachelor's projects.

The provision of qualified consultations on the formation of an individual educational trajectory and its implementation is entrusted to the guarantors of educational programs, heads of graduate departments, deputy heads of structural units.

The implementation of individual educational trajectories is recorded in the individual study plans of the applicants.

The procedure for choosing academic disciplines is implemented at Grinchenko University in accordance with the Regulations on the Procedure and Conditions for Choosing Academic Disciplines by University Students¹⁹.

EP students can choose disciplines from the selective part – 60 credits.

15 Стратегія (програми) розвитку Київського університету імені Бориса Грінченка на 2018–2022 роки. URL: https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/documents/bgku_development_strategy_2018-2022.pdf

16 Положенням про організацію освітнього процесу КУБГ. URL: <https://tinyurl.com/kubg-ed-pro>

17 Положенням про порядок та умови здійснення вибору навчальних дисциплін КУБГ. URL: <https://cutt.ly/5jxgCBP>

18 Положенням про порядок реалізації права на академічну мобільність учасників освітнього процесу КУБГ. URL: <https://tinyurl.com/kubg-mob-rul>

19 Положення про порядок та умови здійснення вибору навчальних дисциплін студентами Університету. URL: <https://tinyurl.com/kubg-select>

The catalog of optional disciplines is formed every year with an update of at least 30 %.

The list of optional disciplines is formed by working groups headed by deans of faculties in accordance with the order of the rector.

Selective academic disciplines determined by the working group are recommended by the academic council of the faculty. Scientific and pedagogical staff of the departments who are the authors of the selective disciplines included in the list, create their description in the «Course Catalog» tab in the electronic learning environment of the University. In accordance with the terms determined by the order of the University, students are informed about the order, terms and features of forming groups for the study of elective disciplines. The choice of a specialized block of disciplines is confirmed by a statement written by the student in the name of the dean of the faculty. The choice of disciplines from the approved list (course catalog) is carried out by the student in the electronic learning system.

All educational disciplines are provided with educational and methodical materials, remote electronic courses based on the Moodle system

A new model of practice was developed specifically for the implementation of a practice-oriented learning strategy, which allows you to acquire / deepen professional competences on modern bases of practice. The content of the practices involves the active participation of EP recipients in the process of making and promoting a media product in real production conditions. Reports on the implementation of the new practice model demonstrate its effectiveness. Practical training of applicants is also conducted at the Competence Centers of the faculty of Journalism and other structural units of the University. Work programs of individual educational components («Printing», «Publishing planning: business plan», etc.) provide for the possibility of conducting classes directly at the production site. In this way, the following publishing houses «Rodovid», «Smoloskip» were involved in the educational process at the EP; TV channel «1+1»; printing house «Wolf»; fair «Book Arsenal», etc.

Studying at EP allows applicants to acquire social skills in the process of studying EK, during internships, as a result of participation in public activities and social projects. In particular, the following forms and methods of learning contribute to the acquisition of social skills: work on joint media

projects, work in mini-editorial offices, press conferences, «brainstorming», business games, master classes, conducting self-control, the Hyde Park method, etc. Soft skills are also acquired during the implementation of social student projects, in particular: the annual All-Ukrainian festival of bloggers «Smart Blog», the annual All-Ukrainian festival of book trailers «Book Fashion», etc.

The methods of teaching and learning at EP allow to realize the principle of academic freedom, because their variability, taking into account the freedom of speech and creativity, the principle of tolerant attitude to alternative concepts and applied approaches are provided for. A variety of forms, methods and means of learning and teaching implement the principles of academic freedom in the following way:

- teachers have the right to independently choose the forms and methods of training students;
- to determine the most optimal place for conducting a particular training session (auditory, Competence Center, practice base, field session);
- teachers and students have free access to information (library) resources;
- students are free to choose the subject of their bachelor's project;
- selection of practice bases for applicants, bases for professional development and training of teachers.

When teaching EK, students are given the opportunity to consider problematic issues from different angles. The following methods are used: verbal (narration, explanation, conversation, instruction), problem-search (problem lecture, problem situations), interactive methods (lectures-discussions, press conferences, business games), project method (creation of media content), visual (presentations, video demonstration), practical (performance of exercises, practical tasks, content creation), independent work, etc.

In the faculty, there is a practice of recognition of study results obtained in other higher education institutions, regulated by a whole set of regulatory documents, in particular, the Regulation on the procedure for re-enrollment of educational disciplines (modules) and the definition of academic. These documents are posted on the University's website, which ensures their availability for participants in the educational process.

Enrollment of credits that were established during studies at other educational programs is carried out by the decision of the head of the graduation

department on the basis of documents about previously acquired education (diploma supplement, academic certificate, certificates and other types of documents), an extract from the study card in the case of simultaneous study by several programs.

The maximum allowed amount of academic difference when renewing, transferring or enrolling in senior courses is established in clause 11.1 «Regulations on the organization of the educational process at the Borys Grinchenko Kyiv University».

During the questionnaire «Teacher through the eyes of the students», the students of the EP testified that the scientific and pedagogical staff focus on the needs of students during the organization of the educational process (4.63 points out of 5), together with students they found solutions to controversial issues during classes (4.67 points out of 5), students are treated as equal partners, show respect (4.76 points out of 5), encourage students to express their own position within discussions (4.68 points out of 5), ask students about their attitude to the educational process (subject material, organization of interaction) (4.60 points out of 5). Therefore, the applicants demonstrate a high degree of satisfaction with the quality of education and teaching at the EP, and the forms and methods of education and teaching meet the requirements of a student-centered approach.

The combination of teaching and research is a fundamental feature of the organization of the educational process at the University. Forms and methods of learning based on research are used in the presentation of the main base of theoretical educational components. The acquisition of professional competences by the acquirers occurs through the formulation and solution of theoretical, methodological and practical problems. Thus, during the study of the EK «Semiotics of media text», applicants present the results of research tasks in the genre of a scientific essay. Active forms of combining education and research are: the resolution of research tasks within the scope of practical and independent works, during the execution of bachelor's works; participation of students in the work of scientific circles; presentation of research results at conferences, round tables, seminars; participation in All-Ukrainian student competitions and Olympiads, etc. The topics of bachelor's theses, as a rule, are consistent with the directions of scientific research of scientific supervisors.

Applicants can realize their scientific potential by participating in professional trainings, conferences, round tables on journalistic issues (the department cooperates with the Ukrainian Association of Publishers and Book Distributors, the National Union of Journalists of Ukraine, the Association of Ukrainian Editors, etc.). They have the opportunity to present their research works during university and institute scientific conferences.

A number of joint publications by teachers and students and individual publications in the scientific journal of the faculty of Journalism «Integrated Communications» are active within the framework of the Scientific research work department's.

Approbation of student research is carried out during all-Ukrainian and international scientific conferences. The students take an active part in the preparation and holding of the annual round table with practicing publishers. Under the leadership of L. G. Masimova and N. M. Vernyhora, the scientific circle «Creative Science» works, which is: the organization of participants in scientific conferences and forums; involvement of circle participants in holding round tables, open educational seminars; preparation of students of the «PaE» EP for the competition of student scientific works.

The University has a Scientific Society of students, postgraduates, doctoral students and young scientists.

The scientific and pedagogical staff of the department participate in the process of internationalization of activities by:

- participation in international projects;
- completion of certified international courses on professional development;
- participation in grant applications;
- participation in international scientific conferences.

During the study of the educational component, various types of control are carried out: entrance (carried out at the beginning of the study of the academic discipline in order to determine the readiness of students to learn it), intermediate (takes place during classroom classes throughout the semester, designed to check and record the level of competences of higher education applicants in accordance with the mastered content module or topic) and final (includes semester control (credits, exams) and attestation).

Forms of current control, detailing of evaluation criteria for each type of educational activity are contained in the Work programs for educational

disciplines, placed in free access in the repository, on the page of the department, in the Electronic educational complex.

During the year, the head of the department, the guarantor of the program, conducts oral surveys with the applicants regarding the clarity and comprehensibility of the criteria for evaluating their educational achievements, as well as the timeliness and availability of information about the forms of control measures.

Attestation of graduates of the first (bachelor) level of the EP «PaE» in the specialty 061 Journalism is carried out in the form of defense of a qualification work (project).

Objectivity of examiners and prevention of conflict of interest is ensured in several ways:

1. Conducting exams mainly in written form.
2. For disciplines that involve oral control, in particular project defense, the exam is accepted by a committee (2-3 people), which includes at least one specialist who did not participate in teaching this EC to the examinees.
3. Examination in the form of computer testing in the Moodle system. as a result of which the check is carried out automatically, without the participation of the teacher.

If the applicant believes that the teacher evaluated his answer biasedly during the exam, which led to an underestimation of the grade, he can file an appeal to the head of the structural unit on the day of its announcement. By order of the head of the structural division or the person representing him, a commission is created consisting of the examiner who took the exam, another teacher of the relevant profile, the head of the department and the deputy head for scientific, methodical and educational work. The final assessment issued by the commission is final and cannot be appealed or changed.

Academic debt from a certain educational EC arises in the event that the applicant receives an unsatisfactory score based on the results of the final control. Retaking the exam is allowed no more than twice for each educational component: the first time – for the teacher, the second time – for the committee. In the event that the learner received less than 35 points according to the results of the current control (grade F), he must undergo a mandatory restudy of the educational component.

The system of internal quality assurance of education ensures compliance with academic integrity by scientific and pedagogical staff and students of higher education. The following technological solutions are effective tools for combating violations of academic integrity:

- development and implementation of computer testing of higher education applicants with automatic assessment of work on the Moodle platform;
- use of specialized software to detect plagiarism based on clear rules and policies regarding its use, implemented by the University library;
- preliminary expert assessment, in particular self-assessment, and/or technical check for signs of academic plagiarism in works prepared for publication;
- use for conducting control measures in classrooms equipped with video cameras, the location of which allows obtaining images from all viewing angles, which makes it impossible to write off;
- preparation and dissemination of radio materials on academic integrity.

All applicants and scientific and teaching staff sign the Declaration of Academic Integrity at the beginning of their studies or work at the University. Through the corporate mail, the participants of the educational process communicate with the responsible persons of the University and public associations, in particular, with the student union.

A holistic system of professional development has been created at the University. The organization of training is provided by the Educational and Scientific Center for Personnel and Leadership Development, in particular, for the development of didactic, research, information and communication, and leadership competencies.

Once every 5 years, scientific and pedagogical staff undergo a professional internship at other institutions of higher education, publishing and journalistic teams.

Special trainings are held for the adaptation of newly appointed teachers. The mentorship of an experienced teachers is practiced over newly appointed ones.

The publication activity, and accordingly, the professional development of scientific and pedagogical staff of the educational program, is facilitated by open access at the University to the international scientometric databases Scopus and Web of Science. It is possible to publish articles in the University's specialized publications. The software of the computer base of the University is constantly updated.

The scientific and pedagogical staffs of the department participate in international and all-Ukrainian conferences, seminars, master classes, improve their qualifications by taking educational courses and trainings, including Coursera.

The system of encouraging teachers for achievements in the professional field is regulated by the Rules of Internal Procedure, the Regulation on the annual rating evaluation of the professional activity of the scientific-pedagogical and scientific workers «Leader of the Year» . The main aggregator of information about the teacher's activity is the electronic system «E-portfolio», thanks to which the transparency and objectivity of the assessment is ensured. Rating indicators are revised every year. The results of the rating are used for material and moral encouragement of employees.

The University has a Regulation on rewarding employees, as well as a Procedure for rewarding employees for publications in Scopus and WoS. An annual competition for the Borys Hrinchenko Prize is held, the winners of which are awarded with diplomas and prizes.

The material and technical resources of the University are modern and fully ensure the achievement of the defined EP goals and planned learning outcomes. All classrooms, where the educational process is carried out according to the EP, are equipped with multimedia complexes. 17 computer classes have the necessary software. Educational and methodological support of EP is relevant, rich in content and constantly updated thanks to the available library and electronic resources of all levels. The scientific and pedagogical staffs and students have free access to all information services and e-resources of the University, including the international scientometric databases Scopus and Web of Science Core Collection, SpringerRink resources, Libraria. The functioning of the Moodle distance learning system with the developed Electronic training course and filled Institutional Repository is ensured. Library funds by specialty comply with the License Terms. The necessary social infrastructure has been created (two assembly halls, three sports halls, a swimming pool, a dining room and buffet, a medical center; equipped places for recreation and cultural leisure of the applicants).

Every year, the University's budget includes proposals, including from structural divisions, for the purchase of material and technical support, necessary for the high-quality organization of the educational process.

The educational environment created at the university is thoughtful, complex, balanced, corresponds to the present, which allows to systematically satisfy the needs and interests of students in accordance with the chosen educational trajectory. This is facilitated by: proper material and technical support; e-environment – e-learning system, Wiki-portal, e-catalogue, Microsoft cloud services, etc. and the Digital Campus platform created on its basis; Competence centers; social infrastructure, etc.

Elucidation of the needs and interests of the students of education takes place through direct communication of the scientific and pedagogical staffs and the administration with the students during the educational process; anonymous survey of students in various areas of the EP; individual meetings. The Scientific-Methodological Center of Social-Humanitarian Interaction and Organization of Leisure Time of Applicants operates. Another tool for identifying and taking into account the needs and interests of students is student self-government: the student parliament, the student trade union, and the social and psychological service. The students meet regularly with the management of the University and the faculty. The possibility of their communication through corporate e-mail and social networks is provided.

Special attention is paid to ensuring the University's information and cyber security: a comprehensive information protection system has been created, and the network is constantly being improved.

In order to preserve the mental health of University employees and students, there is a social and psychological service, including «Help of a psychologist online»,

In order to implement internal quality assurance procedures of EP «PaE» during 2017–2021, the University conducted:

- self-analysis of EP implementation;
- analysis of the success and quality of knowledge of the applicants based on the results of the examination sessions for all academic years;
  - student questionnaire «Teacher through the eyes of students» (2017–2020);
  - revision and updating of work programs of educational disciplines and work programs of practices with their mandatory discussion and approval at the department meeting;
- maximum provision of EC EP by appropriate ETC;

- systematic improvement of NPP qualification;
- updating the composition of the scientific and pedagogical staffs.

Conclusions and perspectives

Practice shows that every successful country has an extensive and productive publishing industry, which relies on highly qualified specialists. The conducted analysis of the training of undergraduate publishers proved the existence of the faculty of Journalism in the Ukrainian educational space, capable of meeting modern needs and challenges.

EP «PaE» corresponds to trends in the development of the specialty, is based on scientific and practical achievements of the industry and innovative educational technologies, has clearly formulated goals that correspond to the mission and strategy of the Higher Education Institution and meets the standard of the Higher Education Institution for the specialty 061 Journalism for the first (bachelor) level of the Higher Education Institution.

A student-centered system of organizing the educational process, i.e. creating the most favorable conditions for the personal and professional growth of each student, taking into account his individual trajectory. The content of the EP corresponds to the interests of the applicants and ensures their preparation for practical activities and continuing education at the master's level of higher education.

Practical orientation of the educational process, active involvement of employers and practitioners in the educational process (including foreign ones), field trips, work in Competence Centers, a large number of practice bases, which ensures compliance with the current demands of the modern media market, focusing on which EPs prepares a specialist who possesses the competencies demanded by the industry.

Education is based on project principles.

The faculty has a specialized scientific and pedagogical staff, practicing teachers, representatives of media and publishing organizations and other stakeholders are directly involved in the educational process.

In order to improve their qualifications, EP teachers undergo internships in Ukrainian and foreign higher education institutions.

The creation of ETC on the Moodle platform is an important tool for ensuring an effective learning process around the clock, especially during the quarantine period.

The availability of the appropriate material and technical base for providing OP enables the use of modern interactive teaching methods and modern information technologies in the educational process.

Adherence to the rules and procedures governing the rights and responsibilities of all participants in the educational process during the implementation of the EP, the clarity and comprehensibility of the academic integrity policy provides conditions for an objective assessment of the educational achievements of the applicants.

A system of career guidance and educational work has been created, in particular through the traditional All-Ukrainian festivals: «Smart Blog» and «BookFashion». The department is the initiator of the movement «Kyiv is the world book capital», etc.

Teaching individual ECs in English.

Motivating students to create their individual portfolios with various types of media products that may be of interest to potential employers.

DOI: 10.51587/9798-9866-95990-2023-013-82-102